

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

10

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

*Nacionalinės dailės galerijos
nuolatinės ekspozicijos
fragmentai.
Apie ją skaitykite p. 32
Vidmanto Ilčiuko nuotr.*

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rūta BAGDANAVIČIŪTĖ. Klaidžiojame nesuvokdami, kad paklydome? *Poleminės pastabos* / 2

Problemos ir idėjos

Claus LEGGEWIE. Mūšio laukas – Europa. *Transnacionalinė atmintis ir europinis tapatumas* / 8

Europos istorijos

Arthur HERMANN. Kolonizacija: Lietuvos vokiečių grąžinimas 1942–1944 m. / 13
Zinovij ZINIK. Istorijos vagys / 20

Nuomonės apie nuomones

Tomas VENCLOVA. Laiškas *Kultūros barų* vyr. redaktorei / 26
Raminta JURĖNAITĖ. Žodis stropiesiems kritikams / 27
Vita GRUODYTĖ. Apie paralelinius muzikologijos pasaulius ir kitas iliuzijas / 29

Kūryba ir kūrėjai

Stasys GOŠTAUTAS. Nacionalinė dailės galerija – tai džiaugsmas amžiams / 32
Romualdas Budrys: „Kad ir ką darytume, vis tiek kam nors neįtiksim“ / 35
Edgaras KLIVIS. Spektaklis ir cenzūra / 40
Ramūnas ČIČELIS. „Nereikšmingumo genijaus“ gyvenimas, arba „Zefiro Torna“ / 46
Stasys EIDRIGEVIČIUS. Nuo Luksoro iki Liono. *Iš meno klijūno dienoraščio* / 51
Grigorijus Kanovičius: „Bus geriau, bet gerai nebus“ / 54
Kim CASCONI. Skreitinčių kompiuterių muzika – auros klastojimas nenutrūkstanto reproduktivinio epochoje / 57

Dvi nuomonės apie Lietuvos šiuolaikinės dailės antrąjį kvadrantą

Kristina STANČIENĖ. Apžvalginė paroda: už ir prieš / 61
Kęstutis ŠAPOKA. Subliūškusi intriga / 63
Donald BARTHELME. Sakinys / 66

Pažinti naujaip

Richard David PRECHT. Paskutiniosios gyvenimo dienos. *Ar įteisinti eutanaziją?* / 70

Mūsų istorijos puslapiai

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Nesantaikos laikai: *Vilties* redaktoriaus Antano Smetonos pasitraukimas / 75

Iš kultūros istorijos

Vytautas LEVANDAUSKAS, Nijolė TALUNTYTĖ. Klausiančios partitūrų akys, arba
Primirštas Kauno kompozitorius / 84

Apie knygas

Albertas RUZGAS. Muzikos enciklopediją baigus leisti / 89
Romualdas KUČINSKAS. Plati dizaino raidos panorama / 91

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Pantalones superturtas / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Mikalojus Konstantinas ČIURLIONIS. Sonata Nr. 7 (Piramidžių sonata)

Andante. 1909. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Iš parodos
„Spalvų ir garsų dialogai“ NDG. Arūno Baltėno reprod.

4 p.: Kęstutis LANAUSKAS. Be pavadinimo. 2007. Granitas, kadagys; h 100 cm

Rūta BAGDANAVIČIŪTĖ

KLAIDŽIOJAME NESUVOKDAMI, KAD PAKLYDOME?

Poleminės pastabos

Prieš keletą mėnesių Talino universiteto rektorius, estų poetas, filosofas ir visuomenės veikėjas Reinas Raudas ironiškai konstatavo, kad Lietuva, „mažytė šalis Baltijos jūros pakrantėje“¹, per garsiai reiškiasi ambicingai siekdama lyderės vaidmens, formuojant Rytų kaimynystės politiką. Prisimename ir buvusio Prancūzijos prezidento Jacqueso Chiraco kandžius žodžius: reaguodamas į vadinamojo Vilniaus dešimtuko pareiškimą, remiantį JAV karinę operaciją Irake, jis rėžė, kad ES kandidatės – pirmiausia Lietuva – „praleido gerą progą patylėti“. Naujasis „strateginis partneris“ Nicolas Sarkozy atsainumą mūsų šalies atžvilgiu demonstruoja ypač pabrėžtinai, turiu omenyje ne tik aukštybą kojom apverstą Lietuvos vėliavą per Prezidentės Dalios Grybauskaitės vizitą, bet ir kur kas grėsmingesnį dalyką – vis intensyvėjantį Prancūzijos flirtą su Putino Rusija, ignoruojant „rytinių ES pakraščių“ nerimą, kad jų interesai ir vėl bus paaukoti *real politique* labui. Net mus ištikimai rėmusių (remiančių?) JAV valstybės sekretorė Condoleeza Rice 2008-ųjų pradžioje „didžiausia nesąmonė“ viešai pavadino Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus užuominas, kad esama ženklų, rodančių Rusijos grįžimą prie Šaltojo karo strategijos, tarsi duodama suprasti: „mažiukams“ nėra ko kištis į didžiųjų reikalus. Kokie yra Baracko Obamos prioritetai, geriausiai atskleidžia oficialus propagandinis džiugesys, užliejęs Rusijos TV kanalus po abiejų šalių prezidentų susitikimo 2009 m. rugsėjį, ir komentarai, kad „artimajam užsieniui“, taigi ir Lietuvai, jau vertėtų susimąstyti...

Ar toks požiūris yra tik kitų, didesnių šalių, nors Estijos tokia nepavadinsi, arogancija, ar mes patys sukuriame prielaidas tokiam vertinimui? Ar maži, bebalsiai, bereikš-

miai atrodome tik politinėje arenoje, ar šitoks nužemintas mūsų krašto įvaizdis vyrauja apskritai? Gal mums nė nevertėtų turėti kokių nors ambicijų, belieka nostalgiskai gyventi praeities aukso amžiaus prisiminimais ir slapčia svajingai puoselėti Gintaro Beresnevičiaus idėją apie Lietuvos imperiją, paremtą LDK paveldu?²

O gal, užuot vaikęsi tolimos praeities mirazų, savigarbą atgautume prisiminę, kad palyginti neseniai Lietuva buvo politinė išsivadavimo iš okupacijos lyderė? Tuo metu iš tikrųjų peržengėme praktiškąją, vienaaplanę realybę. Atrodė, tarsi vizija tapo tikrove, o tikrovė prilygo vizijai – ir tai sugėbėjo patirti dauguma, ne tik vienetai išrinktųjų. Pasaulis tada į Lietuvą žvelgė kaip į geografiškai mažą, bet didelę savo dvasia, stiprią vidinę kultūrą, o kartu ir politiškai gerbtiną, nes drąsią, šalį.

Šiandien, deja, stokojame būtent šito mūsų šalies mažumą kompensuojančio „bet“.

1989-ųjų išsivadavimo euforija išsivadėjo, o vaduotis iš šiandieninės realybės gniaužtų neturime nei jėgų, nei vaizduotės. Atrodo, laukiame kažkokios globalios (gal ES?) jėgos, kuri padarytų vietinį stebuklą.

Vis dėlto įveikti nusivylimą, socialinę frustraciją ir ieškoti realių prošvaisčių teks patiems. O kantriai ieškoti ir tikėti, kad tai nėra vien tuščios iliuzijos, labiausiai įpratusi kultūra. Nors ji supostmodernėjusi (gal jau ir supostpostmodernėjusi), netekusi tradicijos atramų ir vertybinio stuburo, tačiau dar nepametusi kelio į tikslą. O tas tikslas – puoselėti humanistinę tautos pamatą, kad „nieko bendra neturinčiųjų bendrija“ pagaliau taptų pilietine visuomene. Gal kultūra galėtų tapti laiminga mūsų nedidelės šalies korta, kuri tarsi patvirtintų, kad „mažytė šalis Baltijos jūros pakrantėje“

geba atremti likimo iššūkius, įveikti tiek kitų primestus, tiek pačių susigalvotus kompleksus, ir patikėtume: dar ne viskas prarasta, sėkmė nuo mūsų nenusisuko, esame kūrybiški ir atviri naujovėms. Tai būtų reikšminga ne vien todėl, kad 2009-ieji paskelbti Europos, kurios neatsiejama dalis esame, kūrybiškumo ir naujovių metais. Tai būtų aktualu, nes šiomet švenčiame Lietuvos vardo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose tūkstantmetį, be to, tarsi garbės skola slegia *Vilniaus – Europos kultūros sostinės* titulas. Taigi esame įpareigoti lūkesčių – ne tik savo tautiečių, bet ir visos Europos. Ar tie lūkesčiai išsipildys, ar teks pripažinti dar vieną vilčių žlugimą?

Visai neseniai, minint Lietuvos tūkstantmetį, simbolinės Mindaugo karūnavimo dienos išvakarėse lietuvius kvietė telktis dainų šventė „Amžių sutartinė“ ir devintą valandą vakaro „Tautiška giesmė“ suskambo ne tik Vingio parke, bet visoje Lietuvoje – net kavinėse, prekybos centruose. Ir ne tik Lietuvoje, o daugybėje svečių šalių, net Gvatemalos džunglėse...

„Tai, kad dainų šventėje, tūkstantmečio renginiuose aktyviai dalyvauja jauni žmonės, rodo, jog Sąjūdžio dvasia yra gyva, o tuo pačiu gyva ir Lietuva“³, – teigė optimistai. *Mileniumo* sukelta, nors ir trumpalaikė, euforija praskaidrino drastiškos realybės slogutį. Tą akimirką vėl jautėmės vieningi. Vienijami bendrų praeities vaizdinių, jutome dabarties perspektyvą. Didžiavomės, kad tūkstantmečio proga Lietuvą sveikino karaliai, prezidentai. Buvome ne vieni. Jautėmės esantys tarptautinėje arenoje.

Lietuvos vardą garsino „Tūkstantmečio odisėja“, jachtos „Ambersail“ LTU surengtas 1000 susitikimų su pasaulio lietuviais, puoselėjančiais lietuviybę svetur, Lietuvos tūkstantmečio vardu pavadinta 4711 metrų aukščio Tian Šanio viršukalnė, *mileniumo* ženklas nugabentas net į giliausią pasaulio urvą Voronja Gruzijoje...

Tai tarsi simbolizuoja pastangas garbingai atlaikyti tūkstantmečio svorį ir net jaustis progreso idėjos pakeltiems į tam tikrą civilizacinį, kultūrinį aukštį. Tiesa, tas aukštis matuojamas kaip niekad skirtingais matais, nes verčių hierarchija gerokai sujaukta, be to, ir pati antrąjį tūkstantmetį pradėjusi skaičiuoti Lietuva atrodo ne ką mažiau prieštarškai negu tada, kai liepsnojo pagonybės laužai, o jos vardas, tarsi tarp kitko, į analus buvo įrašytas pirmąjį

kartą. 1009-aisiais Lietuva tarptautinėje arenoje pasirodė kaip šalis, įnirtingai besipriešinanti europeizacijai, atkakliai ginanti pagonišką savo šaknis: nors genties vadas Netimeras, patikėjęs misionieriumi Brunonu, apsikrikštijo su 300 savo vyrų, bet krikštytoją žiauriai nužudė paties Netimero brolis. Ši pagonių konservatizmo, uždarmumo priešprieša europietiškam Brunono atvirumui, tolerancijai tarsi simbolinė dvikova įvairiais pavidalais tęsiasi ir šiandienos Lietuvoje. Svarbiau ne įtikinti oponentą, o jį nutildyti, protingiau ieškoti ne tiesos, o naudos, ne būti, o atrodyti ir t.t. Tiesa, europeizacijai jau nebesipriešiname, netgi atvirkščiai – kartais praverstų ir blaivesnis žvilgsnis į šį procesą, nederėtų stačia galva nerti „į globėjiską tironiją“⁴...

Nuodingu nesantaikos obuoliu pavertėme net Vilniui suteiktą privilegiją rodyti Europai kultūrinį pavyzdį. Užmojai buvo gražūs. Kai kuriuos iš jų net pavyko realizuoti. *Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009* deklaravo sieksianti meną išvesti į viešąsias erdves, kurti meninių performansų, festivalių prisodrintą kultūrinį klimatą, kuris įtrauktų visuomenę, „pasiūlytų kažką kiekvienam“⁵. Programa „Kultūra gyvai“ lyg ir bandė (ir vis dar bando) „ištraukti meną į gatves, kuo daugiau žmonių supažindinti su jo vertybėmis, skatinti kurti naujas“.

Sausio 1-ąją Rotušės aikštėje buvo atidaryta ledo arena po atviru dangumi, dailiojo čiuožimo meistrai Margarita Drobiazko ir Povilas Vanagas, kiti šokėjai ant ledo džugino miestiečius „Ledo misterija“. Po to čia bene mėnesį galėjo pramogauti visi norintieji.

Pavasariį surengta Gatvės muzikos diena. Andrius Mamontovas kvietė visus, ne tik profesionalius muzikantus, išeiti į gatves su savo turimais muzikos (ar nebūtinai muzikos) instrumentais ir tapti „didelio grojančio miesto“ ar net „viso grojančio lietuviško pasaulio“ dalimi.

Prie Baltojo tilto skraidė popieriniai dangaus žibintai, ant kurių visi pageidaujantieji galėjo surašyti savo svajones.

Ypač daug žmonių sutraukė „Tebūnie naktis“: Lukiškių aikštėje skambėjo Ludwigo van Beethoveno muzika, vyko „žvaigždžių vyno“ degustacija, po atviru dangumi rodytas kinas, skambėjo naktiniai poezijos skaitymai, koncertai, rodyti „Gatvės teatro paveikslai“ – mimai vaidino garsių pasaulio dailės kūrinių siužetus, specialiaime „Literatūri-

niame autobuse“ buvo galima pasiklausti garsių literatūros kūrinių ištraukų...

Žinoma, menininkams ne visada pavyksta pasakyti „kažką kiekvienam“: gal ne kiekvienas ir geba suprasti šiuolaikinį meną, o gal kartais pati pretenzija į šiuolaikiškumą pasirodo tuštoka. Antai kovą *Vilniaus – Europos kultūros sostinės 2009* iniciatyva buvo pastatyta „Krantinės arka“ – vamzdis, ant kurio vėliau simboliškai „pasikorė“ Feliksas, palikęs „atsisveikinimo“ laiškėlį. Jame prašoma nedemonstruoti tokių depresyvių, atgyvenusios raiškos, bet pretenduojančių į šiuolaikiškumą, kūrinių, nes nuobodu, nors pasikark...

Reginių ir renginių, atrodytų, gausu, bet VEKS projektas išryškino ir gilią idėjų krizę, ir nepajėgumą išlaisvinti, kaip žadėta tarptautiniame merų forumo, kūrybinių miesto galių. Kultūros proveržio, naujo reprezentatyvaus sostinės veido kol kas nepamatėme, greičiau kaukę, kuria bandoma pridengti organizacinį neįgalumą ir finansines machinacijas, sunkmečiu gudriai manipuliuojant neva kultūros reikmėmis. Labiau sukompromituoti meno kūrėjus vargu ar įmanoma. Prisiminkime laikraščių antraštes: „Kultūrai trūksta ne pinigų, o sąžinės“, „VEKS'o naudą velnias gaudo“ ir pan.

Vis dėlto šio lūkesčių žlugimo priežastis – ne kultūrininkai, staiga sumanę nešvariais būdais pralobti (nors esama ir tokių!), bet praraja, žiojėjanti tarp politikos ir kultūros. Kitaip tariant, tarp kultūrinės, meninės minties, kuri trokšta laisvos savirealizacijos, ir politinio veiksmo, kuris turi galią *sudaryti* sąlygas, kad tą mintį būtų įmanoma realizuoti, arba jų *nesudaryti*. Lietuvoje yra daug kūrybiškai iniciatyvių žmonių, pavienių talentų, tačiau kultūros politika – ciniška, laviruojanti tarp menko vidinio pačių valdininkų kultūros poreikio ir „iš viršaus nuleistos“ būtinybės „atitikti“ europinį standartą. Kad kultūra kada nors taps viena iš prioritетinių sričių, jau nepuoselėja didelių vilčių net naiviausi optimistai. Taigi kultūra, skatinanti dvasinę, humanitarinę saviraišką, neatlaiko mūsų šios *realybės politikos* spaudimo. Menininkų, kultūrininkų iniciatyvos iš anksto pasmerktos konfliktui ne tik su apatiška kultūrai socialine aplinka, bet ir su kultūros valdininkais, kurių pareiga būtų bent jau stengtis tą apatiją išsklaidyti. Ar ne

todėl ir *Vilniaus – Europos kultūros sostinės* statusas, galėjęs suteikti impulsų kokybiniam kultūros šuoliui, atverti integralia derme pagrįstą perspektyvą, daug kam Europoje jau dabar kelia ironišką šypseną, o Lietuvoje – net „gėdos jausmą“⁶.

Kultūrinė mozaika vieniems metams, arba Pastangos kaip nors išvengti skandalo

Atsinaujinimo, pasitelkiant kultūrą, politika, kai laikomasi nuostatų, kad kultūra gali išgelbėti miestus nuo rutinos ir susvetimėjimo, provincijas paversti centrais, pas mus visiškai nepriėjo. O, pavyzdžiui, du Šiaurės Anglijos miestai – Niukaslas ir Geitshedas – iš naujo atranda save, žengę lemtingą žingsnį kultūros link. Vaduodamiesi iš pramoninio angliakasių rajono nykumos ir depresijos, jie užsimojo paversti kultūrą „pelną kuriančia, o ne subsidijas ryjančia veikla“, tikėdami, kad ji pajėgi „pakeisti pasenusias sampratas, skatinti investicijas ir kurti darbo vietas, privilioti milijonus naujų svečių ir padėti miestui atsisturti pasaulio centre“⁷. Matysime, kaip jiems seksis, tačiau pats apsisprendimas paversti kultūrą prioritetine sritimi yra įkvepiantis pavyzdys. Britai suvokė, kad kultūra – galingas socialinį gyvenimą keičiantis veiksnys. Tapusi kasdienybės dalimi, ji ne tik praturtina žmonių gyvenimą, bet ir ugdo pliuralizmą, socialinį solidarumą, toleranciją... Minėti miestai biurokratų sprendimu netapo Europos kultūros sostinėmis, bet jiems svarbiau ne statusas, ne ambicingas noras „viską sutelkti į vienerių metų kultūros festivalį ir paskui viską pamiršti“⁸, o nenutrūkstamas kultūros procesas, keičiantis dabartį ir stiprinantis ateities perspektyvos jausmą. Jie įsėdo į „kultūros garvežį“⁹, riedantį ne trumpa atkarpa nuo sausio iki gruodžio, bet sudarė ilgą kelionę maršrutą, ir šiuo atžvilgiu laimėjo. Parodė, kad turi drąsos keisti ir keistis.

Vilnius tapo EKS ir desperatiškai mėgino sulipdyti kultūrinę *vienų metų* mozaiką. Esą tai vienkartinis „įvykis“, kurį reikia „realizuoti ir suvartoti“¹⁰. Po to galėsime pamiršti. Na, kurį laiką gal prisiminsime – vieni su apmaudžios nesėkmės kartėliu, kiti džiaugdamiesi, kad Vilniaus paskelbimas Europos kultūros sostine privertė politikus bent jau žodį *kultūra* dažniau vartoti viešojoje erdvėje¹¹.

VEKS skandina ir sunkmečio *force majeure* – akivaizdu, kad entuziazmas (net ir apiblukęs) nuveikti kažką, kas atkreiptų pasaulio (bent Europos ar bent jau kaimynų) dėmesį, visiškai neatitinka realių tiek kūrybinių, tiek materialinių galimybių. Stovime tarsi ant slenksčio: arba nepaisydami to, kad ištekliai apgailėtinaai menki (kalbu apie finansus), sutelkę visą kūrybinę vaizduotę garbingai įrodysime, kad Vilnius vis dėlto turi savitą kultūrinį veidą ir neapsijuokė paskelbtas Europos kultūros sostine, arba toliau trauksimės ataturpti, nuriję karčią paniekos piliulę, priimdami supratingą, tačiau neguodžiančią kitų europiečių užuojautą. „Šioje netikrumo situacijoje“¹² jau kovo mėnesį buvusių ir būsimų Europos kultūros sostinių atstovai atšaukė Vilniuje turėjusį įvykti susitikimą (jis rengiamas kasmet vis kitame Europos mieste). Panašu, kad Vilnius pradeda pirmauti tarp visų buvusių kultūros sostinių savo atsilikimu ir pretenduoja išgarsėti kaip miestas, sukompromitavęs pačią EKS idėją.

Sklandosi ir tie *Vilniaus – Europos kultūros sostinės* lūkesčiai, kurie buvo siejami su turizmu. Ne vien todėl, kad bankrutavo „FlyLAL“ ir tapo apskritai keblu patekti į Europos geografinį centrą, bet ir todėl, kad Vilniui nepavyko tapti europinės traukos centru. Juk ne prastas susisiekimas kalta dėl to, kad mūsų šalies sostinę net intelektualai kartais vis dar painioja su Ryga ar Talinu, kaip, pavyzdžiui, atsitiko Estijos sostinėje vykusiame renginyje, skirtame konferenciniam turizmui...

Linco, su kuriuo dalijamės Europos kultūros sostinės vardą, „supernova“ vis ryškiau spindi „Vilniaus prieblandoje“¹³... Lincas stebina ne tik įspūdinga, įvairia, naujoviška kultūrine programa, atrodo, austrams pavyks įgyvendinti ir LEKS meninio direktoriaus Airano Bergo nuostatą, kad Europos kultūros sostinės „sėkmė – tai nėra visi ar paskiri sėkmingai įvykdyti planuoti projektai, o ištisų metų sėkmė. Svarbiausia bus atmosfera, metų nuotaika, jeigu mums pavyks pasiekti publiką – štai tada bus sėkmė“¹⁴.

Deja, Vilniuje galvojama ne apie atmosferą, o apie tai, kaip išgyventi likusius kelis mėnesius. Net viešbučiai, kuriems Vilniaus tapimas Europos kultūros sostine žadėjo aukso kalnus, mat pranašautas turistų antplūdis, atsidūrė ties bankroto riba. Protesto vardan per Tūkstantmečio iškilmes juose buvo sutartinai išjungtos šviesos ir negau-

siems miesto svečiams galėjo net pasirodyti, kad uždegtos žvakės liepsnoja tarsi *in memoriam* lūkesčiams, nugramzdintiems į akultūrinę naktį...

„Drąsios šalies“ paradoksai

Ambicingai imtasi vykdyti ir programą „Lietuva – drąsi šalis“, tiesa, sunkmečiu ją teko nutraukti taupymo sumetimais. O gal nusibodo meluoti patiems sau ir pagaliau nuspręsta, užuot dailinus įvaizdį, imtis konkretaus realybės keitimo? Nes, užsimoję demonstruoti drąsą kitiems, atrodome neadekvatūs sau.

Ypač stinga drąsos atjausti kitą, žvelgti tolerantiškiau, klausytis, kalbėtis ir susikalbėti mieste, kurį Tomas Venclova vadina dialogo miestu. Kai Vilnius tapo Europos kultūros sostine, įvyko dar didesnis susipriešinimas, nes skubėta išsidalyti nesumedžiotą šerno kailį, o drąsos užmegzti dialogą, kad pagaliau būtų įveikta praraja tarp kultūros ir politikos, vėl pritrūko.

Ekonominės krizės metais drąsa dažnai asocijuojasi su atkakliomis pastangomis išsilaikyti rinkoje, tokių išgyvenimo dramų neišvengė ir kultūros sritys. Daug leidyklių bankrutuoja, didesnės stengiasi praryti mažesnes, leidiniai plonėja, leidėjai atsisako iliustracijų, geresnio popieriaus, bet knygų kainos vis tiek auga... Bibliotekos paliekamos be knygų ir periodinės spaudos, o kultūros ministras siūlo štai tokią išeitį: imkite ir skaitykite bibliotekose esamas knygas, negi visas jau perskaitėte?..

Ar verta stebėtis, kad skaitymo kultūra Lietuvoje visiškai smukusi? 2008-ieji buvo paskelbti skaitymo metais, tačiau tik formaliai, tik todėl, kad „taip daroma ES“. Bet kitose ES šalyse šūkiams suteikiamas ir turinys, nepakanka tik įvaizdžio, tik išnaros.

Kai politikai aiškina, kad kultūra skirta vien pramogai, laisvalaikiui, taigi yra nelabai rimtas užsiėmimas, tai išduoda jų pačių kultūrinį lygį, parodo, kokios kultūros jie yra išugdę, kokią „kultūros produkciją vartoja“ (kaip dabar madinga sakyti).

Kita vertus, jeigu mums lemta būti čia ir dabar, t.y. Lietuvoje sunkmečiu, jeigu, viena vertus, net valdininkų raginami *nebėgame* iš gimtinės skinti pomidorų ar braškių į ekonomiškai šiltesnius kraštus, jeigu, antra vertus, ne-

pasiduodame „talentų nutekėjimo“ vilionėms (ne visi juk įstengtų savo vizijomis užkariauti svetimas erdves, pavyzdžiui, kaip Eimuntas Nekrošius, Rimas Tuminas, Oskaras Koršunovas, kurie užsienyje kartais priimami svetingiau negu gimtinėje – šie tarptautinio garso režisieriai, beje, deramai neištraukti net ir į dūstančią *Vilniaus – Europos kultūros sostinės* programą!), tai sukaupkime drąsą ir imkimės keisti atmosferą Lietuvoje, kad *čia* ir *dabar* gyventi būtų jaučiau, saugiau, įdomiau. Padarykime tą pelkę (tai dar vienas radikalesnių vertintojų vartojamas „drąsios šalies“ sinonimas!) ne tokią klampią ir klampinančią. Bet tam irgi reikia drąsos. Atvirumu praplėsti lokalumo ribas – tai gyvybiškai svarbus šalies kultūros politikos siekinys, tačiau to pasiekti nebus įmanoma tol, kol kultūra bus laikoma nereikšmingu politikos ir ekonomikos priedėliu.

Duobėtą kultūros kasdienybę, niekinamą požiūrį į kantrų kultūros žmonių idealizmą kai kas teisingai sunkmečio nulemtu praktiškumu, todėl abejingai stebi kultūros „laisvą kritimą“ žemyn... Kiti šmaikštuoja: likimo ironija, kad visi didieji Lietuvos jubiliejai įvyksta per krizę. Tačiau, kaip pasakytų egzistencialistai, ribinėse situacijose atsiskleidžia esmė. O ją suvokti padeda intelektualinę erdvę praplečiantis ėjimas „į gylį: ar tai būtų literatūra, ar dailė, politika ar istorija“¹⁵, kaip pabrėžė Europos kultūros žurnalus vienijančios asociacijos *Eurozine* vadovas Carlas Henrikas Fredrikssonas per 22-ąją tų žurnalų susitikimą, šiemet vykusį Vilniuje. Beje, tai vienas iš VEKS paremtų renginių, o jo pavadinimas „Europos istorijos“ atrodo labai simboliškas, verčiantis klausti, kokios lietuvių istorijos bus įrašytos į analus antrojo tūkstantmečio pradžioje?

Spektakliškas politikos menas

Kodėl mūsų šalyje niekaip neatsiranda lanksti ir atvira kultūros ir meno politika, niekaip nesubrandinamas „bendras projektas, kuris galėtų jungti kuriančios visuomenės, valdžios ir verslo pastangas“¹⁶? Jau net beprasmiška aptarinėti šią iki banalumo nutrintą temą. Meno politiką išstūmė *politikos menas*, kartais pakylantis iki makiaveliškų aukštumų. Politikos „menininkai“ dažniausiai yra praradę moralinį tyrumą, bet nestokoja apsukrumo talento. Politikos meno variklis – ekonominio kapitalo jėga, o tą „meną“

kuria kapitalistinė, vartotojiška „spektaklio visuomenė“¹⁷. Žmogus čia paverčiamas „spektaklio lėle“. Šiame spektaklyje Tiesą vaidina reklamos, o realybės šou tampa universaliu vadinamojo elito, išsupto šiuolaikinės – „fejerverkinės, efemeriškos, momentinės“¹⁸ – kultūros lopšyje, principu. Popkultūros elitas, besimėgaujantis savąja *penkiolikos minučių* šlove, diktuoja masėms gyvensenos madas, demonstruoja pranašumus prieš rimtesnį meną, gilesnę kultūrą, geresnį tekstą, o politikos elitas, veik visiškai praradęs profesionalumą, aiškius valstybinius prioritetus, tapęs, kaip ir pati politika, pilkai vienałyčiu, nesivaržo mėgautis valdžios teikiamomis privilegijomis ir diktuoja masėms „pilietinės“ laikysenos madas. Beje, narsūs meno politikai jau uždraudė teatrų meno vadovams režisuoti spektaklius, matyt, kultūros leidinių vyriausiesiems redaktoriams netrukus uždraus rašyti tekstus! Logiška – juk „spektaklio visuomenė“ pati ir režisuoja, ir recenzuoja.

Gyvename nestabiliais, greitai besikeičiančiais laikais, todėl politikos „menininkai“ sumaniai nuteikia mus, kad būtume pasirengę bet kam. Ciniškai plakamas rimtumo ir komedijos kokteilis politiką daro dar panašesnę į spektaklį. Šį žaidimą vieni žaidžia lengvai, tenkindamiesi „nemąstanciu, bet aktyviu“¹⁹ vaidmeniu, o kiti mąsto, ir dar taip apsukriai, kad žaidybinių prievartą primeta niekuo dėtomis „spektaklio lėlėms“.

Karnavalas su tragedijos kaukėmis atpalaiduoja laukinę žmogaus prigimtį. Nors šiandieninėje civilizacijos pakopoje šis žodis skamba keistai, vis dėlto ir šiandien – ypač mūsų šalyje – tenka nuolat stengtis, kad būtų kultūriškai pažabota laukinė žmogaus prigimtis, kad nevirstume žiaurios, ciniškos (tragi)komedijos personažais, kad kasdienybė kuo mažiau primintų žaidimą, Williamo Goldingo romane „Musių valdovas“ žaidžiamą sulaukėjusių vaikų, kurie, atsitiktinai išblokšti iš civilizacijos ir atsidūrę negyvenamojoje saloje, ėmė elgtis tarsi pirmykščiai (laukiniai) žmonės. Tačiau tai buvo britų kultūros išauklėti vaikai, įpratę pagarbiai tarti: „sere“. Nesunku įsivaizduoti, kokį žvėrį, tūnantį mummyse, pažadintų analogiška „išgyvenimo drama“...

Kažin ar išvis įmanoma atsikratyti prigimtinio žmogaus žiaurumo, net ir nuosekliai tobulinant kultūrinę, politinę tvarką, tačiau akivaizdu, kad tuo atveju, jeigu ji nebus tobulinama, civilizacijos traukinys nuriedės nuo moralumo

bėgių su visais keleiviais, apakintais laukinio praktikizmo, gobšumo, vujarizmo, pavydo...

Kritiniai ar kriziniai lūžiai subrandina greitesnius pokyčius, jei sugebama tuos lūžius paversti atramos taškais. Juk „krizė yra galimybė apsisvalyti nuo to, ko nereikia, sustiprinti tai, kas gyvybinga, ir pradėti augti geresniu pavidalu. Temperatūra rodo, kad organizmas kovoja“²⁰.

Žinoma, pasiekti persilaužimo įmanoma tik tuo atveju, jeigu pasirinkta teisinga, t.y. visuomenės aptarta ir bendru sutarimu priimta, kryptis tikslo link. Jei nežinome, kur einame, tada klaidžiosime net nesuvokdami, kad paklydome.

Savo antrąjį tūkstantmetį Lietuva pasitinka slegiama neišspręstų klausimų naštos ir, jeigu jų nespres, jos vardas vis dažniau bus minimas tarp autsailerių, kurių ambicijos tuščios, nes pranoksta jų galimybes. Ar užteks drąsos pakilti naujam atgimimui? Gal toks kultūros žygis prasidės Vilniuje, kuris jau greitai vadinsis buvusia Europos kultūros sostine?.. Gal buvusių paversime ir vėl esančia? Bet šįkart jau ne nuo sausio iki gruodžio, o planuodami bent dešimt metų į priekį? Tai retorinis klausimas, tačiau atsakyti į jį teks neretoriškai. ■

¹ Eglė Samoškaitė. *R. Raudas: lietuviai elgiasi taip, tarsi Lietuva būtų didžiulė valstybė*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=20628544>. Žiūrėta 2009-03-03.

² Gintaras Beresnevičius. *Imperijos darymas: lietuviškos ideologijos metmenys XXI amžiuje*. Prieiga per internetą: <http://www.dangus.net/nc50.htm>. Žiūrėta 2009-03-19.

³ Gediminas Ilgūnas. *Dainų šventėje ir tūkstantmečio renginiuose – Sąjūdžio dvasia*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=22964063>. Žiūrėta 2009-07-05.

⁴ Darius Udrys. *Nedrąsios šalies kelias į globėjšką tironiją*. Prieiga per internetą: http://www.alfa.lt/straipsnis/10282425/?Nedrasios.salies.kelias.i.globejiska.tironija=2009-07-19_12-43. Žiūrėta 2009-07-20.

⁵ Agnė Narušytė. *Kur link traukia kultūros garvežys? Europos kultūros sostinių tyrimas*. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/7md/?kas=straipsnis&leid_id=670&st_id=6445. Žiūrėta 2009-02-27.

⁶ Gintautas Mažeikis. In: *Tūkstantmečio keliai ir kryžkeliai*. Prieiga per internetą: <http://www.akiraciai.lt/Akiraciai/Tema/Tukstantmecio-keliai-ir-klystkeliai>. Žiūrėta 2009-08-18.

⁷ *Ar kultūra gali išgelbėti miestus? Niukaslio ir Geitshedo nesėkmė*. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/7md/?kas=straipsnis&leid_id=583&st_id=6952. Žiūrėta 2009-03-14.

⁸ Ten pat.

⁹ Agnė Narušytė. *Kur link traukia kultūros garvežys? Europos kultūros sostinių tyrimas*. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/7md/?kas=straipsnis&leid_id=670&st_id=6445. Žiūrėta 2009-02-27.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Liuda Jonušienė. *Autoriai – naikinama gentis*. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F94409>. Žiūrėta 2009-05-17.

¹² *Europos kultūros sostinės programos Lince rengėjai: „Vilniaus įvaizdis nukentėjo“*. Prieiga per internetą: http://www.alfa.lt/straipsnis/10263675/?Vilniaus.ivaizdis.nukentejo..teigia.Europos.kulturos.sostines.programos.Lince.rengejai=2009-03-13_15-26. Žiūrėta 2009-03-15.

¹³ Rasa Gečaitė. *Lincos supernova Vilniaus prieblandoje*. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/90694>. Žiūrėta 2009-05-06.

¹⁴ *Lincos iššūkiai Vilniui*. Su projekto „Linz 2009 – Europos kultūros sostinė“ meniniu direktoriumi Airan Berg apie austrų pramoninio miesto iššūkius ir profesionalų komandos ambicijas kalbasi Rasa Gečaitė. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles%2F87536>. Žiūrėta 2009-01-13.

¹⁵ Monika Kutkaitytė. *C.H. Fredrikssonas: vėl ryškėja Rytų ir Vakarų takoskyra*. Prieiga per internetą: <http://www.globenews24.com/LT/news,c-h-fredrikssonas-vel-ryskeja-rytu-ir-vakaru-takoskyra1>. Žiūrėta 2009-05-10.

¹⁶ Darius Kuolys. *Kultūros politika šiandien*. Pokalbis su LR Prezidento patarėju socialinės politikos klausimais Dariumi Kuoliu. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/7md/?kas=straipsnis&leid_id=687&st_id=186. Žiūrėta 2009-01-05.

¹⁷ Guy Debord. *Spektaklio visuomenė*. Vilnius: *Kitos knygos*, 2006.

¹⁸ Krescencijus Stoškus. In: *Kultūros politika šiandien*. Prieiga per internetą: http://www.culture.lt/v7md/?kas=straipsnis&leid_id=600&st_id=238. Žiūrėta 2009-01-14.

¹⁹ Vladimiras Laučius. *Demokratija su varovais: nemąstantys, bet aktyvūs*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/vlaucius-demokratija-su-varovais-nemastantys-bet-aktyvus.d?id=23120258>. Žiūrėta 2009-07-17.

²⁰ Irena Vaišvilaitė. In: *Mindaugas Jackevičius. Antrą tūkstantmetį pasitinkanti Lietuva: posovietinis kraštas, tačiau su neatrastomis galiomis*. Prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=22967304>. Žiūrėta 2009-07-06.

MŪŠIO LAUKAS – EUROPA

Transnacionalinė atmintis ir europinis tapatumas

Teiginys, kad Europa išgyvena krizę, jau tapo kliše. Pirmiausia tai buvo „išsiplėtimo“, vėliau „gilėjimo“, dabar – konstitucinė krizė. Prancūzijos prezidentavimas ES, nepaisant hiperaktyvaus prezidento Sarkozy, ne daug ką pakeitė, o Čekijos Respublikos prezidentavimas su euroskeptiku Vaclavu Klausu priešakyje vargu ar galėjo teikti kokių nors vilčių. Būtų buvęs malonus siurprizas, jei rinkimai į Europos Parlamentą, visose 27 ES šalyse vykę šiuo metų birželį, būtų sulaukę šiam įvykiui deramo dėmesio. Deja, atsitiko priešingai.

Panašu, kad Europos Sąjungos politinė ateitis tebėra neaiški. To nepasakysi apie Europos praeitį. Kai 2007 m. rudenį Briuselyje duris atvėrė Europos muziejus¹, pasipylė sarkastiški komentarai, kad Europa, nors dar neturi konstitucijos, bet jau turi muziejų. Turint galvoje politines Europos problemas, ar ne per anksti steigti jai skirtą muziejų?

Ko gero, rimtesnis klausimas yra tai, ar europiečiai – daugybė milijonų ES piliečių, taip pat šveicarų ir ukrainų, turkų ir norvegų, kitaip tariant, sparčiai besiplečianti pasaulio „tauta *in spe*“, turi bendrą atmintį ir bendrą istorinę sąmonę.² O jas reikėtų turėti, jei norime susidoroti su politinėmis savo problemomis. Europos tautos sukūrė gausybę didžiųjų pasakojimų ir mitų, užtikrinančių solidarumą tarp nustatytų savo sienų. Tačiau kokie susivienijusios Europos reikalai? Kokiu požiūriu jos atmintis yra „padalyta“? Ar europinė atmintis yra padalyta *tarp* Europos tautų kaip „bendrai valdoma atmintis“? Ar vis dėlto europinė atmintis vieną Europos tautą atskiria nuo kitos, sukurdamą „skiriamąją atminties sieną“?

Nei Londone, nei Paryžiuje, nei Atėnuose, jau nekalbant apie Varšuvą, skeptikai nepasitiki antnacionaline Europos idėjos sklaida, nes mano, kad taip įsibraunama į nacionalinę ir parlamentinę valstybių narių suverenumą.³

Tiems, kurie nujaučia tokį pavojų, atrodo, kad kurti bendrą Europos atmintį neverta, nes tai pažadins senus konfliktus. Šitai įrodo kartūs kivirčiai dėl ištrėmimo ir etninių valymų nuo pat 1944 metų.⁴ Drastiškiausia iliustracija, kaip galima instrumentalizuoti istorinius ginčus, yra Lenkijos prezidento pareiškimas per diskusijas dėl Europos konstitucijos, esą nacių aukos turėtų būti įskaičiuojamos į Lenkijos balsų dalį, kai bet koku klausimu balsuojama šiandieninėje Europoje. Tautiškai nusiteikusieji Europą laiko iš esmės laisvosios prekybos zona, todėl kolektyviai veikti reikia tik tuo atveju, jei kas nors užpuola iš išorės; vis dėlto vertėtų prisiminti karus ne tik su išorės priešais, bet ir su vidaus barbarais, pavyzdžiui, naciais.

Nacių pralaimėjimą 1945 metų gegužę iš tikrųjų šventė beveik visas kontinentas.⁵ Tačiau kokio pobūdžio konfliktų dėl to gali kilti, pamatėme 2007 metais Estijos sostinėje Taline. Sovietinio memorialo, kuris Baltijos šalyse dėl gerai suprantamų priežasčių buvo laikomas paminklu okupacijos ir represijų dešimtmečiams, perkėlimas iš miesto centro baigėsi *bona fide* krize tarp Estijos ir Rusijos. Pažymėtina, kad ES santykių su Rusija tai *nepablogino*, vadinasi, ES jautėsi su šiais įvykiais labai menkai susijusi. Turėdamas galvoje Rytų Europos patirtį per sovietinę okupaciją, Jorge Semprúnas Buchenvaldo koncentracijos stovyklos (kur pats kalėjo 1943–1945 metais) išlaisvinimo šešiasdešimtųjų metų minėjime pabrėžė, kad ES plėtra ir kultūrinis, ir egzistencinis požiūris bus sėkminga tik tuo atveju, jei „visi turėsime bendrą suvienytą atmintį“.⁶

Tad mano tezė tokia: tie, kam rūpi Europos visuomenės politinis tapatumas, turės pripažinti, kad diskusijos dėl ginčytinų praeities faktų ir skirtingų patirčių ne mažiau svarbios už ekonomines sutartis, bendrą valiutą ir atviras sienas.⁷

Pirmasis ratas: holokaustas kaip negatyvus pamatinis mitas

Iškyla bendra problema: Europa negali patvirtinti herojiškų žygdarbių sąrašo, kaip tą daro šalys narės, bet, pasitelkusi gilų istorinį požiūrį, gali prisiminti ilgojo XX amžiaus katastrofas.⁸ Tai turėtų sutelkti ir atstumtuosius, ir atkaklius priešininkus. Pastangos pasipriešinti pakartotiniam atminties nacionalizavimui galėtų būti sėkmingos, jei antnacionalinės ir transnacionalinės atminties žymeklius – jos inkarus ir susikirtimo taškus – perkeltume į koncentrinčius ratus, pavyzdžiais išryškindami visas datas ir vietas nuo pat 1945 metų sausio 27-osios.

Osvencimo išvadavimo data šiandien visoje Europoje minima kaip memorialinė holokausto diena.⁹ Bendras vieno nusikaltimo prieš žmoniškumą – žydų žudynių – minėjimas suteikia Europai negatyvų pamatinį mitą.¹⁰ Vokiečių atminimo politikos europeizacija (Timothy's Gartonas Ashas ironiškai pavadino ją „vokiška DNR norma“¹¹) iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti pateisinama, nes antisemitizmas ir fašizmas – tai reiškiniai, iš tikrųjų palietę visą Europą, be to, žydų žudynės nebūtų buvusios įmanomos be Europos vyriausybių ir gyventojų plataus masto kolaboravimo. Šiandien *Mémorial de la Shoah* Paryžiuje atrodo savaimė suprantamas, bet Lenkijoje po diskusijų dėl pogromo Jedvabnėje, o tai tikrai nebuvo pavienis incidentas, panašus suvokimo procesas dar tik prasideda, ir, turint galvoje latentinį antisemitizmą šioje šalyje, užtruks daug metų.¹²

Ar holokaustas gali būti politinis perspėjimas šiuolaikinei Europai? Kaip tik tai ir turėjo nustatyti holokaustui skirtas tarptautinis Stokholmo forumas 2000 metų sausį. Jo vienas priesakas buvo (pirmą ir paskutinį kartą) išbandytas tais pačiais metais Austrijoje, kai Wolfgango Schüsselio ÖVP (Austrijos liaudies partija) sudarė koaliciją su FPÖ (Austrijos laisvės partija), kuriai vadovavo pagarsėjęs holokausto trivializatorius Jörgas Haideris.¹³ Tai tapo pretekstu vokiečių lyderiams 2007 m. pradėti plataus masto ES iniciatyvą, kad būtų uždrausta neigti holokaustą. Ar toks holokausto pateikimo būdas mūsų laikais yra būtinas moraliniu ir etiniu požiūriais, ar jo instrumentalizavimas reikalingas politikos praktikai, lieka atviras klausimas.¹⁴

Vis dėlto tai problemiška atminimo kultūros požiūriu. Suprantama, Antrojo pasaulinio karo „mega įvykis“ palietė visus europiečius, įskaitant ir periferinius kraštus, ir neutralias tautas, todėl ši tema iki šiol yra svarbi. Tačiau daugybei žmonių Jungtinėje Karalystėje ar Portugalijoje holokaustas turi mažai ką bendra su jų tautomis. Šis išigalėjęs požiūris tampa dar problemiškesnis, jei jis primateamas tarsi matrica, kai turime reikalą su nusikaltimais žmoniškumui, kuriuos Vidurio ir Rytų Europoje įvykdė komunistinės valstybės.

Antrasis ratas: sovietinis komunizmas – vienodai nusikalstamas?

Kadangi už holokausto neigimą daugelyje Europos šalių baudžiama, gali kilti klausimas, ar sovietų nusikaltimų neigimo taip pat nereikėtų laikyti neteisėtu?¹⁵ Kai lietuvis Europos Parlamento narys ir buvęs Lietuvos Seimo Pirmininkas Vytautas Landsbergis iškėlė šį klausimą europiniame lygmenyje, jis nesulaukė jokios Vakarų politikų paramos ir tema buvo užmiršta. Tai perkelia mus į antrąjį ratą, tiksliau tariant, į kitą rato pusę, jei siekiame visapusiškai apžvelgti visas totalitarines XX a. patirtis. Tautoms, kurias okupavo Raudonoji armija, 1945 m. gegužės 8/9 dienomis prasidėjo dar viena okupacija¹⁶, o ją Vidurio ir Rytų Europos intelektualai laiko „vienodai nusikalstama“ – šią frazę Sandra Kalnietė pavartojo 2004 m. kovo 24 d. kalbėdama Leipzigerio knygų mugėje. Jie negali šios datos laikyti kolektyviniu išlaisvinimu, kaip vis agresyviau skelbia Rusijos atminimo kultūros strategai.¹⁷ Kaip ir visi neprinokę, pritempti ir politizuoti totalitarizmo vertinimo variantai, šis irgi greitai virsta nelygiu supratimo pagrindu, nes abi pusės vieną įvykį priešpriešina kitam, kažkas panašaus vokiečių atminimo kultūroje vyravo nuo 1990-ųjų. Europos atminimo kultūros sunkumai susiję su tuo, kad reikia nustatyti išskirtinį civilizacijos lūžį, nulemtą industrinio ir biurokratinio Europos žydų naikinimo, išvengiant dogmatiškų istorinių palyginimų ir nenureikšminant sistemingo „klasių priešų“ ir „liaudies priešų“ naikinimo Sovietijos valdose.¹⁸

Tai, kad tariamai antifašistinis susitarimas nutylėjo gulagą (arba supriešino jį su Šoa), susiję su Šaltojo karo

metais atsiradusiu priešišku, kurio – pažvelkime į 2007 metų Taliną – kol kas anaipol nepavyko įveikti. Varžybos tarp holokausto ir gulago atminimo ir jų hierarchijos – atleiskite už tokią šiurkščią, kone verslininkiską terminologiją – turbūt yra visų sunkiausia „padalytos“ atminties našta, jei siekiame ne atskirties, bet sintezės. Tačiau ne visus XX a. smurto veiksmus galima susieti su negatyvo ikona – holokaustu. Kalbėdamas Buchenvalde, kurį po 1945 metų kaip stovyklą naudojo rusai, buvęs kompartijos narys Semprūnas išreiškė viltį, kad „visuose būsimuose šio įvykio minėjimuose, kurie vyks per artimiausią dešimtmetį, gulago patirtis bus įtraukiama į bendrą Europos atmintį. Tikėkimės, kad tada Varlamo Šalamovo „Kolymos istorijos“ atsidurs greta Primo Levio, Imrės Kertészo ar Davido Rousset knygų. Tai reikš, kad viena mūsų istorijos pusė daugiau nėra iškreipta ir kad Rusija žengė ryžtingą žingsnį demokratijos link.“¹⁹

„Vidurio Rytų Europa“ kaip atskiras vienetas yra vakarietiška fikcija, nepripažįstanti skirtumų tarp tautų, o tai tinka ir atminčiai. Stefanus Troebstas išskyrė keturias zonas: Baltijos šalyse, Kroatijoje ir Slovakijoje dominuoja aiškus antikomunistinis požiūris, Lenkijoje, Vengrijoje, Čekijos Respublikoje ir Ukrainoje praeitis vertinama (vis labiau) prieštaringai. Bulgarijos, Rumunijos, Serbijos, Makedonijos ir Albanijos santykis su komunistine praeitimi dvilypis ar net indiferentiškas, o Rusija, Baltarusija, Moldova ir kitos Sandraugos šalys elitų ir ideologijos požiūriu demonstruoja tvirtą tęstinumą.²⁰ Pastaroji grupė Staliną laiko bene vieninteliu „Didžiojo Tėvynės karo“ vadu, ir toks apologetinis požiūris nustelbia represyvią ir žudikišką jo politiką net ir pačioje Rusijoje.²¹

Postsovietinių galios struktūrų latentinis autoritarizmas, neįveikta nusikalstama praeitis turi sprogstamąją galią, nes užtveria kelią demokratijos link. Galima Rusijos saviizoliacija nuo Europos ne tik išreiškia afirmatyvią ir apologetišką politiką istorijos atžvilgiu, ją gali skatinti ir gilesnės priežastys.

Preliminariai nurodomos trys priežastys, kodėl egzistuoja europinės atminties asimetrija. Pirma, Rusijos kančių, patirtų per Antrąjį pasaulinį karą, prilyginimas holokausto išskirtinumui (ypač iš vokiškos perspektyvos) netyčia užkirto kelią „raudonojo totalitarizmo“ su-

vokimui. Panašiai atsitiko ir su VDR istorijos traktavimu Vokietijoje²², kur iš dalies tebegalioja tingus antifašistinis konsensusas su VDR ir pastebima tendencija sušvelninti Rytų Vokietijos kompartijos nusikaltimus, panašiai elgtasi ir Vakarų Vokietijoje po 1945-ųjų, kai reikėjo įvertinti nacizmo nusikaltimus. Konfliktai Rytų Vokietijoje dėl viešųjų memorialų ir muziejų politikos VDR paveldo atžvilgiu yra viso to dalis. Galima nebent puoselėti viltį, kad ilgainiui įsigalės principas, kai kiekvienas, kuris kalba apie fašizmą, nenutylės stalinizmo, ir atvirkščiai.

Antra, asimetriją tarp gulago ir holokausto suvokimo paaikškina faktas, kad Europos žydų žudynės buvo labiau pastebimos. Komunistinių režimų nusikaltimai, kurie, pradedant nuo 1917-ųjų Rusijos, baigiant šių dienų Kinija ir Šiaurės Korėja, nusinėšė apie šimto milijonų žmonių gyvybes, nebuvo panašiu laipsniu ikonizuoti ir perteikti žiniasklaidos. Taip atsitiko, matyt, todėl, kad vokiečių naciai daugiausia žudė svetimus, o komunistai Rusijoje ir Kinijoje – daugiausia savus. Tačiau ir toks teiginys nėra teisingas, jei norime būti tikslūs ir siekiame įvertinti Vidurio Rytų Europos, Vidurio Azijos ir Tibeto gyventojų persekiojimus, kurių griebėsi Rusijos ir Kinijos „kolonijinės galios“.

Trečioji kartais minima priežastis yra tai, kad šios žudynės – tai iš esmės rytų europiečių patirtis. Tačiau Vakarų Europa negali rimtai teigti, kad stalinizmas jos visiškai nepalietė, tam prieštarauja komunistų partijos narių skaičius į Vakarus nuo Geležinės uždangos, o *ex negativo* – anti- antikomunistinis tapatumas Vakarų Europoje kurtas daugybę metų. Nors jis tapo taikaus sambūvio su vadinamosiomis liaudies respublikomis pagrindu ir galbūt padėjo įveikti Europos padalijimą, bet net ir tuo atveju tai nepaneigia fakto, kad viskas vyko paminant žmogaus ir piliečių grupių teises.

Trečiasis ratas: išvaymas kaip paneuropinė trauma?

Antrojo pasaulinio karo atmintis aprėpia ir gyventojų perkėlimus, kurie vyko dideliuose žemės plotuose ir paveikė milijonus žmonių. Žvelgiant iš šios perspektyvos, nuo pat didžiųjų imperijų žlugimo XIX a., holokaustas laikomas ypač baisiu etninio valymo vajumi.²³ Didelį skandalą

Vokietijoje sukėlė istoriko Andreaso Hillgruberio bandymas įteisinti „dvejopą atmintį“, kitais žodžiais tariant, „Osvencimo“ ir Europos žydų atminimui priešpriešinti „Nemmersdorfą“²⁴ ir išvavimo bei prievartavimų aukas Vokietijoje.²⁵ Richardo von Wieszackerio teiginys, kad vokiečiai Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo taip pat buvo istorijos, prasidėjusios 1933 metais, aukos, atsidūrė viešajame diskurse jau be apologetiško tono ir priešpriešos, kuri ilgą laiką buvo būdinga diskusijoms dėl „išvaymų nusikaltimo“.²⁶

Ši europinė dimensija dar tik pradeda aiškėti, tačiau „gyventojų perkėlimų“ XX a. atmintis nuo armėnų genocido iki buvusios Jugoslavijos yra trečias, itin prieštaringas ratas. Į jį įeina totalitarinių diktatūrų deportacijos, vykdytos okupuotuose kraštuose, etniniai valymai, kurie nuo XIX a. buvo beveik neišvengiami ten, kur nacionalinių valstybių kūrimasis (įskaitant ir demokratiškus jo variantus) buvo siejamas su beprotiška idėja, neva vidinį ir išorinį saugumą, politinį teisėtumą galima pasiekti kliaujantis tik etniškai homogeniška grupe. Pavyzdžiui, šiandien čekai turi politinių ir moralinių problemų dėl sudėtų vokiečių išvavimo pagal buržuazinės demokratinės vyriausybės, vadovaujamos Eduardo Beneso, išleistą dekretą.²⁷ Panašiai Jugoslavijos katastrofą, prasidėjusią 1991 metais, lėmė, kitaip tariant, nesutaikomą priešišumą tarp serbų ir kroatų, bosnių ir Kosovo albanų sukėlė ne autoritarinis Tito režimas, o neliberali demokratija, kai nacionalistinė dauguma negalėjo ar nenorėjo užtikrinti etninių ir religinių mažumų apsaugos.

Etninių valymų istorija vargu ar gali *prima facie* prisidėti prie bendros atminties kūrimo, nes ji kol kas netapo „upės tėkme po tiltu“, kitaip tariant, ji dar nėra baigta ir toliau skaldo atmintį taip skaudžiai, kaip peilis žeidžia kūną. Tokios iniciatyvos kaip Europinis atminties tinklas arba Solidarumo kampanija pasisako prieš grynai nacionalinį ir atbulinį ginamąjį atminimo puoselėjimą, kokį, kritikų nuomone, siūlo Vokietijos Centras prieš išvaymą. Centro iniciatoriai, pirmiausia Išvaytųjų lyga, diskutuodami²⁸ apie šiuos įvykius ir rengdami su jais susijusias parodas turėtų integruoti visa tai į europinę ir globalinę dimensiją²⁹, taigi šis Centras ilgainiui galėtų tapti europinio tinklo dalimi. Tačiau veikiausiai prabėgs daug laiko, kol lenkai

ir vokiečiai pripras prie bendrai rengiamų mokyklinių vadovėlių idėjos, kaip dėl to pagaliau sutarė vokiečiai ir prancūzai (tokio sutarimo paieškos truko 40 metų³⁰).

Išvavimo pavyzdys iliustruoja bendros atminties vidaus ir užsienio politikoje prieštarinę prigimtį. Vakaruose tokie konfliktai tampa dar viena dingstimi įtvirtinti dešinės ir kairės schemą, o Rytuose jie sutelkia nacional(ist)ines jėgas (įskaitant kairiąsias) prieš proeuropietiškus, liberalius sluoksnius. Geopolitinės ir geostrateginės „Senosios Europos“ skirtys, kurias buvo užšaldžiusi konfrontacija tarp Šaltojo karo galių, vėl iškyla į paviršių. Tačiau suvienyti naująją Europą kliudo ne tiek seni, kiek nauji konfliktai, susiję su saugumu, energija, leistinumumu ir t.t. – būtent jie yra „tautų Europos“ tęstinumo priežastis. Be to, juos kaitina ir vidiniai politiniai kivirčiai: lenkų bekompromisė nuostata išvavimo atžvilgiu, be abejonės, yra susijusi su komunistine praeitimi – ilgai buvusi užgniauzta, visuomenės opinija vėliau isteriškai prasiveržė. Visose postkomunistinėse visuomenėse nomenklatūros įpėdiniai ir neretai susikompromitavusios autoritarinės dešinės paveldėtojai kaunasi dėl istorinio įteisinimo, kurio stoką kompensuoja etnonacionalistinės nuotaikos. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Įsikūręs Thurn ir Taxis rūmuose, šis muziejus nepretenzingiausiai ir sėkmingiausiai apžvelgia „mūsų istoriją“, bandydamas peržengti nacionalinės istorijos ribas ir pateikti Europos istoriją nuo 1945 metų. Žr., <http://www.expo-europe.be/index.php?lang=en>

² P vz., Dan Diner, *Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust*, Göttingen, 2007; Natan Sznajder, *Gedächtnisraum Europa. Kosmopolitismus: jüdische Erfahrung und europäische Vision*, Bielefeld, 2008; Tony Judt, *Postwar. A History of Europe Since 1945*, NY/London, 2006; Wolfgang Schmale, *Geschichte Europas*, Wien und Böhlau, 2001.

³ Ralfas Dahrendorf labiausiai niuansuotai atskleidžia tokią poziciją. Žr. jo *Die Krisen der Demokratie, Ein Gespräch mit Antonio Polito*, München, 2002. Mažiausiai niuansuota šiuo požiūriu yra dešiniosios ES parlamentarų grupės Tautų Europos sąjunga laikysena.

⁴ Mahmood Mamdani, „The Politics of Naming. Genocide, Civil War, Insurgency“, in: *London Review of Books*, 8.3.2007. See: http://www.lrb.co.uk/v29/n05/mamd01_.html

- ⁵ Michael Schwartz, Michael-Hartmut Mehringer and Hermann Wentker (eds.), *Erobertoder befreit? Deutschland im internationalen Kräftefeld und die Sowjetische Besatzungszone 1945/46*, München, 1999.
- ⁶ Jorge Semprún, "Niemand wird mehr sagen können: 'Ja, so war es'", in: *Die Zeit*, 16/2005.
- ⁷ Šios prielaidos išankstines sociologines sąlygas aptarė Georgas Simmelis „Sociologijoje“ (Berlynas, 1908) ir kiti klasikai. Taip pat žr. Gerd Nollmann, *Konflikte in Interaktion, Gruppe und Organisation: zur Konfliktsoziologie der modernen Gesellschaft*, Opladen, 1997; Albert O. Hirschmann, "Social Conflicts as Pillars of Democratic market Society", in: *Political Theory*, 2/1994, S. 203–218. Istorinių konfliktų apibūdinimą žr. Claus Grosse Kracht et al. (eds.), *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Grosse Kontroversen seit 1945*, München, 2003; taip pat Claus Leggewie und Erik Meyer, "Ein Ort, an dem man gerne geht". *Das Holocaust-Mahmmal und die deutsche Geschichtspolitik nach 1989*, München, 2005.
- ⁸ Bernhard Giesen, *Triumph and Trauma*, Boulder/CO, 2004.
- ⁹ Yom HaShoah, minima sausio 27-ąją, Osvencimo-Birkenau išvadavimo dieną, Izraelyje paskelbta nacionaline gedulo diena. Parėmus Europos Parlamentui (2000) ir JT (2005 m. deklaracija) dabar minima daugelyje Rytų Europos šalių.
- ¹⁰ Birgit Schwellung, "Das Gedächtnis Europas. Eine Diagnose", in Timm Beichelt et al. (eds.), *Europa Studien. Eine Einführung*, Wiesbaden 2006, 81–94.
- ¹¹ Timothy Garton Ash, "Mesomnesie – Plädoyer für mittleres Erinnern", in *Transit* 22 (2002), 32–48. Žr. <http://www.eurozine.com/journals/transit-issue/2002-06-01.html>.
- ¹² Žr. diskusijas, susijusias su Jano Grosso knyga *Fear: Anti-Semitism in Poland After Auschwitz*, New York, 2006.
- ¹³ Jens Kroh, *Transnationale Erinnerung. Der Holocaust im Fokus geschichtspolitischer Initiativen*, [Diss.] Frankfurt a.M and Giessen, 2007.
- ¹⁴ Horst Meier, "Holocaustgedenken und Staatsräson", in: *Merkur*, 12/2005, 1167–1172.
- ¹⁵ *Baltic Times*, 3–9.3.2005, 1.
- ¹⁶ Eva Clarita Onken, "The Baltic States and Moscow's 9 may Commemoration: Analysing Memory Politics in Europe", in: *Europe Asia Studies*, 1/2007, 23–46.
- ¹⁷ Andreas Langenohl, "Staatsbesuche. Internationalisierte Erinnerung an den Zweiten Weltkrieg in Rußland und Deutschland", in: *Osteuropa*, 4-6/2005, 74–87. Žr.: <http://www.eurozine.com/journals/osteuropa-issue/2005-04-26.html>.
- ¹⁸ Claus Leggewie, "Historikerstreit transnational", in: Steffen Kailitz (ed.), *Die Gegenwart der Vergangenheit. Der "Historikerstreit" in die deutsche Geschichtspolitik*, Wiesbaden 2008.
- ¹⁹ Semprún, ten pat.
- ²⁰ Stefan Troebst, "Jalta versus Stalingrad. GULag versus Holocaust. Konfligieren-de Erinnerungskulturen im größeren Europa", in: *Berliner Journal für Soziologie*, 3/2005, S. 381–400.
- ²¹ Lev Gudkov, "Die Fesseln des Sieges. Rußlands Identität aus der Erinnerung an den Krieg", in: *Osteuropa*, 4–6/2005, 56–73. Žr.: <http://www.eurozine.com/journals/osteuropa/issue/2005-04-26.html>.
- ²² Martin Sabrow, "Geschichte als Herrschaftsdiskurs. Der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR", Cologne 2000.
- ²³ Norman M. Naimark, *Flammender Hass. Ethnische Säuberungen im 20. Jahrhundert*, München 2004; Wolfgang Benz, *Ausgrenzung, Vertreibung, Völkermord. Genozid im 20. Jahrhundert*, München 2006; Boris Barth, *Genozid. Völkermord im 20. Jahrhundert. Geschichte – Theorien – Kontroversen*, München 2006.
- ²⁴ Nemmersdorfas (Nemirkiemis) – dabar Majakovskoje, Kaliningrado srityje, buvusioje Rytų Prūsijoje. Miestelis tapo žinomas kaip pirmųjų Raudonosios armijos įvykdytų vokiečių civilių žudynių 1944-10-21 vieta. Dėl tų įvykių itin karštai ginčijamasi. Žr. Bernhard Fisch, *Nemmersdorf, Oktober 1944*, Berlin, 1997.
- ²⁵ Andreas Hillgruber, *Zweierlei Untergang. Die Zerschlagung des Deutschen Reiches und das Ende des europäischen Judentums*, Berlin, 1986.
- ²⁶ Cf. Philipp Ther, "Die Last der Geschichte und die Falle der Erinnerung", in: *Transit*, 30 (2005/06), 70–87. Angliškas vertimas, "The burden of history and the trap of memory", in Eurozine. See: <http://www.eurozine.com/articles/2006-08-21-ther-en.html>. See also: Harald Engler, "Deutscher Opferdiskurs? Neue Arbeiten zu Vertreibung und Zwangsmigration", in: *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 51 (2005/06), 119–146; Samuel Salzborn, "Opfer, Tabu, Kollektivschuld. Über Motive deutscher Obsession", in: Michael Klundt u.a. (eds.), *Erinnern, verdrängen, vergessen. Geschichtspolitische Wege ins 21. Jahrhundert*, Gießen, 2003; Helmut Schmitz (ed.), *A Nation of Victims? Representations of German Wartime Suffering from 1945 to the Present*, Amsterdam und New York, 2007.
- ²⁷ Barbara Coudenrove-Kalergi and Oliver Rathkolb (eds.), *Die Benes-Dekrete*, Wien, 2002.
- ²⁸ Gausiai dokumentuota www.zeitgeschichte-online.de/md=Vertreibung-Inhalt.
- ²⁹ Vokiečių ir lenkų diskusijų dėl „Centro prieš išvaymą“ foną aptaria Philipp Ther, "The burden of history and the trap of memory", in Eurozine: <http://www.eurozine.com/articles/2006-08-21-ther-en.html>
- ³⁰ Vokiškas leidimas: *Histoire/Geschichte-Europa und die Welt seit 1945*, Leipzig 2006 (Gymnasiale Oberstufe (11.–13. Klasse); prancūziškas leidimas: *Histoire/Geschichte-L'Europe et le monde depuis 1945*, Paris 2006 (Classe de terminale/BAC).

Arthur HERMANN

KOLONIZACIJA: LIETUVOS VOKIEČIŲ GRAŽINIMAS 1942–1944 m.

Leonidas Donskis savo tinklaraštyje „Pusiaus tiesa vakarams ir melas sau“ samprotauja apie kalčių pripažinimą ir cituoja Egidijaus Aleksandravičiaus tezę, kad Europa prasideda ten, kur pakanka moralinės ir intelektualinės drąsos pripažinti savo kaltę¹. Kiekviena valstybė ir tauta turi tokių dėmių, apie kurias nemėgsta kalbėti. Tik po ilgo laiko arba po didesnių lūžių prabylama apie jas viešai. Neretas atvejis, kai kaltę turi prisiimti ne tik kuri nors viena pusė. Dažnai išsryškėja, kad vieni planavo ir įsakinėjo, kiti mielai prie to prisidėjo, o treči iš to turėjo naudos.

Vienu iš tokių pavyzdžių laikytina vokiečių okupacinės valdžios 1942–1944 m. Lietuvoje vykdyta kolonizacija, kuriai lietuvių savivalda pritarė ir ją pasinaudojo, kad išstumtų iš Lietuvos lenkus ir rusus. Iš Vokietijos tada sugrįžo didžioji dalis Lietuvos vokiečių, pasitraukusių 1941 m. pavasarį. Vokiečių kolonistai buvo apgyvendinti devyniose Pietų ir Vidurio Lietuvos apskrityse, vokiečiams, lenkams, rusams ir žydams priklausiusiuose ūkiuose, o lietuvių savivaldai buvo suteikta teisė perkelti lietuvius į tuos Rytų Lietuvoje ir kitose apskrityse nusavintus lenkų ir rusų ūkius, kurių neperėmė vokiečiai. Tokia sutartis atitiko abiejų pusių interesus. Vokiečiams buvo svarbu padidinti savo tautiečių skaičių ir didesnėje Lietuvos dalyje sudaryti pirmąsias vokiečių salas. O lietuviai norėjo, vokiečių padedami, atsikratyti lenkų ir rusų mažumų, kad sulietuvintų Vilniaus kraštą. Sugrįžti buvo naudinga ir Lietuvos vokiečiams, nes jie gaudavo kur kas dides-

nius ūkius negu anksčiau turėjo gyvendami Lietuvoje, be to, valdžia aprūpino juos ūkio padargais, gyvuliais ir sėklomis, teikė nemažai įvairių lengvatų ir garantavo geresnį gyvenimą negu lietuviams. Tiesa, skaičiai net ir Lietuvos mastu nebuvo labai dideli. Numatyta perleisti vokiečiams 6597 ūkius su 122 711 ha žemės ir 4193 namus miestuose, bet spėta išdalyti tik apie du trečdalius sklypų. Į Lietuvą buvo sugrąžinta ir apgyvendinta daugiau kaip 28 000 Lietuvos vokiečių, o perkelta ar išvaryta daugiau kaip 22 000 lietuvių, lenkų ir rusų (žydai tuo laiku jau buvo uždaryti getuose, dauguma nužudyti).² Vis dėlto ši kolonizacija buvo didžiausia užimtuose Rytų Europos kraštuose, išskyrus Vokietijai priskirtas Lenkijos sritis. Kartu tai vienintelis atvejis, kai asmenims, neseniai tapusiems Vokietijos piliečiais, buvo leista grįžti į gimtinę.

Apie Lietuvos vokiečių grąžinimą ir šalies kolonizavimą jau nemažai rašyta tiek vokiečių³, tiek lietuvių⁴ istoriografijose. Šiam reiškiniui apibūdinti vokiečių autoriai nevaržo kolonizavimo sąvokos ir sugrįžusiųjų nevadina kolonistais, nors šiaip abiejų šalių istorikai dar panašias išvadas. Vokiečiai vis dar vartoja nacionalsocialistų sukurtas neutraliai skambančias sąvokas *Rück siedlung* (grąžinimas į ankstesnę gyvenamąją vietą), *Ansiedlung* (įkurdinimas), *Besiedlung* (apgyvendinimas), o kolonistus vadina *Siedler* (naujakurys). Harry Stossunas savo knygos skyrių apie Lietuvos vokiečių grąžinimą pavadino taip: *Die Rück siedlung in das deutsch besetzte Litauen*⁵ („Grąžinimas į ankstesnę

gyvenamąją vietą vokiečių okupuotoje Lietuvoje“), o Bubnys tą patį epizodą įvardija kaip „Lietuvos kaimų ir miestų kolonizavimą“⁶. Už anų „nekaltų“ sąvokų slypi nusavinimai ir trėmimai, visokeriopas jėgos naudojimas, todėl esu linkęs perimti lietuvių ir kitų nevokiečių istorikų vartojamą *kolonizacijos* sąvoką.

Kolonizavimo planai ir pats procesas istoriografijoje jau gana išsamiai aprašyti, čia aptarsiu keturis kiek mažiau išryškintus epizodus:

- 1) Lietuvos vokiečių grąžinimo priežastis ir išskirtinumą;
- 2) Lietuvių savivaldos vaidmenį kolonizacijoje;
- 3) Kolonistų padėtį ir jų santykius su lietuviais;
- 4) Klausimą, ar Lietuvos vokiečiai buvo nacionalsocialistų įrankis ir aukos, ar kolonizacijos kaltininkai?

Lietuvos vokiečių grąžinimo priežastys ir išskirtinumas

1939 m. rudenį Hitleris nusprendė parsikviesti už Vokietijos ribų gyvenančius vokiečių kilmės asmenis ir apgyvendinti juos iš Lenkijos atplėštose ir prie reicho prijungtose srityse. Tuo tikslu buvo įkurtos net kelios įstaigos, tarp jų – reicho komisaras vokiškumui stiprinti (*Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums, RKFDV*), kuriuo tapo esesininkų vadas Himmleris, Imigracijos centras (*Einwanderungszentrale, EWZ*), Rasės ir apgyvendinimo valdyba (*Rasse- und Siedlungshauptamt der SS*). Šios institucijos pagal rasiiniu principu pagrįstą įpilietinimo tvarką repatriantus rūšiuodavo į tris grupes: a) tinkamus Rytų Europos kolonizacijai (*O-Fälle*), b) numatytus darbams reiche ir suvokietinimui (*A-Fälle*), c) išimtis (*S-Fälle*). Iš 50 142 Lietuvos vokiečių 28 247 asmenys (56%) buvo atrinkti kolonizacijos tikslais. Numatyta juos apgyvendinti buvusiose Lenkijos srityse, prijungtose prie Rytų Prūsijos. Tačiau lenkų deportaciją iš šių sričių į Varšuvos generalinę gubernatūrą sutrukdė karas su Sovietų Sąjunga. Tad 1941 m. rudenį dalis Lietuvos vokiečių, atrinktų kolonizacijai, vis dar gyveno lageriuose ir nekantriai laukė perkėlimo. Vokietijai užėmus Lietuvą, Himmleris su Rytų Prūsijos gauleiteriu Kochu, remdamiesi Molotovo–Ribbentropo sutartimi, pagal kurią Lietuvos pie-

tinės sritys iki Šešupės priskirtos Vokietijai, nusprendė jose apgyvendinti Lietuvos vokiečius, bet prieš tai reikėjo išstremti lietuvius.⁷ Nors toks planas prieštaravo ankstesniam Hitlerio nusistatymui neleisti vokiečių kilmės asmenims, esą dėl dar netvirto jų vokiškumo, grįžti į gimtinę, tačiau, iš ten išvijus vietinius gyventojus, pavojaus, kad Lietuvos vokiečiai susigiminiuos su lietuviais, nebeliko. Bet reicho ministras okupuotiems Rytų Europos kraštams Rosenbergas ir generalinis komisaras Lietuvai von Rentelnas nesutiko, kad iš jų dispozicijos būtų atimtos kurios nors sritys, nes karo metu jiems reikėjo lietuvių paramos, kurią prarastų, jeigu atplėš lietuviškas žemes. Rentelnas 1941 m. spalio mėnesį nuvyko į Berlyną, kur tarėsi su Himmleriu ir reicho ministru prie kanclerio Hitlerio Lammersu. Rentelnas atkalbėjo Himmlerį nuo ketinimų atskirti Lietuvos sritis, bet pritarė jo sumanymui Lietuvos vokiečius grąžinti į gimtinę. Rentelnas siūlė apgyvendinti juos ne tik Pietų Lietuvoje, bet ir kitose apskrityse. Lietuvos vokiečių skaičius buvo per mažas, kad būtų galima kolonizuoti visą kraštą, todėl pasitenkinta devyniomis derlingiausiomis apskritimis Pietų ir Vidurio Lietuvoje.⁸ Toks planas tiko abiem pusėms. Himmleris pagaliau galėjo imtis kolonizuoti užimtus Rytų Europos plotus, o Rentelnas tikėjosi sustiprinti vokiečių įtaką Lietuvoje, kur vokiečių jėgos buvo palyginti silpnos. Vis dėlto dar pusmetį ginčytasi, kas vadovaus kolonizacijai – Himmleris ar Rosenbergas su savo pavaldiniu von Rentelnu. Kompromisas rastas 1942 m. balandžio mėnesį – Rentelną paskyrė Himmlerio įgaliotiniu kolonizacijos reikalams Lietuvoje, tačiau vykdyti kolonizaciją ir ją prižiūrėti pavesta SS kolonizacijos štabui Kaune, vadovaujamam SS-*Sturmabführer*io Dr. Joachimo Duckarto (1896–1952).⁹ Himmleris ir Rosenbergas tikriausiai būtų dar ilgai ginčijęsi tarpusavyje, jeigu Hitleris 1942 m. kovo mėnesį nebūtų uždraudęs Lietuvos vokiečių siųsti į Lietuvą, esą jie per silpnai perėmę nacionalsocialistinę ideologiją.¹⁰ Himmleris ir Rosenbergas, išsigandę, kad jų planas sugrius, pradėjo veikti vieningai, tuo labiau kad ir Lietuvos vokiečių atstovai primygtinai prašė Himmlerį leisti juos atgal į Lietuvą, kur galės „prisidėti prie naujojo Rytų atstatymo“¹¹. Minėtas Hitlerio draudimas

yra šiek tiek mistiškas, neva jis tik iš Lietuvos vokiečių karių laiškų sužinojęs apie Lietuvos vokiečių gražinimą į Lietuvą.¹² Ko gero, Vyriausioji reicho saugumo valdyba (*Reichssicherheitshauptamt*), kuri visą laiką konkuravo su Rosenbergu, kas vadovaus užimtų Rytų Europos kraštų saugumo pajėgoms, išgirdusi apie gražinimo planus, pareikalavo, kad Hitleris užkirstų tam kelią. Bet Himmleris ir Rosenbergas, veikdami išvien, vis dėlto pasiekė savo tikslą, – gegužės mėnesį Hitleris sutiko padaryti išimtį ir leido Lietuvos vokiečius gražinti į gimtinę.

Visi šie nacionalsocialistų elito planai ir barniai atskleidžia Lietuvos kolonizacijos išskirtinumą. Tai buvo išsamaus plano germanizuoti ir kolonizuoti Rytų Europos kraštus pirmasis bandymas, didįjį vajų atidedant pokariui. Kitiems vokiečiams repatriantams nebuvo leidžiama grįžti atgal į gimtinę, nė viename iš užimtų Rytų Europos kraštų nebuvo apgyvendinta tiek daug vokiečių.

Lietuvių savivaldos vaidmuo kolonizacijoje

Vokiečių kolonizacijos planuotojai ir vykdytojai greitai suprato, kad kolonizuoti Lietuvos nepavyks be lietuvių savivaldos pagalbos, nes vokiečių administracijoje dirbo tik 660 vokiečių, o lietuvių savivaldoje – 20 000 darbuotojų.¹³ Ypač silpnos buvo vokiečių saugumo pajėgos, taigi jos nebūtų įstengusios iškraustyti ūkių, kuriuos numatyta atiduoti vokiečiams, savininkų ir nuomininkų. Tai padaryti galėjo nebent lietuvių policija. Kadangi lietuvių savivalda buvo voldemarininkų ir dešiniųjų pažiūrų valdininkų rankose, o Rentelno pasirinktieji generaliniai tarėjai jau buvo įrodę savo nuolankumą vokiečiams, nuspręsta kreiptis į juos. Jau 1941 m. pabaigoje Rentelnas buvo įsakęs savivaldoms sudaryti lenkų, rusų ir žydų sklypų sąrašus, bet nenurodė kokių tikslų.¹⁴ Pagal šiuos sąrašus, papildžius juos repatriantų buvusiais sklypais, paimtais štabo Kaune reikmėms, ir buvo dalijami žemės sklypai kolonistams. Jau sudarydami sąrašus lietuviai valdininkai, be abejo, suprato, koks pavojus gresia Lietuvos mažumoms. Vis dėlto įsakymą vykdė nesipriešindami. Tai padrąsino Rentelną ir

jis ėmė atvirai reikalauti, kad generaliniai tarėjai veiktų vokiečių ir lietuvių naudai. Todėl vokiečiai galėjo išsirinkti sau geresnius ir didesnius vokiečių, lenkų, rusų ir žydų ūkius devyniose Lietuvos apskrityse, o lietuviams atiteko vokiečių neužimti sklypai minėtose devyniose ir visose kitose apskrityse. Į tuos ūkius, ypač Rytų Lietuvoje, buvo numatyta perkelti Suvalkų ir Klaipėdos krašto lietuvius, kuriuos sovietai 1941 m. buvo apgyvendinę vokiečių ūkiuose. Lietuviai vokiečių pavyzdžiu sudarė Vyriausiąją krašto piliečių apgyvendinimo komisiją, kuriai vadovavo Jurgis Bobelis. Apgyvendinimo komisijos buvo įkurtos kiekvienoje apskrityje. Klaidina jau pats šių komisijų pavadinimas, nes apgyvendinami buvo tik lietuviai, kitų tautybių ūkininkų turtą nusavindavo, o juos ištremdavo.

1942 m. birželį vidaus reikalų generalinis tarėjas Narakas oficialiai informavo savivaldą apie numatytą Lietuvos vokiečių gražinimą. Įsakė suregistruoti visus, kurie gyvena buvusiuose vokiečių ūkiuose, ir įspėti juos, kad bus perkelti kitur.¹⁵ 1942 m. vasarą tarėjai Narakas ir J. Petronis išleido tris instrukcijas: dėl vokiečių kolonistų apgyvendinimo, lietuvių perkraustymo, lenkų ir rusų ūkių nusavinimo.¹⁶ Lietuviai daugiausia buvo perkelti į Vilniaus kraštą, kur gaudavo lenkų ūkius, o lenkai buvo internuojami – vyrus išsiųsdavo darbams į Vokietiją, jų šeimas apgyvendindavo kur nors pas kitus tautiečius. Nemažai rusų sutiko likti samdiniais ūkiuose, apie 5000 rusų sentikių priglaudė sentikių parapijos.¹⁷ Perkelti lietuviai šeimos galėjo pasiimti tik po 15 kg maisto, po vieną karvę, kiaulę ir penkias vištas, esą visa kita ras jiems paskirtuose lenkų ūkiuose.¹⁸

Tikėtasi, kad vokiečiai tvarkingai perims ūkius su visu inventoriumi, o perkeltieji lietuviai gaus tokio pat dydžio ūkius iš lenkų ir rusų. Nelietuviai prarasdavo viską, nes jie negalėjo nieko pasiimti iš savo nuosavybės. Tačiau perduoti ūkių taip sklandžiai, kaip planuota, nesisekė, nes savininkai ir nuomininkai, sužinoję, kad bus iškeldinami, inventorijų, galvijus ir grūdus paslėpdavo arba išveždavo, dažnai net krosnis nugriaudavo, langus išimdavo ir t.t. Todėl nuspręsta iškraustomiesiems pranešti, kas jų laukia, tik tada, kai kolonistai bus jau atvykę. Senieji savininkai turėdavo likti ūkiuose

tol, kol naujieji juos perims. Dažnai tekdavo panaudoti jėgą, todėl ir reikėjo lietuvių policijos pagalbos. Kad paskatintų lietuvių policininkus, vokiečių policijos viršininkas H. Hachtelis ir apgyvendinimo vykdytojas Duckartas raštu prižadėjo, esą ūkių savininkai lietuviai nebus liečiami, o jei išimties atveju policininko šeimą vis dėlto tektų perkelti, žadėta suteikti tinkamą tokio pat dydžio ūkį.¹⁹

Raminti pažadais teko ne tik policininkų sąžinę. Ir savivaldoje netrūko protestų, būdavo atsisakoma registruoti kitataučių ūkius arba nelietuvius užrašydavo lietuviams. Ne vienas lietuvių valdininkas iš anksto pranešdavo senbuviams, kad gresia iškraustymas. Panevėžio apgyvendinimo komisija apskritai atsisakė vykdyti įsakymą ir raštu pranešė Bobeliui, kad toks asmenų perkėlimas prieštarauja Lietuvos teisei. Komisija nepaisė net Bobelio grasinimų ir vis tiek nesiėmė darbo.²⁰ Tai teko daryti pačiam apskrities viršininkui. Bet dauguma savivaldų ir policijos tarnautojų vykdė vokiečių įsakymus. Toks lietuvių savivaldos ir policijos prisidėjimas prie krašto kolonizacijos vadintinas kolaboravimu.

Kolonistų padėtis ir jų santykiai su lietuviais

Išrinktiesiems, kuriems leista grįžti į Lietuvą, buvo nurodoma, kad ten jie turės „kaip vokiečiai ir vokiečių ūkininkai atstovauti savajam didžiajam reichui“²¹. Dar lageriuose jiems buvo aiškinama: nors grįšite ponais, bet su lietuviais būkite draugiški, žinoma, nesielskite su jais kaip su sau lygiais.²²

Kolonistai buvo pavaldūs tik vokiškoms įstaigoms ir valdyboms. Jie buvo okupacinės valdžios dalis, turėjo savo atskiras mokyklas, krautuves, ligonines, bankus ir t.t. Tik mokesčius kurį laiką turėjo mokėti lietuvių savivaldai ir prisidėti prie gurguolių prievolės. Bet netrukus ir tai buvo pakeista. Lietuvos piliečiai tik vienu atžvilgiu buvo lygūs su kolonistais – ir vieni, ir kiti turėjo Vokietijai atiduoti iš hektaro žemės po 590 kg rugių, 49 centnerius bulvių, 1,55 kg kiaulienos ir t.t.²³ Dėl prievolės vokiečių valdžia griežtai elgėsi ir su kolonistais – už jos nevykdyimą atimdavo ūkius ir išsiųsdavo atgal į Vokietiją. Tačiau už prievolės produktus kolonistams buvo mokama kur

kas daugiau negu lietuviams. Ūkiai, beje, nebuvo perleidžiami kolonistų nuosavybėn, o tik nuomojami, žadant, kad atiduos juos vėliau.

Apgyvendinimo štabas stengėsi perleisti kolonistų šeimoms kiek galima didesnius ūkius ir sklypus. Vidutinis sklypų dydis buvo daugiau kaip 22 hektarai, bet netrūko ir tikrų dvarų. Dar prieš atvykstant kolonistams amatininkų brigados suremontuodavo pastatus. Apskričių apgyvendinimo štabai aprūpindavo kolonistus maistu, padargais, sėklomis. Buvo įsteigta vokiečių supirkimo ir pardavimo bendrovė (*Deutsche Ein- und Verkaufsgesellschaft*), kuri iki 1943 m. pabaigos pardavė prekių už šešis milijonus reichsmarkių. Čia buvo galima nusipirkti šiaip jau trūkstančių buities prekių, gyvulių, mašinų ir t.t. Štabas parūpindavo net metalų, kurių Lietuvoje nebuvo įmanoma įsigyti. Kolonistai gaudavo dvigubai didesnę maisto normą negu lietuviai.²⁴ Visa tai leido kolonistams per vienus metus įveikti naujakurių sunkumus ir jau antraisiais metais jų ūkiai tapo pelningi. Turintiems didesnius ūkius jau nereikėjo fizinio darbo dirbti patiems, tai atlikdavo samdiniai ir karo belaisviai. Žinoma, būta ir sunkumų. Kai kuriems atiteko apleisti ar ištuštinti ūkiai, ypač trūko arklių, bet dauguma kolonistų gyveno vis dėlto kur kas geriau negu jų kaimynai lietuviai.

Jau minėta, kad kolonistams kaip Vokietijos piliečiams ne tik nereikėjo paisyti lietuvių savivaldos, bet ir teisių jie turėjo kur kas daugiau nei lietuviai. Tačiau juos prižiūrėjo tiek nacionalsocialistų partijos organai, tiek vokiečių saugumas. Partija ne tik dalijo maisto korteles, bet ir kontroliavo kiekvieno kolonisto elgesį, stebėjo, ar laiku jis atlieka prievolę, kokie jo santykiai su lietuviais ir kitais nevokiečiais.²⁵ Kolonistai ypač bijojo vokiečių saugumo, nes šis turėjo teisę be jokio teismo išsiųsti juos atgal į Vokietiją ar kaip nors kitaip nubausti. Saugumas kolonistus budriai sekė, buvo griežtai draudžiama ne tik lankytis lietuviškose pamaldose, bet ir turėti savo kunigą vokiečių. Saugumui liepta užtikrinti, kad užimtuose kraštuose šalia partijos nesusidarytų jokia nepriklausoma institucija, net ir religinė.²⁶

Kolonistai buvo greitai aprūpinti vokiškomis mokyklomis, kur jaunimas buvo auklėjamas vokiška dvasia.

Įsteigtos 107 pradinės mokyklos, viena vidurinė mokykla Kaune, septyni internatai vaikams, kurių tėvai gyveno atokiau nuo didesnių centrų. Šiems internatams vadovavo fronte sužeisti esesininkai. Kiekvienos apskrities centre dirbo gydytojai vokiečiai, Kaune vokiečiams įsteigta atskira ligoninė, o Panemunėje – vaikų sanatorija. Gydoma buvo veltui.

Tačiau kaip tik toks vokiečių kolonistų atskiras gyvenimas trukdė normaliai kaimyniškai bendrauti su lietuviais. O palaikyti santykius su kitais nevokiečiais apskritai nebuvo galimybių – žydai buvo uždaryti į getus, dauguma jau išžudyti, o lenkai ir rusai nužeminti iki trečiarūšių žmonių. Iš pradžių apgyvendinimo štabas įrodinėjo, neva vokiečių grąžinimas – tai ženklas, kad Vokietija visada Lietuvą apsaugos. Pirmuosius kolonistus, ypač tuos, kurie buvo sugrąžinti į buvusius savo ūkius, lietuviai priėmė su duona ir druska, padėjo jiems greičiau įsikurti. Tačiau greitai paaiškėjo tolesni kolonizacijos planai ir tarpusavio santykiai atšalo. Niekas negelbėjo, kad apgyvendinimo štabas pradėjo dalyti pagyrimo raštus tiems lietuviams, kurie padeda vokiečiams.²⁷ Nepasitenkinimas ir net priešprieša kolonistams didėjo, jie jautėsi nesaugūs ir patys pradėjo šalintis lietuvių. Nors per dvejus metus buvo nužudyti tik du kolonistai, pora trobų padegtos ar apiplėštos, bet įtampa sparčiai didėjo. 1943 m. vasarą kolonistai buvo apginkluoti ir jiems įsakyta sudaryti savisaugos būrius.²⁸ Vis dėlto lietuvių pasipriešinimas buvo pasyvus, kolonistų nelietė ir sovietiniai partizanai, gal todėl, kad jų pajėgos Lietuvoje buvo silpnos.

Taigi lietuvių ir vokiečių tarpusavio ryšiai, galima sakyti, nutrūko, juoba kad vokiečiams buvo uždrausta dalyvauti viešajame gyvenime kartu su lietuviais, net lankytis lietuviškose pamaldose. 1941-aisiais kaimynai nuoširdžiai apverkė repatriantus, bet 1944-aisiais jiems bėgant iš Lietuvos jau niekas ašarų dėl jų neliejo.

Ar Lietuvos vokiečiai buvo nacionalsocialistų įrankis ir aukos, ar kolonizacijos kaltininkai?

Vertinant iš moralės pozicijų, toks mažumos grąžinimas kolonizaciniais tikslais laikytinas nusikaltimu

tos šalies gyventojams. Visai neseniai buvę Lietuvos piliečiai, dabar kolonistai grįžo į okupuotą gimtinę turėdami ją okupavusios valstybės pilietybę ir tarnaudami okupantams. O juk jiems buvo žinomas prieš teisingumą ir humanizmą nukreiptas nacių elgesys: žydų žudynės, slavų, o iš dalies ir baltų, žeminimas, trėmimai ir kiti karo nusikaltimai... Lietuvos vokiečių nereikėjo jėga varyti atgal į gimtinę, jie patys to norėjo ir prašė.

Nepriklausomoje Lietuvoje vokiečiai buvo viena iš tų mažumų, kurios elgėsi gana lojaliai valstybės atžvilgiu, rodė savo solidarumą. Tačiau, po perversmo įsigalėjus diktatūrai, stiprėjant lietuvių nacionalizmui, mažumos žingsnis po žingsnio buvo išstumtos iš valstybės gyvenimo. Nelietuvių kilmės prasilavinęs jaunimas beveik neteko galimybių tapti mokytojais ar karininkais. Saugumas stropiai sekė mažumų gyvenimą, sudarinėjo nelietuvių turimos nuosavybės sąrašus, aiškindavosi, koks kiekvieno suaugusio asmens tautinis nusistatymas.²⁹ Mažumos, ypač jaunimas, Lietuvoje jau nebematė ateities. Vokietijoje įsigalėjus nacionalsocializmui, vokiečių kilmės jaunimą ir vokiškų organizacijų vadovus iš kitų šalių pradėta kviesti į reichą, kur specialiuose kursuose juos nuteikdavo politiškai kryptingai. Jau 1939 m. kovo 4 d. dauguma Vokiečių kultūros draugijos atstovų pasisakė už nacionalsocializmą. Nepaisant to, kol Lietuva neprarado nepriklausomybės, į Vokietiją buvo nusiteikę repatrijuoti tik įtikėjusieji savo grynakrauju vokiškumu. Tačiau su jais Hitleris pasielgė kitaip negu su Latvijos ir Estijos vokiečiais – į reichą Lietuvos vokiečius pakvietė tik tada, kai Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga. Po pirmųjų Sovietų valdžios mėnesių beveik visi vokiečių kilmės asmenys, kad ir koks būtų buvęs tautinis jų apsisprendimas, užsirašė repatrijuoti. Tuo repatriantai pasisakė ne prieš Lietuvą, o prieš Sovietų Sąjungą.

Pervaziavę sieną, repatriantai pateko į Himmlerio SS ir kitų nacių organų rankas. Tolesnį repatriantų likimą lėmė jų suskirstymas pagal nacių taikomus pseudomokslinius rasės požymius. Tie, kuriuos numatyta apgyvendinti Rytų Europos srityse, jautėsi paaukštinti, o tie, kurie buvo siunčiami į senąją reichą, – pažeminti. Todėl teikė prašymus, kad ir juos priskirtų prie kolonistų. Sunku pasakyti, kodėl repatriantai labiau norėjo gy-

venti buvusiose Lenkijos srityse negu pačioje Vokietijoje, nors gerai žinojo, kad jų apgyvendinimas ten susijęs su lenkų deportacijomis ir svetimo turto perėmimu. Matyt, pati Vokietija jiems buvo svetima, jie tikėjosi, kad naujose srityse lengviau įsikurs ir laisviau gyvens. Bet, kai pasklido gandas, kad Lietuvos vokiečiai galės grįžti į Lietuvą, džiaugsmas buvo neapsakomas. Turbūt jie vylėsi, kad atgaus savo ankstesnius ūkius ir nuosavybę, galės gyventi jiems įprastą gyvenimą. Juk retas kuris iš jų žinojo, kas vyksta Lietuvoje ir kas iš tikrųjų jiems numatyta. Tik jau atvykę į Lietuvą kolonistai sužinojo, kur jiems paskirti sklypai ir kokiomis sąlygomis. Dokumentai liudija, kad vienas kitas būsimo kolonistas atsisakė perimti svetimą sodybą, tačiau kur kas daugiau būta prašymų suteikti didesnę ar geresnę ūkį.³⁰ Akivaizdu, kad turtas viliojo daugelį.

Kolonistai, grįždami į Lietuvą, kažkodėl nesijautė kalti ir ramino save, kad nėra atsakingi už ankstesnių savininkų ar nuomininkų iškraustymą. Svajojo gerai sutarti su kaimynais lietuviais. Pasitaikė atvejų, kai kolonistai ankstesnius gyventojus pasiliko ūkyje ir draugiškai su jais sugyveno.³¹ Tačiau kolonistai neturėjo jokių galimybių būti neutralūs, o juo labiau padėti Lietuvai. Okupacinė valdžia iš anksto numatė, kad kolonistai taps jos dalimi. Iki kolonizacijos pradžios okupacinė valdžia beveik nesiekė mažesnių miestų, miestelių ir kaimų. Atvykus kolonistams, Kauno apgyvendinimo štabas įkūrė vokiečių atramos punktus ne tik apskričių centruose, bet ir miesteliuose. Čia dirbo po keturis ir daugiau asmenų iš kolonistų tarpo.³² Šalia kūrėsi vokiečių krautuvės ir kitos aptarnavimo įstaigos. 1943 m. vietoj atramos punktų vokiečių okupacinė valdžia įsteigė valdybas, perėmusias tuos pačius darbuotojus. Taip buvo sustiprinta okupacinė valdžia, kurią ėmė reprezentuoti patys Lietuvos vokiečiai. Per trumpą laiką apskričių apgyvendinimo štabų ir atramos punktų darbuotojai tapo vadovaujančiu sluoksniu, pradėjo kištis į lietuvių savivaldos reikalus. Tikriausiai pasiskundus generaliniams tarėjams, Duckartas buvo netgi priverstas savo pavaldinius įspėti, kad neįsakinėtų lietuviškoms įstaigoms.³³ Nors patys kolonistai visą laiką buvo prižiūrimi apgyvendinimo štabo, vokiečių civilinės valdžios,

nacionalsocialistų partijos ir saugumo, tačiau artimiausioje aplinkoje būtent jie užtikrino ir reprezentavo okupacinę valdžią. Tad grįžusieji Lietuvos vokiečiai vis glaudžiau siejosi su represine valdžia ir tarnavo vien vokiškajam reichui. Kartu augo ir moralinė jų kaltė. Iki Lietuvos vokiečių sugrąžinimo dar būtų galima laikyti juos nacionalsocialistų aukomis, bet po to, kai jie sugrįžo, jau ryškiai matomi ir asmeninių nusikaltimų pėdsakai.

Kolonistai gyveno Lietuvoje dvejus metus. Artėjant frontui, 1944 m. liepos mėnesį jie buvo evakuoti. Po karo sąjungininkai, tarp jų ir sovietai, nebaudė kolonistų už tai, kad dalyvavo kolonizacijoje. Net pats apgyvendinimo štabo vadovas Duckartas, 1944 m. pabaigoje už vokiečių stiprinimą gavęs paaukštinimą, nors buvo anglų suimtas, bet palyginti greitai paleistas.³⁴ Vis dėlto akivaizdu, kad po karo kolonistai gėdijosi šito savo praeities epizodo, niekur plačiau apie jį nepasakojo, atsiminimuose užsimindavo vos vienu kitu sakiniu. Lietuvos vokiečių periodikoje apstu straipsnių apie jų gyvenimą Lietuvoje iki 1941 m., apie jų patirtis lageriuose ir pokario Vokietijoje, bet kolonizacija paminima tik apgraibomis. Lietuvos vokiečių bendruomenė (*Landsmannschaft*) dar nėra išreiškusi apgailestavimo dėl savo tėvynainių vaidmens okupuotoje Lietuvoje 1942–1944 metais, nors kiekviena proga pabrėžia, kaip gerai Lietuvos vokiečiai sugyveno su lietuviais. Kolonistų karta jau išmirė, o jų vaikai ir vaikaičiai ne daug ką žino apie tai, kas nutiko, kai Lietuvos vokiečiai trumpam sugrįžo į gimtinę. ■

¹ www.delfi.lt, 2009 m. rugsėjo 7 d.

² Christoph Dieckmann, Plan und Praxis. Deutsche Siedlungspolitik im besetzten Litauen, In: *Wissenschaft – Planung – Vertreibung. Neuordnungskonzepte und Umsiedlungspolitik im 20. Jahrhundert*. Hrsg. v. Isabel Heinemann. Stuttgart 2006, p. 115.

³ Seppo Myllyniemi, Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944, Helsinki 1973, p. 308; Harry Stossun: Die Umsiedlungen der Deutschen aus Litauen während des Zweiten Weltkrieges. Untersuchungen zum Schicksal einer deutschen Volksgruppe im Osten, Marburg, 1993, p. 270; Isabel Heinemann, Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse- und Sie-

- dlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen, 2003, p. 697; Markus Leniger, Nationalsozialistische „Volkstum-sarbeit“ und Umsiedlungspolitik 1933–1945. Von der Minderheitenbetreu-ung zur Siedlerauslese, Berlin, 2006, p. 252; Christoph Dieckmann, Kollabo-ration? Litauische Nationsbildung und deutsche Besatzungsherrschaft im Zweiten Weltkrieg, In: *Kollaboration in Nordosteuropa*, Hrsg. v. Joachim Tauber, Wiesbaden, 2006, p. 120–139; Christoph Dieckmann, Savivaldos politikos galimybės vokiečių okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais, In: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sudarė Arvydas Anušauskas, Vilnius, 2007, p. 125–134.
- ⁴ Arūnas Bubnys, Vokiečių okupuota Lietuva 1941–1944, Vilnius, 1998, p. 606; Arūnė Liucija Arbušauskaitė, Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį, Klaipėda, 2002, p. 310.
 - ⁵ Stossun, op. cit., p. 155.
 - ⁶ Bubnys, op. cit., p. 347.
 - ⁷ Bundesarchiv (BA – Federalinis Vokietijos archyvas, Berlynas). R 49/3568: 1941 m. spalio 2 d. RKFDV vyriausiojo štabo vadovo Greifelo laiškas Vokie-čių imigracijos centrui (*Einwanderungszentrale, EWZ*).
 - ⁸ Arbušauskaitė ... Priedas 11: 1942 m. sausio 10 d. Rentelno pranešimas Ro-senbergui apie 1941 m. spalio mėnesio pokalbį Berlyne.
 - ⁹ BA. R 49/3568: 1942 m. balandžio 7 d. Himmlerio ir Rosenbergo sutartis.
 - ¹⁰ Stossun, op. cit., p. 159.
 - ¹¹ BA. R 49/3568: 1942 m. balandžio 30 d. buvusios Lietuvos vokiečių kultūros draugijos valdybos narių laiškas Himmleriui.
 - ¹² Stossun, op. cit., p. 159.
 - ¹³ Christoph Dieckmann, Savivaldos politikos galimybės vokiečių okupu-o-toje Lietuvoje 1941–1944 metais, In: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sudarė Arvydas Anušauskas, Vilnius, 2007.
 - ¹⁴ Bubnys, op. cit., p. 352; Arbušauskaitė, op. cit., p. 156.
 - ¹⁵ Bubnys, op. cit., p. 352.
 - ¹⁶ Arbušauskaitė, op. cit., Priedai 15–17, p. 236–244.
 - ¹⁷ BA. R 49/3572: 1942 m. lapkričio 11 d. sentikių centrinės tarybos praneši-mas Rentelnui.
 - ¹⁸ Arbušauskaitė, op. cit. 1a instrukcija 15-ame priede, p. 259.
 - ¹⁹ Petras Stankė, Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare, Vilnius, 2008, p. 388.
 - ²⁰ Arbušauskaitė, op. cit., p. 158.
 - ²¹ BA. R 49/3568: 1942 m. vasaros Rentelno ir Duckarto proklamacija kolo-nistams.
 - ²² BA. R 49/3615: 1942 m. vasario 24 d. instrukcija būsimiesiems kolonis-tams.
 - ²³ Bubnys, op. cit., p. 334.
 - ²⁴ Bubnys, op. cit., p. 434–435.
 - ²⁵ LCVA. f.R-738-1-8: nacionalsocialistų partijos vadovybės Kaune doku-mentai.
 - ²⁶ Plačiau apie tai: Arthur Hermann, Vokiečių valdžios įstaigų ginčai dėl evan-gelikų kunigų grąžinimo į Lietuvą 1942–1944 metais, In: *Arthur Hermann: Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius, 2000, p. 255–277.
 - ²⁷ BA. R 49/3570: 1942 m. spalio 8 d. Duckarto raštas apskričių apgyvendini-mo štabų vadovams.
 - ²⁸ BA. R 49/3613: 1943 m. liepos 20 d. Duckarto raportas.
 - ²⁹ Daten zur kulturellen und wirtschaftliche Lage der Deutschen in Litauen 1938. Hrsg. v. d. Landsmannschaft der Deutschen aus Litauen. Bearbeitet von Klaus Fuchs, 2007, p. 126. Tai išverstas vokiečių sąrašas, kuriame nuro-dyta jų turima nuosavybė ir laikysena Lietuvos atžvilgiu, sudaryta Lietuvos saugumo.
 - ³⁰ BA. R 49/3569: 1942 m. liepos 22 d. apgyvendinimo štabo pokalbio su Šiaulių apskrities komisaru Gewecke protokolas. Čia pažymėta, kad vienas kolonistas visai atsisakė ūkio, bet nenurodoma dėl kokios priežasties, o 50 sugrįžėlių reikalavo didesnių ūkių ir, tik štabui pagrasinus, sutiko perimti jiems paskirtus ūkius.
 - ³¹ LCVA. f.R-738-1-8. p. 456 7: 1943 m. birželio 5 d. Šiaulių apskrities kolonistų suvažiavimo protokolas. Vis dėlto toks atvejis pagirtas ne dėl gero vokiečių ir lietuvių sugyvenimo, bet minimas kaip geresnė išeitis, nes paliktas ūkyje buvęs nuomininkas negali nusišalinti ar sunaikinti turto.
 - ³² BA. R 49/3618: 1943 m. sausio 4 d. Duckarto pranešimas apie atramos punktų veiklą.
 - ³³ BA. R 49/3570: 1942 m. birželio 23 d. Duckarto aplinkraštis apskričių apgy-vendinimo štabų vadovams.
 - ³⁴ Duckarto biografija pateikta: Hans-Christian Harten, Uwe Neirich, Matthias Schwerendt, Rassenhygiene als Erziehungs-ideologie des Dritten Reichs. Bio-bibliographisches Handbuch, Berlin, 2006, p. 251–253 ir 365.

ISTORIJS VAGYS*

5

Ir per visą vaikystę geriau jaučiausi būdamas su seneliais negu su mama ir tėčiu. Kiek pamenu, tėvai kasdien vaidydavosi, net mano akivaizdoje fiziškai užsipuldavo vienas kitą. Barnio įkarštyje pasisodindavo mane priešais save ir klausdavo, kurį iš jų pasirinksiu, jeigu jie išsiskirs. Arba, vos pasitaikius progai, stengdavosi atsikratyti manęs nykiame komunaliniame bute, kaip ir daugelis sovietinių tėvų žiauriose pokario Rusijos kasdienybėje. Didžiąją vaikystės dalį praleidau su seneliais, kol pasiekiau tokį amžių, kai mane jau buvo galima išsiųsti į pionierių stovyklą arba kitą valstybinę instituciją, pavyzdžiui, prailgintos dienos grupę mokykloje. Mano senelis (mamos tėvas) buvo vietinis gydytojas kalnakasių miestelyje Bobryke-Donskojuje, maždaug už šimto kilometrų nuo Maskvos. Nedidelė gyvenvietė, kur jis turėjo namą, driekėsi kaimo vietovėje. Pokario metai Rusijos istorijoje nebuvo patys turtingiausi, todėl vietiniai valstiečiai savo gydytojui už paslaugas atsilygindavo kiaušiniais ir pieno produktais, atnešdavo medžioklės laimikių ir skerdienos, vaisių ir daržovių. Kiekvienne didelio (bent aš jį tokį prisimenu) namo kampe buvo prigrūsta tokių kyšių – žemės ūkio gėrybių.

Ir aplinkui tvyrojo šviežių obuolių kvapas (jų būdavo papilta visur – ant lentynų ir netgi ant lovų, kad sunoktų). Sandėlyje prie virtuvės stovėjo daugybė medinių statinių – agurkai druskoje ir sūryme, marinuoti raudoni ir žali pomidorai, kopūstai su obuoliais ir morkomis, puodynė su raugintais obuoliais.²⁰ Namų ūkį tvarkė senelė su pagalbininkėmis – valytoja ir virėja, kurių niekas nevadino tarnaitėmis. Labiausiai man įstrigo į atmintį ritualinis

minkštai virto kiaušinio valgymas per pusryčius (ir, aišku, karštos beigelės su džemu ir arbata). Senelis mokė mane nupjauti kiaušinio viršų, užuot pramušus lukštą šaukštu, kaip darydavo visi Rusijoje. Šią procedūrą jis prižiūrėjo sėdėdamas stalo gale, visada švariai nusiskutęs, apsilvilkęs nepriekaištingai baltus marškinius su sąsagomis ir liemenę, pasirengęs užsivilkti savo juodąjį švarką ir eiti į kliniką. Kai pasijusdavau nemaloniai, tarp dantų griekšint kiaušinio lukštams, senelis sakydavo, kad lukštuose yra kalio, kuris naudingas mano kaulams, nes, jo nuomone, jie pernelyg silpni. (Šis spėjimas buvo teisingas – tą parodė vėliau prasidėjęs kaulų retėjimas.) Trumpiau tariant, svarbiausiais mano kasdienybės reikalais rūpinosi seneliai, sustiprindami pojūtį, kad šie namai yra rojus žemėje.

Ir baimę šiuose namuose pajutau tik kartą. Tądien, paliktas vienas, vaikštinėjau po kambarius, pats su savimi žaisdamas slėpynes, ir atidarinėju spintų duris. Vienoje iš jų, stovinčioje prie virtuvės, ant didelio kablo kabojo kiškis nulupta oda,²¹ skleidamas pūdytos mėsos kvapą (tai būtina prieš ruošiant žvėrieną) – kruvina mėsa be odos ir be galvos priminė viešai išstatytą auką po siaubingos egzekucijos. Kiek pamenu, tai buvo vienintelis incidentas, sudrumstęs nepriekaištingai šviesų saldzios palaimos paveikslą.

Ir kyla klausimas: ar namo, kurį sapnuodavau Londone, vaizdinį įkvėpė mano senelių namai? Tiesa, susapnuotas namas atrodė visiškai kitaip. Jis priminė svetimą didelį pastatą kurios nors Europos šalies sostinėje. O mano seneliai gyveno pigiame vidutinio dydžio name, kurio sto-

²⁰ Šie obuoliai sugrąžina mus prie Rojaus sodo nekaltybės motyvo. Tačiau šiuo atveju, kadangi obuoliai rauginti, kalbame apie rusišką būdą, kaip įveikti pagundą: suraugink juos!

* Tęsinys iš nr. 9. Pabaiga.

²¹ Nudirti odą yra didžiausia bausmė – tai atima iš aukos bet kokius tapatumo požymius. Sutvėrimas yra ne tik miręs – jis tampa niekuo. (Graikų dievas Apolonas mėgo nudirti odą savo varžovams menų srityje.) Veikiausiai taip Ezavas norėjo pasielgti su Izaoku: nudirti jam odą. Šis visiškai nuogumas yra lemiamas elgesio su kaliniais arba armijos rekrūtais veiksnys. Jie turi nusivilkti visus drabužius prieš apsilvilkdami naują uniformą. Būdamas nuogas, žmogus yra tarsi manekenas, pasirengęs apsilvilkti naują gyvenimo uniformą, kurią suprojektavo ir pasiūvo kiti.

gas buvo dengtas skarda ir brezentu, o fasadas tinkuotas gelsva ir pilka spalvomis ir, žinoma, neapsivijęs gebernėmis. Šalimais nebuvo ir upės, išskyrus menką upe-liūkštį, paverstą nuotekų kanalu, apaugusį šėivamedžių ir vilkuogių krūmokšniais, dilgėlėmis ir raktažolėmis. Trumpiau tariant, namas, kurį sapnavau, buvo mano sąmonės sukurta idealizuotos praeities fikcija, bet galbūt ta praeitis buvo radikaliai pakeista įsivaizduojamos tikros vietos – senelių namų – projekcija, nes ten praleidau daugybę laimingų dienų, ten, kaip man atrodė, vyravo meilė ir globa.²²

6

Ir būtent tada nusprendžiau pasidomėti šeimos dokumentais. Dariau tai nenoriai, nes seni dokumentai, kad ir kaip būtų paradoksalu, vertė mane jaustis dar labiau nutolusį, dar labiau atskirtą, nes visa tai menkai susiję su mano dabartimi: praeitis kelia nerimą dabarčiai netikėtomis sąsajomis su kažkuo, ką sunku sude-rinti su įprastiniu mūsų gyvenimu. Žvelgiu į fotografiją, kurioje aš, penkiametis, stebėjauosi, kaip skutasi mano senelis. Tas šviesiaplaukis mažas vaikas riesta nosimi nė kiek nepanašus į mane tokį, koks esu dabar – pilkai žilais plaukais, raukšlėtu veidu ir atsikišusia žydiška nosimi. Ar tai iš tikrųjų aš? ²³

²² Maža gyvenvietė, kur stovėjo mano senelių namas, nebuvo tokia idiliška kaip man tada atrodė. Pamenu sceną, kurią, būdamas vaikas, nuolat matydavau pro langą: vietinis vyriokas, kai nusigerdavo, tapdavo nevaldomas ir su kirviu rankoje vaikydavosi aplink namą savo motiną rėkdamas: „Užmušiu!“ Ji bėgdavo per kiemą kiek įmanydama toliau nuo jo, tačiau vieno nepalikdavo ir vis atsišaukdavo: „Saugokis ašmenų, sūneli, nesusižeisk rankų, brangusis!“ Man tai buvo pirmasis susidūrimas su besąlygiška meile.

²³ Galbūt apskritai nederėtų sieti šių dviejų kūnų: manęs, dar vaiko, ir jau senstančio vyro? Galbūt jie susiję, bet tą ryšį lemia ne kūno susidėvėjimas ar asmens bruožų keitimasis. Siamo dvyniai susiję erdvėje ir laike, bet jie yra visiškai atskiri individai. Mes – būdami jaunesni ar tapę senesni – galbūt turime bendrą protėvį ir bendrą kūną, tačiau nesame tiesiogiai susiję vienas su kitu. Panašiai sutrinku ir tada, kai kas nors bando man įrodyti, kad esu susijęs su Jono Žiauriojo Rusija arba karaliaus Dovydo Izraeliu.

Ir žvelgdamas į berniuką senoje išblukusioje nuotraukoje pastebėjau, kad jis žiūri visai ne į besiskutantį vyriškį, o į senamadišką skustuvą. Ar berniūktis bijo šio ilgo aštraus įrankio? Ar sieja jį su siaubingu mėsos gabalu be odos, kabančiu spintoje po laiptais? Ar jis dreba pagalvojęs, kad ir jį gali ištikti toks pat likimas kaip kiškį, kuriam nudirtas kailis?²⁴ Į šiuos klausimus galėtų atsakyti nebent psichanalitikas. Tačiau, atidžiai stebėdami berniuko žvilgsnį nuotraukoje, pamatysite, kad jis yra užburtas, net užhipnotizuotas ne paties skustuvo, bet to, kaip senyvas vyriškis valo muilą nuo skustuvo ašmenų. Tam tikslui senelis naudojo rudą vyniojamąjį popierių – ant stalo priešais pūpsa visa jo šūsnis. Nežinau, kodėl nenaudojo paprasčiausio rankšluosčio, servetėlės ar seno audeklo, kaip daro kirpėjai. Gal kaltas pokario skurdas? O gal jis parsinešė iš ligoninės atliekamo vyniojamojo popieriaus ir nenorėjo, kad šis nueitų perniek? Labiausiai ir aiškiausiai pamenu skustuvo ašmenų garsą, kai jis buvo valomas į šiurkštų rudą vyniojamąjį popierių. Iki šiol tam garsui esu alergiškas ir krūpteliu jį prisiminęs.²⁵

Ir būtent iš tokio rudo popieriaus pagamintuose vokuose buvo saugomi kai kurie dokumentai mano šeimos archyve: senos nuotraukos, dalis laiškų, užrašai ir sertifikatai, darbo liudijimai, testamentų juodraščiai ir net mano senelės nebaigtas eilėraštis. Svarbiausias radinys buvo du diplomai, įvynioti į trupantį minkštą didelio formato popierių. Gotiškėmis raidėmis iškilmingai patvirtinta, kad *Mendelis Glaeserovas* studijavo mediciną Karaliaučiaus universitete nuo 1908 iki 1911 m., o po to, 1913 m., baigė

²⁴ Tuo metu dar nežinojau biblinės istorijos, kaip Abraomas bandė Izaoką paaukoti Dievui. Ar ji buvo iš anksto įrašyta į mano protėvių atminties kietąjį diską? Ar nuluptas kiškis – šventojo ėriuko, užkirtusio kelią žmogaus aukai, surogatas – šią atmintį atgaivino? Bet kuriuo atveju bijoti senelio man nereikėjo – seneliai paprastai susivienija su anūkais prieš jų tėvus, kaip rodo Izaoko, jo tėvo Abraomo ir senelio Dievo istorija.

²⁵ Toks rudas popierius mano sąmonėje visada susijęs su valstybės biurokratija. Gauni šį popierių ir esi priverstas eiti į tvankius, menkai apšviestus ir prastai nudažytus kokios nors valdiškos institucijos koridorius, kuriuose rikiuojasi į eilę nesipraususių žmonių minia, laukdama atsakymų į neužduotus klausimus. Blogos žinios netgi dabar Anglijoje į laiškų dėžutes įmetamos panašiuose vokuose. Šis rudas popierius yra tarptautinė nelaimės emblema.

Friedricho Wilhelmo universitetą Berlyne ir tapo medicinos daktaru. Dingtelėjo: Berlynas! *Die ganze Welt* dar nebuvo užkariautas, tačiau pirmą žingsnį Berlyno link vis dėlto žengiau. Nusivyliau, kai paaiškėjo, kad mano senelis studijavo ne Humboldto universitete, kuriam priklauso mano atpažintas pastatas Berlyne.

Ir tada kaip skęstantis šiaudo griebiausi senovės atmin ties didžiausios saugyklos – *Google*. Suradau *Friedrich-Wilhelms Universitat* ir nušvitau sužinojęs, kad iki 1949 m. taip buvo vadinamas Humboldto universitetas. Universiteto Medicinos fakultetas mano senelio studijų laikais buvo įsikūręs ten pat, kur yra dabar – prie Monbižu tilto Šprė pakrantėje. Jo daktaro disertacijos tema buvo „Šlapimo rūgšties susidarymo laikinos stadijos, kraujui cirkuliuojant žąsies kepenyse“.²⁶ Tai reiškia, kad jis iš tikrųjų buvo susijęs su kraujo tyrimais – to ir dabar mokoma Medicinos fakultete prie Monbižu tilto, kaip skelbia užrašas ties įėjimu.

Ir galėjo būti keletas mistiškų sąsajų tarp mano susapnuoto ir realaus namo Berlyne. Galima laikyti Wittgens teino įsitikinimo, kad viskas, ką žmogaus protas gali suvokti, galiausiai bus materializuota, arba Platono koncepcijos apie idėjas kaip materialaus objekto egzistencijos pirmines priežastis. Išeitų, kad realus pasaulis yra tik Sapno šešėlis. Arba priešingai: koks nors realus praeities objektas, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms ir oro sąlygoms, gali išnirti tarsi vaiduoklis, o gal sapnas itin jautraus asmens mintyse ir sukurti jungtį su jo praeitimi. Drąsiausia hipotezė būtų teiginys, kad kiekvienas žydas turi prieitį prie bendro senovės atminties rezervuaro, t.y. kolektyvinės sąmonės (*Google* sukūrė Rusijos žydas), todėl anūkas gebės prisiminti tai, ką patyrė jo senelis. (Jei tai tiesa, vadinasi, prosionistai neklęsta tvirtindami, kad egzistuoja jungtis tarp šiuolaikinių žydų ir Biblijos žemės.)

Ir racionalus paaiškinimas yra įmanomas, visai nesunku jį pagrįsti. Galbūt Medicinos fakulteto nuotrauką mačiau ant senelio darbo stalo ar šeimos fotografijų albume. Turėjau ją matyti ir jis įsirašė mano smegenų raukšlėse. Po daugelio metų idealios šeimos praeitis atsikūrė mano susapnuotame name, mano „privačiame Sione“. Kad ir kaip aiškintume, faktas yra tai, kad atkurta praeitis, mano sapnuose įgavusi

²⁶ Turėčiau pridurti, kad žąsies kepenų paštetas mano senelių namuose buvo tikras delikatesas.

fikcinę formą, pasirodė esanti įsišaknijusi tikroje realybėje. Be to, šią realybę slėgė ano meto politinės istorijos našta, kuri padarė poveikį mano ateičiai.

7

Ir Mendelis Glaeserovas galėjo didžiulis savo mediciniu išsilavinimu, pirmiausia farmacininko, vėliau gydytojo. Jo profesija ne tik išvadavo jį nuo kvotų, taikomų žydams už jų kolonijos ribų, bet ir leido vesti mano senelę. Pasak šeimos legendos, mano senelės tėvas Abraomas Ginsburgas, kilęs iš klestinčio Mogiliovo miesto, buvo vienas turtingiausių Baltarusijos žmonių.²⁷ Prekiavo mediena ir tose apylinkėse nuomojo didžiulį rusų dvarą, mėgo prabangą, buvo tikras dabita – važinėjo keturiais žirgais kinkyta karieta, milžiniškuose savo namuose nuolat rengdavo puotas vietos bajorijai. Jis veikiausiai iš aukšto žiūrėjo į dukters išrinktąjį Mendelį Glaeserovą, vieną iš penkių brolių šeimoje, kurios daugeliskartų vertėsi dailidės amatu Veližo miestelyje.²⁸ Nors vienas iš mano senelio brolių sukūrė medžio raizinius caro rūmams, Mendelis Glaeserovas, sprendžiant iš trumpos jo autobiografijos, vaikystėje sunkiai dirbo, kad galėtų mokytis ir taptų vaistininko padėjėju. Tad Ginsburgas iš pradžių, kai Mendelis paprašė mylimos jo dukters Bliumos rankos, nesileido į kalbas. Tik baimė prarasti nuosavybės teisę, kai kilo pirmoji Rusijos revoliucija 1905 m. vasarį ir kai caras atsisakė sosto, privertė Ginsburgą duoti sutikimą dailidės sūnaus vedyboms. Panašu, kad mano senelės kraitis leido Mendeliui studijuoti Karaliaučiuje²⁹, o po to ir Berlyne.

²⁷ Iš kur atėjo milijonai Rytų Europos žydų? Didžiuma Europos žydų nieko nežino apie savo protėvius toliau prosenelių kartos. Spėlionių, kad jie yra palikuonys tų, kuriuos iš Izraelio žemių išvijo senovės romėnai, nepatvirtina jokie duomenys apie gimimų skaičių tarp Europos žydų.

²⁸ Veliže 1823 m. įvyko pirmasis Rusijoje teismas dėl ritualinės žmogžudystės. Keli vietiniai žydai buvo apkaltinti, kad užmušė krikščionį berniuką ir jo kraują panaudojo Išėjimo (Egzilio iš Egipto) šventiniam ritualui. Po dešimties metų kalinimo ir bylos tyrimų visi nuteistieji buvo išteisinti, o liudytojai, sufabrikavę įkalčius, ištremti į Sibirą. Ši byla įkvėpė Lermontovą parašyti eilėraštį „Ispanai“.

²⁹ Jo žentas (mano tėvas) neteko kojos Antrajame pasauliniame kare pakeliui į Karaliaučį, kurį sovietų armija sulygino su žeme (ne be šio tokios RAF pagalbos).

Bliuma (kurios oficialus rusiškas vardas buvo Liubovė, t.y. Meilė), pirmosios mergaičių gimnazijos Sankt Peterburge absolventė, pati buvo dantistė su mokslo laipsniu. Tačiau, laukdamasi jų pirmojo vaiko, ji sugrįžo į Rusiją.

Ir čia ne vieta pasakoti visą mano senelio klajonių istoriją. Mendelio laišakai iš Berlyno į Maskvą atskleidžia užsiėmusio, ambicingo ir darbštaus jaunuolio charakterį, jis stengėsi pateisinti turtingos, jaunos ir gražios savo žmonos lūkesčius. Kukliais ištekliais aprūpintas studentas godžiai pasinėrė į Vokietijos sostinės socialinę ir meninę gyvenimą. Kai po metų grįžo į Rusiją, vokišką jo medicinos daktarą patvirtino Maskvos universitetas. Pasak trumpos jo autobiografijos, per Pirmąjį pasaulinį karą Mendelis buvo pasiųstas į frontą Tolimuosiuose Rytuose kaip karo ligoninės gydytojas. Dalyvavo didžiojoje Rusijos revoliucijoje dirbdamas gydytoju Ukrainos miestelyje Špoloje, kur buvo suimtas už paramą Raudonajai armijai, – baltagvardiečių karininkas net grasino jam mirties bausme. Vėliau dirbo Uzbekistane, kur aktyviai kūrė puikų naująjį pasaulį ir sveiką sovietinę visuomenę. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo evakuotas į Uralą, o pokariu apsistojo Bobryke-Donskojuje, kur mokė mane valgyti minkštai virtą kiaušinį. Du su puse savo autobiografijos puslapio jis skyrė tam, kad įrodytų sovietų valdžiai savo revoliucinius nuopelnus siaubingaisiais 1949 metais, kai kilo nauja stalininių egzekucijų banga ir prasidėjo ideologinė kampanija prieš kosmopolitizmą. Autobiografija baigiama privalomu sovietiniu pareiškimu: „Niekada nebuvo jokios antisovietinės organizacijos narys, neturiu kriminalinės praeities, Sovietų valdžios niekada nebuvo kalinamas, giminių užsienyje neturiu.“ Po ketvirtčio amžiaus atėjo mano eilė falsifikuoti savo praeitį, ieškant nesamų giminių užsienyje.

Ir labai sunku dabar pasakyti, koku laipsniu Mendelis falsifikavo savo kaip proletarinio revoliucionieriaus praeitį. Jis nuolatos būdavo išvykęs darbo reikalais. Be to, ketvirtajame dešimtmetyje yra paslaptingas laikotarpis, kai daug metų jis negyveno namuose. Mažoje knygelėje fiksuotos jo darbo vietos kiekvienais metais, tačiau ketvirtajame dešimtmetyje žiojėja balta dėmė. Kartą, kai ieškojau užsienyje gyvenančio giminaičio, kuris paremtų mano prašymą duoti vizą, motina pasakė, kad tam tikrais laikotarpiais senelis nuolatos gyvendavo užsienyje. Su pertrau-

komis, bet periodiškai, prie jo namų nelauktai sustodavo juodas limuzinas. Senelis apsilankydavo trieilį kostiumą, maždaug valandą praleisdavo su šeima, išgerdavo arbatos, pabučiuodavo mylimus vaikus ir išvykdavo nežinoma kryptimi.

Ir dabar jau žinau, kokia tai buvo kryptis. Trumpoje autobiografijoje aiškiai parašyta: nuo 1931 iki 1938 metų jis dirbo NKVD. Jam buvo nurodyta atidaryti kliniką Kovno mieste (*liet.* Kaunas), Lietuvoje. Jis turėjo reguliariai rašyti raportus apie tai, kaip keičiasi vietinių gyventojų nuotakos perskeltoje šalyje, besiblaškančioje tarp konfliktų ir agresyvių pretenzijų į jos teritoriją, kurias reiškė Rusija, Vokietija ir Lenkija, tuo metu jau užėmusi dalį Lietuvos, taip pat ir Vilnių. Tad nacionalinės sostinės statusas teko Kaunui, kurio politikos prorusiškas tendencijas reikėjo rimtai įvertinti.³⁰ Taigi mano senelis klojo būsimos sovietinės imperijos pamatus. Jis kūrė man tokią dabartį, nuo kokios, praėjus keturioms dešimtims metų, mėginau (ir sėkmingai) pabėgti.³¹

³⁰ Claudia Sinning, knygos „Lietuva. Literatūrinis kelionės vadovas“ (*Litauen. Ein Literarischer Reisebegleiter*, Insel Verlag, 2004) autorė, atvėrė man bendrą Vidurio Europos istoriją. Kaip ir visi, kurie gimė Maskvoje, augo Sovietų Rusijoje, nieko nežinojau apie pasaulį, kuris nebuvo tiesiogiai susijęs su kasdieniniais rusų interesais, nieko nežinojau apie sudėtingą sovietų okupuotų šalių, pavyzdžiui, Lietuvos, gyvenimą, nes sovietų piliečiams ji buvo tik provincijos kurortas. Nenučiuokiau, kaip glaudžiai su ja susijusi mano asmeninė istorija.

³¹ Vieno žmogaus svajonė yra sunkus kitų žmonių darbas. Stalinistai išgalvodavo fikcines „istorines priežastis“, kad pateisintų varganą sovietinę dabartį. Mes, kompensuodami emocinį dabarties vakuumą, perkuriame savo praeitį. Tačiau ji nėra mūsų. Ji pasiskolinta iš kažkieno kito mitų ar tradicijos – iš Biblijos ar skandinavų sagų, prancūzų Apšviatos ar Prūsijos militarizmo. Ši praeitis, pritaikyta mūsų siekiams ir temperamentui, vėliau primetama kitiems – mūsų kaimynams, kartais netgi jų pačių teritorijose. Sukuriame praeities įvykius, kuriuos provokuoja dabarties ideologinės priežastys, kaip rašo George Eliot romane „Danielis Deronda“. Ši iš naujo atrasta (ar pagaminta) praeitis savo ruožtu provokuoja mūsų kaimynus permąstyti savo praeitį, apie kurią jie neturėjo supratimo. Taip atsitiko palestiniečiams, nacionalinį tapatumą atradusiems po to, kai juose ji pažadino sionistinis mitas. Mano draugas Meiras Wieseltieras, aiškiausiai mąstantis Izraelio poetas, šią idėją perteikė eilėraštyje „Keleiviai“:

Ir Mendelis Glaeserovas keliavo iš vieno Rusijos imperijos pakraščio į kitą, imdamasis tai vienokio, tai kitokio egzotiško darbo, apsistodavo tai Uzbekistane, tai Kaune, tarsi stengdamasis kažko išvengti.³² Ko ir kodėl? Galimas atsakymas pateiktas mano senelės pastabose, rašytose prieš mirtį. Ant susukto popieriaus lapo, išplėsto iš mokyklinio sąsiuvinio, drebančia rašysena ji išvardijo savo

Kai autobusas pasiekė Tel-Avivą, mane apstulbino jų miegas: du trisdešimtmečiai vyrai, tamsiaodžiai, apsirengę naujomis kelnėmis, marškiniais su kaklaraiščiais, – viskas spindėjo po aiškiai aprėmintais tuščiais jų profiliais, priglauštais vienas prie kito, griežti, lyg išskaptuoti jų bruožai buvo neabejotinai artimi hetitams. Tada supratau, kad šventiški drabužiai apdengė jų kūnus jiems nė nežinant. Devynios dešimtys jų kartu miegojo, o dabar, nublokšti į miestą, staiga atmerkę akis, stebėdamiesi, pamažu įsidrąsinę, jie nesivaržydami nėrė į mūsų gyvenimo dulkes. Ir žinojau, kad stabdomė įvažiuodami į centrinę autobusų stotį, kur jiems nutiks kažkas siaubinga.

[Iš „Kažkas optimistiška, eilėraščių kūrimas“, 1976.
Iš hebrajų k. vertė Shirley Kaufman]

³² Jeigu susitelksime į mano senelio gimtinės – Veližo praeitį, pastebėsime, kaip sudėtingai jo gyvenimo keliai susipina su šio miestelio, esančio netoli Vitebsko, istorija. Viduramžiais tai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienio tvirtovė, kurią rusai nuolat užimdavo, prarasdavo ir vėl užkariavdavo. Netikėtus mano senelio išvykimus į Uzbekistaną veikiausiai susijęs su tuo, kad jo amžininkas ir, tikėtina, draugas – garsus sovietų fotografas Maksas Penonas taip pat buvo gimęs Veliže. Penonas dalyvavo Pasaulinėje parodoje Paryžiuje (1937), kur laimėjo *Grand Prix* už uzbekų Madoną – jaunos uzbekės, žindančios kūdikį, portretą. Jis fotografavo Ferganos kanalo statybą. Generolas Rodzianko, nulėmęs Denikino baltagvardiečių armijos likimą Ukrainoje (ten mano senelis buvo nuteistas sušaudyti, bet išsigelbėjo), taip pat gimė Veliže. Garsiausias veližietis buvo Nikolajus Prževalskis, etnografas, Mongolijoje atradęs žirgų veislę, kuri pavadinta jo vardu. Vis stebėdavausi, kodėl būtent šis mokslininkas ir jo arkliai buvo taip atidžiai studijuojami sovietinėse mokyklose, kol nepamačiau jo fotografijos. Jis yra visiškai Stalino kopija, tiksliau tariant, atvirkščiai – Stalinas yra tiksliai jo kopija. Gera žinoma, kad Prževalskis, gyvendamas Tbilisyje, būsimąjį Stalino motiną samdė valytoja, o po devynių mėnesių gimė Stalinas. Beje, Stalinas buvo metais jaunesnis už mano senelį, jie abu mirė tais pačiais metais.

vaikams viską, ką jie turės padaryti per jos laidotuves: kaip sušukuoti plaukus, iš kokios medžiagos pasiūti suknelę, kokiais apatiniais apvilkti, netgi reikalavo, kad batų spalva sutaptų su karsto atspalviu. Kitkas buvo palikta vaikų nuožiūrai, pavyzdžiui, kokias kapines parinkti. Nurodymų sąrašas baigiamas labai griežtu prašymu: „Jokiu būdu nelaidoti manęs viename kape su mano vyru.“

Ir, kai prieš keletą mėnesių aptikau šią pastabą, mano idealios vaikystės senelių namuose šviesus paveikslas staiga patamsėjo. Raugintų agurkų gausos teikta palaima ir besąlygiškos meilės pojūtis išsisklaidė visiems laikams. Toje pačioje dokumentų krūvoje radau trumpą eilėraštį, kurį mano senelė parašė prieš seneliui grįžtant iš Berlyno. „Džiūvau laukdama tavęs, bet vietoj meilės džiaugsmo nurijau gurkšnį nuodų!“ Akivaizdu, kad Berlyne jis turėjo kitą moterį.³³ Sudėtingą Mendelio Glaeserovo gyvenimo kursą paaiškina daugybė meilės nuotykių, patirtų įvairiose pasaulio vietose. Bobrykas-Donskojus nebuvo paskutinė jo stotelė. Gaudamas varganą pensiją, susenęs ir pasiligojęs, jis neturėjo kito pasirinkimo, kaip grįžti atgal į Maskvą. Šis senamadiškas nepriekaištingų manierų džen-telmenas, pasaulio klajūnas, elegantiškai apsirengęs gydytojas mirė nykiame sovietiniame bute, kurio savininkas jis kadaise buvo ir kurį dabar turėjo dalytis su nelaimingais savo vaikais ir sparčiai didėjančiomis jų šeimomis.

Ir, nepaisant abipusės neapykantos, trukusios keturias dešimtis metų, mano seneliai buvo priversti dalytis lova, nes trūko vietos. (Gimiau dvylikos kvadratinį metrų kambaryje, kur gyvenau su tėvais ir įsesere.) Bet senelis net merdėdamas neleido mano gražiajai senelei Bliumai paliesti ligos iškankinto jo kūno. Išgyvendamas paskuti-

³³ Žr. I dalies išnašą nr. 15: „Būdamas entuziastingas naujakuris, turėjau prisitaikyti prie vietinių papročių, pakeisti aprangos stilių, kalbėjimo būdą ir maistą. Ši išorinė elgsenos mimikrija galiausiai padarė įtaką ir mąstymo būdai, o ne atvirkščiai. Elgiausi panašiai kaip Jokūbas, kuris, apsimitęs Ezavu, apakusiam tėvui pasirodo keturiais pavidalais: apsi-velka Ezavo „apdarą“, paskui ant rankų užsideda „ožiuko odą“ [Pradžios knyga 27:16] imituodamas gauruotą Ezavo kūną, po to duoda tėvui patiekalą, pagamintą vietoj elnienos iš „ožiuko mėsos“ (aliuzija į angelų atvestą ėriuką, kurį Abraomas paaukojo vietoj savo sūnaus Izaoko per ankstesnę kartų susidūrimą), o galiausiai imituoja Ezavo kalbėseną, kai tėvas pasiteirauja, kas jis toks.“

nę ligos stadiją, jis kentė baisius skausmus – atrodo, sirgo kasos vėžiu – pamenu jo garsius dejavimus ir riksmą. Nu-sišlapinti į indą jam padėdavo ne jo žmona, mano senelė, bet dukra.³⁴

Ir jis buvo pirmas žmogus, kurį mačiau karste. Nejudrus mirusysis dėžėje kėlė man tokią pat baimę kaip nudirtas kiškis spintoje.

Ir dabar galiu aiškiai prisiminti tą mūsų buto kambarį, kuriame gyveno mano dėdė su šeima. Sąmonės akimis ma-tau už stiklinių bufeto durų tarsi antikvarinėje parduotuvė-jė išdėliotą nuostabią porcelianinių žvėrių ir fėjų figūrėlių kolekciją, magiškais vaizdais ištapytas vazas ir indus. Šio lobyno centre stovėjo didžiulis porcelianinis laikrodis su angelais ir kupidonais, saugančiais jo ciferblatą su varpais. Kiekvieną kartą, kai svečiai imdavo žavėtis šiuo stebuklu (pačiame niūrios stalininės Maskvos viduryje), mano dėdė, apsimestinai abejingai numojęs ranka, kad užmaskuotų di-džiausią savo pasididžiavimą, paaiškindavo: „Tai trofėjai.“ Šios gėrybės, suprantama, buvo *trofeinoje dobro* – tai, ką marodieriaudami sovietų kareiviai, nusiaubę Veimaro ar Berlyno namus, parsigabeno su savimi į Rusiją iš Vokietijos. Svarstau, ką jautė mano senelis, žiūrėdamas į vokiškos jo praeities Berlyne reliktus, dabar demonstruojamus kaip karo laimikis, – tuos oficialiai sankcionuoto plėšimo, kuria-me išdidžiai dalyvavo ir jo sūnus, daiktinius įrodymus?

9

Ir vis dėlto šie faktai, sudrumstę iliuzinius mano vaikys-tės prisiminimus, negali nustelbti palaimos pojūčio, kurį išgyvenu kiekvieną kartą, kai prisimenu metus, praleistus senelių namuose. Mūsų galvose egzistuoja atkakli sapnų realybė, kurios neįmanoma ištrinti iš atminties, nes nenori-me pripažinti, kad tai buvo tik iliuzija. Ar turėčiau atsisakyti šitos, Puškino žodžiais tariant, „pakylėjančios apgaulės“, at-mesti ją kaip gryną fikciją? O ką, jeigu pastatas, kurį aptikau vaikščiodamas po Berlyną ir kuriame mano senelis stu-dijavo mediciną, neprimintų mano ilgai sapnuoto namo? Net jei teigčiau priešingai, kas galėtų įrodyti, kad jų išvaizda

³⁴ Indas, skirtas ligoniams šlapintis, Rusijoje vadinamas *utka*, t.y. antis, dėl ją primenančios formos. Anties (ar žąsies) kraujotaka buvo mano sene-lio daktarinės disertacijos, parašytos Berlyne, tema.

panaši? Ar galiu būti tikras, kad šis panašumas nebuvo ap-gaulinga iliuzija – noras sovietinę savo praeitį susieti su da-bartimi, su Berlynu ir su buvimu Vilniuje, kur dabar kalbu apie praeities falsifikavimą?³⁵

Ir mano atsakymas būtų toks: visi šie provokuojantys klausimai, ar namas iš mano sapnų panašus, ar nepanašus į tą, kurį mačiau Berlyne, yra neesminiai. Mes kaip apsėsti ti-kriname faktų patikimumą ir objektų, su kuriais susiduria-me, tapatumą. Tačiau kiekvienas iš mūsų vis tiek egzistuoja su savo sapnais ir vidaus organais, nesvarbu, kokia tapaty-bės kortelė įdėta į švarko kišenę. Patirtis mane moko, kad atskleisti tiesą galima ne tik atmetant neteisingus faktus ir atskleidžiant netikras tapatybes. Atpažinimo veiksmas yra dar greitesnis ir patikimesnis tiesos liudytojas: sausakimšoje patalpoje akimirksniu atskiriame pažįstamą veidą arba len-gvai randame kelią į namus atskirdami pažįstamus kampus. Kažkas krustelėjo mano viduje, kai pamačiau namą Šprė pakrantėje. Netikėtai atpažinau jame namą, kurį dievaižin kur jau buvau matęs. Ir paaiškėjo, kad tas namas – tai me-dicinos mokykla, kurią baigė mano senelis. Pažinau kažką man svetimoje realybėje – nenutrūkstamoje kitos tautos istorijoje, nes tas kažkas buvo tiesiogiai susijęs su mano šei-mos praeimi.³⁶

Ir šis atpažinimas buvo stebuklas. Visa kita yra tik isto-rijos pasakojimas.

³⁵ Įtarinėjimas apgaule užkrečiamas. Jis baigiasi smurtu: kai žmonės ima abejoti savo praeimi, jie ima kvestionuoti dabarties gerovės teisėtu-mą, taip nutinka ir asmeniniame, o galiausiai ir tautų gyvenime.

³⁶ Izaokas pripažįsta savo pirmagimiu Jokūbą, nepaisant stubinamai priešin-gų įrodymų: „Balsas Jokūbo, bet rankos Ezavo“ [Pradžios knyga 27: 22]. ■

Parengta pagal pranešimą, skaitytą 22 Europos kul-tūros žurnalų susitikime Vilniuje, 2009 gegužės 8–11 d.

Iš anglų k. vertė Almantas SAMALAVIČIUS

©Zinovy Zinik

©Eurozine

LAIŠKAS KULTŪROS BARŲ VYR. REDAKTOREI

Gerbiama ponija,

esu *Kultūros barų* redkolegijos narys (kad ir nominalus), be to, šių metų devintajame numeryje buvo išspausdintas mano straipsnis. Todėl mane nustebino, netgi pritrenkė žurnale ryškėjanti antisemitinė tendencija. Ji buvo juntama Herkaus Kunčiaus pjesėje „Šešėliai Versalyje“ ir Mykolo Karčiausko atsiminimuose apie Eduardą Mieželaitį (kad tarybinis klasikas ir Lenino premijos laureatas buvo šiai tendencijai nesvetimas, nėra jokia paslaptis, bet cituoti jo nuomones ir insinuacijas be jokių komentarų – tas pat, kas po jomis pasirašyti). Tačiau devintasis numeris pranoko viską.

Štai Alberto Juškos rašinys „Praeities atmintis“ lyg ir pretenduoja į objektyvumą, bet kartuoja gerai žinomus, seniai ir įtikinamai paneigtus argumentus, kurie neva turi pateisinti žydšaudžius (nors truputėlį, bet pateisinti – juk lietuvis negali būti blogas!). Pavyzdžiui, klausiama: kaip būtų elgęsi norvegai, jei 1940 metais sovietai juos būtų okupavę ir su žydų komunistų pagalba išvežę 30 000 norvegų prie Laptevų jūros? Aišku, būtų keršiję žydams.

Neverta daug kalbėti apie netikslią statistiką: istorikai įrodė, kad tada buvo išvežta tik 17 000 žmonių, o iš jų prie Laptevų jūros pateko gal 1000. Net vieno nekalto žmogaus kančia yra baisus ir nepateisinamas dalykas. Bet perdėti skaičiai vis dėlto dvelkia demagogija. Tačiau nepalyginti blogiau kas kita. Albertas Juška nemini, kad prie Laptevų jūros

atsidūrė daug žydų – tą, beje, paliudijo ten buvusi Dalia Grinkevičiūtė savo atsiminimuose. Jis nemini ir to, kad broliai lietuviai (netgi nebūtinai komunistai, pirmiausia eiliniai skundikai) prisidėjo prie trėmimų tiek ir tiek. Svarbiausia yra štai kas: neįsivaizduoju norvegų, bet kokiomis aplinkybėmis šaudančių vaikus, moteris ar šiaip niekuo dėtus žmones (vis vien ar tai žydai, rusai, ar, sakysime, suomiai), jei nusikalto koks nors tų žmonių tautietis. Norvegai tokia logika paprasčiausiai pasibaisėtų. Mes vis dar tvirtiname, kad „turėjome pagrindo“ taip elgtis. Turbūt ir galėsime taip elgtis, kol bus keliami (ir daugelio patriotų palaikomi) panašūs argumentai.

O štai dar viena p. Juškos rašinio vieta – beje, tik viena iš daugelio. Jis pasakoja apie Naumiesčio gyventojus Berelovičius, kurie 1946 metais, „ko gero... bandė aiškintis, kas sušaudė jų gentainius Šiaudvyčiuose“. Negi tai nebuvo jų šventa teisė ir netgi pareiga – kaip, beje, būtų kiekvienam lietuviui (rusui, anglui...) panašiomis aplinkybėmis? Bet už tą bandymą Jurgio Vismanto vadovaujamas partizanų būrys susprogdino Berelovičių namą su visais gyventojais (kitai sakant, apsaugojo žydšaudžius, kurių gal ir pačiame būryje būta). „Vismanto vyrai jautėsi taip drąsiai, kad po operacijos užtraukė partizanų dainą“, – rašo p. Juška. Vadinti karinį nusi kaltimą (tiksliau, genocido aktą) neutraliu žodžiu „operacija“, o žudikus tiesiog vyrais, dargi drąsiais, yra absoliutaus moralinio kurtumo pavyzdys. Po to nepadoru stebėtis ir piktintis, kad žydai „perdėtai“,

anot p. Juškos, kaltina lietuvius. Kol bus tokių rašinių, tol ir kaltins, ir teisingai darys.

Jei tuoj po karo būtų atsikūrusi Nepriklausoma Lietuva, ji būtų privalėjusi Vismantą, jo „vyrus“ ir panašius žudikus nuteisti labai rimtomis bausmėmis, kaip prancūzai nuteisė petenininkus. Kol tų „vyrų“ veiksmai bus teisinami (arba nesmerkiami griežčiausiai ir be jokių išlygų), nėra ko nė kalbėti apie Lietuvos tarptautinį prestižą, kuris mums visiems rūpi.

Bet gal dar blogesnis yra neva humoristinis, neva postmodernistinis, neva ironiškas Ramūno Kasparavičiaus apsakymas „Bebė pas čigonus“. 99% skaitytojų jame jokios ironijos nepastebės, užtat lengvai išvelgs žemiausio lygmens antisemitinius stereotipus, kurie puikiai tiktų nacių laikraščiui *Der Stürmer*.

Tiesa, tame pačiame numeryje yra visai kitokių, anaip tol ne juodašimtiškų rašinių – kad ir Raminatos Jurėnaitės straipsnis apie Esther Shalev-Gertz parodą. Gal šitaip redakcija įsivaizduoja nuomonių pliuralizmą? Bet nemanau, kad pliuralizmas reiškia normalių ir antisemitinių tekstų koegzistenciją viename ir tame pačiame žurnale, dargi pretenduojančiame į europinį kultūrinį lygmenį. Nereikalauju cenzūros, bet rašiniai, panašūs į tuos, apie kuriuos čia kalbėjau, padoriai spaudai nederą. Nebent marginalinei, kurios Lietuvoje, deja, yra daugiau negu norėtųsi.

Tikiuosi, ponai, kad Jūs nepritariate juodašimčiams, ir minėtieji tekstai žurnale pasirodė per nesusipratimą. Nutraukti ryšius su *Kultūros barais*, kur tiek metų gana vaisingai bendradarbiauau, man tikrai nebūtų malonu. Bet, jei nebus peržiūrėta ši žurnalo pozicija (mes drauge turėtume rasti būdą tatau nedviprasmiškai pabrėžti), deja, turėsiu viešai pareikšti, kad pasišalinu iš redakcijos ir iš *Kultūros barų* bendradarbių tarpo. ■

Su pagarba

Tomas VENCLOVA

Raminta JURĖNAITĖ

ŽODIS STROPIESIEMS KRITIKAMS

Monika Krištopaitytė 7 mėn. dienose suskaičiavo, o Kęstutis Šapoka *Kultūros baruose* perskaičiavo, kiek tapytojų pateikiau leidinyje „100 šiuolaikinių Lietuvos dailininkų“ (2000) ir kiek jų parodžiau parodų cikle „Abstrakcija ir ekspresionizmas: dvi Vilniaus tapybos tradicijos 1960–2009“. Tokia buhalterinė kritika, švelniai tariant, nustebino, tarsi būčiau atsakinga ne už parodą, trukusią vos vieną mėnesį, bet už visą *nuolatinę tapybos kolekciją*, pavyzdžiui, Nacionalinėje dailės galerijoje, todėl neleistinos jokios spragos, jokie „ignoravimai“. Aš ir pati norėjau parodyti dar keleto tapytojų, kuriais žaviuosi, kūrybą, bet pritrūkau ir vietos, ir laiko. (Beje, nei išplėsti ekspozicinio ploto, nei pasitelkti daugiau bendradarbių neleido kuklus projekto biudžetas, todėl esu dėkinga visiems savanoriams talkininkams, ypač savo studentams menotyrininkams.)

Akivaizdu, kad mano stropių kritikų ir mano supratimas apie kuratoriaus darbą skiriasi iš esmės. Jei 1960–2009 m. lietuvių tapybą rodyčiau istorinėje parodoje, tikrai pasitelkčiau ne tik meniškai vertingus kūrinius, bet ir tuos, kurie buvo nutapyti valdžios užsakymu, o savo ikonografija ir stiliumi tarnavo totalitarizmo ideologijai. Bet šįsyk kėliau sau visai kitus uždavinius. Beje, grįžtant prie istorinio mąstymo, pasakytina, jei kas nors to dar nežino, kad net inkvizicijos laikais pasitaikydavo puišios tapybos!

Dar vienas požiūrių skirtumas tas, kad, mano įsitikinimu, rinkinys, kuris įdomus knygoje su kū-

rinių reprodukcijomis, toli gražu nebūtinai bus patrauklus parodoje. Todėl lyginti beveik prieš dešimt metų išleistą mano sudarytą knygą „100 šiuolaikinių lietuvių dailininkų“ su „Abstrakcijos ir ekspresionizmo...“ katalogu yra visiškai netikslinga. Beje, mielai išleisčiau antrą šios knygos dalį apie antrą autorių šimtuką neišsižadėdama pirmojo.

Parodas sudarinėju kaip laisvas kuratorius, todėl jos susijusios ir su tuo, ką atrandu darbo procese, kuo susidomiu ir noriu parodyti žiūrovams. Šiomet latviams Rygoje rodžiau daugiausia lietuvių video-meną ir postkonceptualią skulptūrą, nes šiandien pas mus tai aktualu, o ten mažai žinoma. Vilniuje man buvo svarbu surengti meno mugę, kad pažvelgtume į save tarptautinio meno kontekste. Tyrinėdama dvi Vilniaus tapybos tradicijas, pati su jomis diskutavau, galima sakyti, tuo tikslu Pamėnkalnio galerijoje šį pavasarį eksponavau vieną Rainerio Splito instaliaciją, kuri visiškai paneigia tradicinę tapybos sampratą. Man svarbu rasti ir atsvarą tam, kas dominuoja ekspozicinėse erdvėse. 1993-iaisiais, kai niekas dar nedrįso rodyti objektų ir instaliacijų, surengiau būtent tokią parodą. Dabar man nepatinka, kaip yra rodoma tapyba... Rengti parodas įdomu tik tada, kai prisilieti prie jaudinančios šiuolaik-

kinio meno įvairovės, bet nemanau, kad net ir vieną temą, pavyzdžiui, tokią kaip Vilniaus meno tradicijos, įmanoma sutalpinti viename parodų cikle, net jei jis išskleistas 17-oje galerijų.

Glosto savimeilę jau tai, kad kolegos kritikai tiek daug iš manęs tikisi. Jiems neužtenka, kad padariau didžiulio lankytojų srauto sulaukusį puikios lietuviškos tapybos parodų ciklą, kuris sutapo su tarptautine meno muge, kai į Vilnių suvažiavo nemažai meno kolekcininkų, kuratorių ir menininkų. Pasirodo, per tuos vienus projekto rengimo metus (beje, dirbdama dar ir kitus darbus, pvz., dėstydamą), jeigu būčiau pasistengusi, galėjau viena nuveikti daugiau nei visas Dailės muziejaus kolektyvas per dešimt metų! Juk dešiniajame Neries krante duris atvėrusi Nacionalinė dailės galerija *nuolatinės* lietuvių ekspozicijos nepristatė nė menkiausiu leidiniu, bet niekas jos už tai nekritikuoja. Verčiau stebimasi, kam gi aš parašiau tekstus (pasak Šapokos, „poetines išvalgas“!) apie 58 tapytojus, eksponuojamus parodų cikle, juk būčiau galėjusi ta proga parašyti ir, žinoma, išleisti *išsamią* visos šiuolaikinės lietuvių tapybos istoriją! Po senamiestį išsibarsčiusiose 17 galerijų, kurių dauguma ne didesnės už kambarį, pasirodo, turėjau chronologiškai ir su reikiamu kontekstu parodyti istorinę šiuolaikinės tapybos panoramą, surinkusi visų kada nors Vilniuje tapusiųjų paveikslus!

Džiaugiuosi, kad stropieji kritikai man tokie reiklūs, kad mano darbai vis dar sukelia tiek daug diskusijų, o dar daugiau emocijų, bet norėčiau ir kitiems palikti erdvės reikštis. Užuot vaikščioję su skaitytuvais po mano parodas ir teikę pasiūlymus, kaip statistiškai jas patobulinti, verčiau savo knygose ir kuruojamose parodose ištraukite į viešumą visų tų mano nepakankamai įvertintų autorių paveikslus ir parodykite juos taip, kad įsimintų žiūrovai.

Kaip sakoma, padariau, ką galėjau, kas gali, tegul padaro daugiau. ■

Andrius ZAKARAUSKAS. Mokyti tapybos. 2008. Drobė, aliejus; 150x175

APIE PARALELINIUS MUZIKOLOGIJOS PASAULIUS IR KITAS ILIUZIJAS

Nuostabu, kai kas nors kartkartėmis vis susimąsto, kas yra muzikologija apskritai, kas ta lietuviškoji muzikologija konkrečiai, ir ką gi visi mes (muzikologai, žinoma) joje veikiamo. Astos Pakarklytės straipsnis „Lietuvos muzikologijos paralelinis pasaulis“ *Kultūros barų* nr. 9 ir yra dar vienas toks lietuviškosios muzikologijos skaudulių pajudinimas, žadinantis muzikologinę savimone.

Autorės susirūpinimas, matyt, ne iš piršto laužtas, nes štai *Kultūros baruose* iš tikrųjų labai mažai rašoma apie muziką, o, pavyzdžiui, apie teatrą – labai daug. Gal teatrologams daugiau moka už straipsnį, gal jie turi daugiau laisvo laiko ir energijos? O gal tiesiog jų studijų objektas vizualesnis, lengviau suvokiamas eiliniams skaitytojams (nors kultūros žurnalų tie eiliniai neskaityto) ir įdomesnis, nes kompleksiškesnis: galima padiskutuoti ir apie režisierių, ir apie kurio nors aktoriaus nueitą kelią, ir apie pjesės autorių, ir apie dramaturgiją, ir apie praėjusias ar ateisiančias trupės gastroles. O ką gi tokio labai patrauklaus galima pasakyti apie naują lietuvišką muzikos kūrinį, jei tai ne opera, kad būtų įdomu skaityti ne tik profesionalui, bet ir, sakykim, dailės mylėtojui, tradiciškai praverčiančiam muzikai skirtus kelis lapus?

Muzikologijos papurtymas už pečių labai sveikintinas dalykas, be to, minėtame straipsnyje daug tiesos. Tačiau kai kurios jo tezės man pasirodė ne tik diskutuotinos, bet ir nelabai suprantamos. Muziką įsivaizduodama kaip „metavisatą“, Pakarklytė

teigia, kad muzikologija tą metavisatą – „hipotetinę visų galimų realių paralelinių pasaulių daugybę“ – ir turėtų nagrinėti. Teoriškai gražu, bet praktiškai neįmanoma. Sekanti mintis dar mažiau suprantama – „tarptautiniame lygmenyje ji tą ir daro, tačiau daugelio konkrečių šalių muzikologija suskyla į savuosius paralelinius pasaulius“. O kas gi yra ta „ji“, kuri „tą daro tarptautiniame lygmenyje“? „Ji“ – tai konkrečios šalies muzikologijos (tos, kuri „suskilusi į paralelinius pasaulius“) konkretus muzikologas, rašantis savo knygas, nes „tarptautinės muzikologijos“ paprasčiausiai nėra. Jei koks žavusis škotas Raymondas Monelle'is atvažiuoja į tarptautinį simpoziumą ir skaito pranešimą apie XIX a. medžioklės muziką, tai visai ne todėl, kad dabar užplaukė tokia „naujosios muzikologijos banga“, o todėl, kad šiuo metu jis dėsto tokį kursą savo studentams, ir, kai jį baigs, išleis knygą. Kodėl Lietuvoje nėra dėstomi tokie keisti ir įdomūs kursai? Į šį klausimą galėtų atsakyti tik patys dėstytojai.

Visos muzikologijos yra vietinės, tik vienų probleminis laukas galbūt platesnis ir gilesnis, nes ten sukuriamas didesnis muzikos srautas, taigi didesnė ir jos įvairovė. Kartu didėja ir vidinė konkurencija tarp kolegų muzikologų, nes visur vyksta arši kova dėl universitetinių darbo vietų – tokį etatą gavus, priešingai nei Lietuvoje, dėstoma nedaug, o uždirbama palyginti neblogai. Šitai ir diktuoja tam tikras madas, kuriomis anglosaksiškoje terpėje vieni seka, kiti – ne (kartais

dėl labai pragmatiškų priežasčių, t.y. viskas priklauso nuo to, kas kokioje katedroje gavo etatą) ir apie kurias Europos muzikologų dauguma nėra net girdėjusi. O Europos muzikologų dauguma – tai vokiečiai (vis dar paskendę hermetiškose sistemose), prancūzai (neskaito angliškai), italai (ten muzikologijos padėtis apskritai prasta, nes nėra etatų) ir ispanai (bendrauja daugiau su Lotynų Amerika). Todėl visiškai nevertėtų jaudintis, kad lietuvių muzikologijos santykis su naująja muzikologija, anot autorės, yra „joks“. Joks jis ir Liuksemburge, ir Maltoje, ir Portugalijoje. Tam tikras madas į tam tikras šalis gali atvežti ir iš svetur užsukę profesoriai, kurie taip pat važiuoja ne su labdaros misija, o turėdami savų interesų. Štai Eero Tarasti's į Lietuvą atvežė Algirdo Juliaus Greimo semiotikos muzikinį variantą, bet ar jis mums tikrai reikalingas, o jei reikalingas, tai ar būtent tokios formos, niekas rimčiau ir nesvarstė.

Lietuvių muzikologijos problema, jei tokia iš viso egzistuoja (muzikologinė depresija ir idėjų stygius jaučiami visur), yra ne jos paraleliškumas kitų kraštų muzikologijoms ir ne vidinis susiskaidymas (čia apskritai nesama jokios problemos – nė viena mokslinė disciplina nėra unifikuota, visi mokslininkai krapštosi kiekvienas savo kampelyje). Ji turbūt glūdi tame, kad mes patys nei kolektyviai, nei individualiai vis dar neišsiaiškinome, ką norime pasakyti apie lietuvišką muziką. Ne kitiems, nes kitiems gal nelabai ir įdomu, o patiems sau. Nemanau, kad turėtume kalbėti apie feminizmą muzikoje arba apie gėjų muziką, nes pas mus šie fenomenai realiai dar neįsitvirtino nei viešojoje erdvėje, nei viešajame diskurse. Nėra prasmės Lietuvoje nagrinėti ir Niujorko getų muzikinio skonio, nebent kas rašytų komparatyvistinį darbą apie tautinių mažumų muzikinę specifiką ir atrastų stulbinamų bendrumų.

Bet kokia vietinė muzikologija, jei ji nori būti įdomi ir kitiems, turėtų kalbėti visų pirma apie savo lokalines problemas. Kas nors pasakys: „Taip, bet tada neįsiterpsime į tarptautinį diskursą.“ Manau, čia kaip ir filmuose – autentiškas asmeninis išgyvenimas, net pateiktas mums svetimos kultūros atstovo, pavyzdžiui,

korėjiečių režisieriaus, akimis, yra universalus. Muzikologija irgi gali būti labai asmeniška, bet gvildinti universalias problemas.

Pakarklytei užkliūna „senovine paradigma“ besiremianti lietuvių muzikologija ir „rūstus monografijos kanonas“. Na ir kas? 50 metų turėjome primestą, bet neaišku apie ką kalbančią marksizmo-leninizmo estetiką, o dabar galime rinktis patys. Viena muzikologų grupė pasirinko rašyti senoviškai, kita po kelerių metų, jei turės tiek pat energijos, pasirinks ir rašys naujoviškai. Labai gerai, kad turime pasišventusių muzikologų. „Faktus, skaičius, pavardes ir pavadinimus“ taip pat reikia kaupti. Vieni turi kaupimo talentą, kiti – apibendrinimo, ir, net jei Josephas Kermanas sako, kad čia „slypi pirminiai muzikologijos spąstai“, tas „pakopas, siekiant aukščiausio tikslo“ kas nors vis tiek turi „sumūryti“. Bent jau tam, kad ant jų pasilipę galėtume pasižvalgyti aplink. Kai baigsime bet kuriai kultūrai gyvybiškai būtinus darbus – aprašysime visus istorinius periodus, išleisime monografijas, net ir prastai parašytas, apie visus savo kompozitorius, – juk nežiovausime iš nuobodulio. Imsimės kitokių temų ir kitaip.

Atgaivinti muzikologiją, įpūsti jai naujos gyvybės galbūt nėra taip sunku, kaip atrodo. Reikėtų nusimesti, bent jau muzikologijos studentams (su profesorių palaiminimu arba ir be jo), perdėtai rimtų įsivaizduojamos tradicijos tęsėjų kaukę. Jei kuris nors studentas muzikologas, pasitelkęs muzikologinę savo išmonę, intuityją ir humoro jausmą, pasivaikščiotų vasarą po Palangą, ne tik protestuodamas prieš ten skambantį muzikinį foną, kaip kadaise Viktoras Gerulaitis, bet ir panagrinėtų patį fenomeną – kokios jo šaknys, kas jį kuria, esu tikra, daug skaitytojų su malonumu perskaitytų net ir specifine kalba parašytą jo analizę. Tokių pakampių, dar niekada nešluotų muzikologine šluota, Lietuvoje yra labai daug. O ar vėliau tuos tekstus vadinsime naująja muzikologija, ar ne, nėra taip jau svarbu.

Nesutinku, kad „lietuviškosios muzikologijos alibi dėl jos vangumo“ yra „vidutiniška lietuvių muzika“. Suprask, nelabai įdomi. Yra ir labai prastų, ir labai

gerų, ir ideologiškai stiprių, bet muzikiniu požiūriu silpnų, ir struktūriškai stiprių, bet visai neįdomių, ir visokių kitokių kūrinų.

Netinkamo tyrimų objekto apskritai nebūna. Kai karo metais Vokietijoje žydų kilmės literatūros profesorius Victoras Klempereris neturėjo ko tyrinėti, jis ėmė gilintis į nacių diskursus iš vienintelio jam prieinamo rašytinio šaltinio – dienraščių. Taigi ir muzikologai gali kalbėti ne tik apie naujausią Onutės Narbutaitės opusą, bet ir panagrinėti videoklipą su Starošaitės ir Žvagulio duetu, muzikinių TV laidų koncepcijas arba kolegų straipsnio kalbos stilistiką. Kitaip tariant, tai, ką šiuo metu turi po ranka. O artėjant Nepriklausomybės dvidešimtmečiui, galima parašyti, pavyzdžiui, įdomų straipsnį apie prieš dvidešimt metų viešosiose erdvėse skambėjusias populiariausias dainas, išleistas atskira kompaktine plokštele, kurios klausydamiesi išgirsime ne tik tą epochą atspindintį prastą sintetizatorių, joje rasime ir iš trijų akordų sudarytų dainų, neaišku, kodėl tapusių populiariomis. Visi, kam atrodo, kad negalima kišti nagų „prie šventų dalykų“, baisiausiai pasipiktins, bet užtat kiek muzikologinės gyvybės atsiras pasiklus po muzikinio ikoniškumo pamatais!

Turime labai daug vietinės specifikos, kurią iškėlę į bendrą kultūrinę erdvę ir ją aptarę, sutvirtintume savo muzikinės tapatybės suvokimą. Gal net praturtintume viso kultūriškai spalvingo regiono tapatybę. O tai būtų įdomu jau ne tik mums patiems. Ar įmanoma rasti bendrą muzikinį vardiklį tarp daugiaaučio ikikarinio Vilniaus, grynai lietuviško Kaucho, vokišką įtaką patyrusios Klaipėdos ar dabartinių „tuteišų“? Jei nenorime būti kultūros stručiais, kurie mato tik norimą matyti Lietuvos sudėtingos istorijos dalį, turėtume kelti kuo daugiau bendrakultūrinių, istorinių, sociologinių klausimų. Ir muzikoje taip pat. Taigi, jei iš tikrųjų norime suprasti, kodėl kuriame tokią, o ne kitokią akademinę muziką, kodėl mūsų kasdieninis muzikinis fonas yra toks, o ne kitoks, išsiaiškinti, kokie yra mūsų muzikiniai pomėgiai, ydos, įpročiai ir t.t., kitaip tariant, kokia yra mūsų muzikinė realybė, tapkime ir sociologais, ir

etnologais, ir istorikais, ir kultūrologais. Theodoro Adorno pavyzdys čia galėtų būti labai užkrečiamas.

Nesutikčiau ir su teiginiu, kad „paralelinis pasaulis yra realybė, egzistuojanti kartu su aplinkiniu pasauliu, tačiau nuo jo nepriklausoma. Lietuvos muzikologija egzistuoja viename iš tokių paralelinių pasaulių [...]“. Priešingai – ne tik mūsų muzika, bet ir mūsų muzikologija yra pasaulio, kuriame gyvename, išraiška. Galbūt visuotinės depresijos, galbūt tam tikrų vertybinių atramų trūkumo, galbūt lėšų stygiaus, galbūt tradicijų neigimo ar jų paieškų, ar dar ko nors išraiška – to dar nesame išsamiai aptarę. Tačiau klaidinga manyti, kad mes egzistuojame kažkokiose nesusikertančiose paralelėse, užsisklendę kažkokiame užkampyje, ir vis nespėjame į įsivaizduojamus nuvažiuojančius vakarietiškus anglosaksų ar kitų europiečių muzikologinius traukinius. O kokia yra belgų muzikologija? O kokia yra šveicarų muzikologija? O kokia yra suomių muzikologija? Jos visos yra paralelinės vienos kitoms, bet su vienu bendru vardikliu – muzikologija padeda suvokti muziką tiems, kurie nori sužinoti, kaip ir iš ko ji daroma. Visa kita yra šalia. O kokie yra tie „vakarietiški“ dėstytojai? Dauguma – eilinės nuobodybės ir dėsto jie paprasčiausius muzikos pagrindus – tą patį solfedžio, harmoniją arba baroko muziką. Pažįstu tokių, kurie neturi žalio supratimo apie instrumentuotę. Kai kurie yra azartiški tyrinėtojai, bet tik jiems rūpimų klausimų, kai kurie patys sau atrodo labai naujoviški, tačiau, žiūrint iš šono, veikiau yra pasiklydę tarp kažkur nusižiūrėtų teorijų ir idėjų. Na ir, žinoma, keletas genijų kaip ir bet kurioje kitoje srityje.

Tik tokia ir gali būti lokalinė muzikologija, ir ji visur vienoda. O kokie gi yra belgų, šveicarų, prancūzų, suomių studentai? Dar prastesni už lietuvių, nes dauguma neturi ne tik motyvacijos, bet ir būtino žinių багаžo. Taip, muzikologija Vakaruose yra universitetinė disciplina, ir štai, pavyzdžiui, Prancūzijoje nereikalaujama, kad pretendentas būtų baigęs muzikos mokyklą, nėra ir stojamųjų egzaminų. Todėl studentai dažnai nežino, ne tik kas yra ta „naujoji muzikologija“, bet ir paprasčiausio dominantės septakordo. ■

NACIONALINĖ DAILĖS GALERIJA – TAI DŽIAUGSMAS AMŽIAMS

Gražus daiktas – tai džiaugsmas amžiams“, – rašė Johnas Keatsas savo poemoje „Endimionas“. Prisimčiau šiuos poeto žodžius, kai pamačiau, kiek užmiršto ar net visai nežinomo meno pristatyta Nacionalinėje dailės galerijoje [NDG], atidarytoje šių metų birželio 20 d.

Jos atidarymas buvo sutiktas kaip paprastas, eilinis įvykis, visi ieškojo broko, kad galėtų pakritikuoti ar pasišaipyti. Spauda įdėjo vos keletą paviršutiniškų komentarų, iššovė vieną kitą piktą kritikos salvę, ir viskas. Dailininkai iškart ėmė pavydėti savo kolegoms, gavusiems galerijoje daugiau vietos, meno kritikai bandė sudirbti savo kolegų pastabas, suniekinoti kitų nuomonę, žodžiu, pasigedau to draugiško menininkų, kritikų ir meno mėgėjų džiaugsmo, kokį visada matau, pavyzdžiui, Ispanijoje.

Nacionalinės dailės galerijos atidarymas iš tikrųjų yra nepaprastas įvykis Lietuvoje ir jis ne greitai pasikartos. Žurnalistai kartais praleidžia svarbius istorinius įvykius, nes nesuvokia jų svarbos arba mano, kad daugumai skaitytojų tai neįdomu. Reporteriai vengia muziejų ir parodų, nes jas sunku aprašyti (reikia profesinės nuovokos), bet lengva jose paklusti (perkeltine, kartais ir tiesiogine prasme). O samdyti specialistus – meno kritikus, kaip daro pasaulio dienraščiai, pas mus kol kas per didelė prabanga, gal nėra ir poreikio, nes nėra supratimo, kad tai svarbu.

Žinau, kad visada ir viską galima padaryti geriau, su tinku, kad yra dėl ko NDG kritikuoti, bet svarstau, kodėl pas mus jau iš anksto į bet ką įprasta žiūrėti negatyviai ir tik paskui, jeigu liks vietos, pagirti už gerą darbą? Iš trijų kritikų du parašė talentingai, o trečias tiesiog išliejo pyktį. Visiems patarčiau niekada nerašyti apimties pykčio, verčiau palaukti, kol praeis, arba ir visai nerašyti.

Nacionalinės dailės galerijos atidarymas yra tarptautinis įvykis. Ne tik todėl, kad pirmą kartą Lietuvoje Munchas, Kupka ir Schönbergas (trūko, aišku, dar vieno kito,

ypač Vasilijaus Kandinskio, nes viena jo faksimilė negali atstoti originalo) buvo išstatyti šalia Čiurlionio, bet ir todėl, kad pirmą kartą gavome progą vienoje vietoje pamatyti, koks yra mūsų menas, sukurtas per pastaruosius šimtą metų.

Tokį muziejų sapnuodavau, o kai pamačiau atsibudęs, pagalvojau, kad tai – tik *imaginario*, t.y. lakios vaizduotės vaisius. Kai Čiurlionio ir jo amžininkų paroda užsidarė, toji fantastinė ekspozicija liko įsivaizduojamame, pasak André Malraux, arba atminties muziejuje ir išskirtinai vertingame, nepriekaištingai parengtame ir išleistame kataloge „Spalvų ir garsų dialogai“. Po Čiurlionio ir jo amžininkų parodos į Vilnių atvyko „Šaltojo karo metų modernizmas: menas ir dizainas 1945–1970“ iš Londono Viktorijos ir Alberto muziejaus. Taigi galime save pasveikinti, kad Vilniaus meninis gyvenimas darosi toks pat intensyvus kaip Madrido, Paryžiaus arba Romos.

Apie Nacionalinę dailės galeriją rašyti būtų lengviau, jeigu turėčiau po ranka nors kuklų katalogą. Išsamaus mokslinio folianto galima ir palaukti, bet pradžia vis tiek reikia „gido“ kelionei po 11 galerijos salių, kur laukia „pasimatymas“ su šimtais dailininkų, nes kūrinių gausoje tikrai sunku susigaudyti. Kartais nesupranti, kodėl tas dailininkas yra toje salėje, kodėl jam parinktas šitas, o ne kitas „kaimynas“ ir ką tokia „kaimynystė“ reiškia. Bet gal ir gerai, kad nėra katalogo, nes dar daug ką reikės keisti, o neturėdami „rašytinio dokumento“ tikrai neprisiminsime, kas ten buvo kritikuotina... Kalbant be ironijos, tie dovanotini neapsižiūrėjimai vis dėlto yra lengvai pataisomi.

Pradėkime nuo pastato: jis moderniškas, net nežinau, kurio iš didžiųjų – le Corbusier, Franko Lloyd Wrighto ar Mieso van der Rohe's įtakai jį priskirti, bet, sakykim, kad 1966 m. jį suprojektavo Gediminas Baravykas, apie

*Mikalojus Konstantinas
ČIURLIONIS. Diena
Iš ciklo „Para“. 1904/5
Nacionalinis M. K. Čiurlionio
dailės muziejus
Arūno Baltėno reprod.*

*Edvard MUNCH
Smuiko koncertas
1903
Moderna Museet*

Witold WOJTKIEWICZ.
Alegorinė scena. 1909
 Poznanės Muzeum Narodowe

*Iš parodos „Spalvų ir garsų dialogai. M.K. Čiurlionio ir
 amžininkų kūryba“ Nacionalinėje dailės galerijoje.
 Arūno Baltėno reprod.*

František KUPKA
Šiltų spalvų studija. 1911-1920
 Pragos Museum Kampa

kurį pasaulis, aišku, nieko negirdėjo, ir Vytautas Vielius, o iš dalies pastatytas jis buvo 1980 m. Kai jau nesivadino LTSR revoliucijos muziejumi, čia vyko įspūdinga Vytauto Kašubos kūrinių paroda. Pagal originalų projektą trys architektai Audrius Bučas, Darius Čaplinskas ir Gintaras Kuginis atstatė tai, kas buvo sumažinta ar sugadinta. Vietoj tamsaus „Revoliucijos“ griozdo atsirado milžiniškas, šviesus, gražiai suderintas pastatas.

Galerija yra kubų formos su daugybe kampų ir neturi tokio grakštumo, koks būdingas Guggenheimo muziejams, kur viskas sukasi aplink žiūrovus. Tie kubai gerokai erzina ir kartais norisi sušukti Matisse'o žodžiais, „Assez de cube!“ Aleksandra Kašubienė jau seniai (ir sėkmingai!) kovoja su 90 laipsnių kampais ir horizontaliomis plokštumomis – yra sukūrusi naujų pastatų, kur visai nėra kampų. Deja, į Lietuvą dar neatėjo tų švelnių, apskritų statinių, panašesnių į skulptūras negu į architektūros objektus, mada...

Nacionalinė dailės galerija – ir čia gal ne kuklus, o greičiau pretenzingas pavadinimas vietoj muziejaus – turi 2200 kv. metrų ekspozicinio ploto, plius 1055 kv. metrų didžiąją salę, kur vyksta laikinos parodos. O iš viso – net 10 000 kv. metrų, kur telpa saugykla, maža (tik 150 vietų) konferencijų salė, biblioteka, informacijos centras ir, aišku, pagrindinis edukacinis mazgas. 1700 kv. metrų saugykloje bus paslėpta viskas, ko nereikia rodyti. Svarstau, ar man patinka tie du juodi statiški ekranai, kurie tikrai ne Baravyko sugalvoti. Ar apskritai jie reikalingi? Kad ir kaip būtų, žiūrint iš kito Neries kranto, tas pastatas atrodo kaip dar viena milžiniška skulptūra, pagražinanti dešiniąjame upės krante staiga išdygusį Vilniaus naujamiestį.

Nežinau, kiek išoriškai šis pastatas buvo keičiamas, žinau tik tiek, kad jis dabar dvigubai didesnis negu buvo anksčiau, koks tūkstantis žmonių galėtų lengvai prapulti milžiniškuose jo koridoriuose. Kitam pasaulio krašte gal ir reikėtų tokių plačių „pasažų“, tarkime, Niujorko *Metropolitane*. Bet vilniškė galerija atrodo neįtikėtina tuščia ir imi ilgėtis, kad sutiktum kokį žmogų, net jei jis visai nepažįstamas... Man buvo tiesiog graudu vienam vaikščioti tokiais milžiniškais ir tokiais tuščiais koridoriais. Gal būtų galima tuos plotus išradingai panaudoti ekspozicijos reikmėms? Juk galerijos salės tiesiog grūstė prigrūstos, o

kiek dailininkų apskritai neparodyta! Įdomu, kiek kainuos apšildyti tokį milžinišką plotą. Ar buvo pagaltota apie saulės energiją, kad būtų ekonomiškiau ir nereikėtų rūpintis sąskaita už šildymą? Na, bet čia ne mano daržas.

Aprašyti tokį įspūdingą skaičių dailininkų vienoje parodoje nėra toks jau paprastas dalykas, ypač neturint katalogo po ranka. Bandysiu nors paženklinti įdomesnes epochas. Nieko nuostabaus, kad pradėta nuo pradžios, t.y. nuo 1907-ųjų. Atkurti Pirmąją lietuvių dailės parodą – viena iš Nacionalinės galerijos priedermių, nes istoriškai tai buvo nepaprastai svarbus įvykis. Nepamirškime, kad tai vyko praėjus vos 40 metų po antrojo sukilimo, kai Lietuva pagaliau atsibudo – pradėjo mokytis skaityti ir rašyti lietuviškai, metę šalin graždanką ir lenkų kalbą. Skubėta leisti knygas, laikraščius, kuriuos visi godžiai skaitė ir patys bandė kurti tekstus, ko nedaryta per visą LDK istoriją. Pirmoji lietuvių dailės paroda buvo dar vienas žingsnis Nepriklausomybės link, naujai susipratę lietuviai kėlė sau daugiau politinių negu estetinių tikslų – manė, kad turėdami savo kalbą, savo raštą ir savo dailę jie lengviau taps nepriklausomi, nes tokią jų teisę mieliau pripažins pasaulio valstybės. Šita kukli paroda, kurioje savo paveikslus rodė 17 dailininkų, tarp jų ir Čiurlionis, staiga nutaręs mokytis lietuviškai, davė pradžią ir Nacionalinei dailės galerijai. Negalima sakyti, kad visi laukė žadėtų Tautos namų, iš tikrųjų dauguma jau pamiršo Čiurlionio ir kitų 1907 metų parodos dalyvių norus. Jiems su Vileišiu priešaky tada atrodė, kad viskas bus labai lengvai ir greitai įvykdoma. Nors visa tai truko ilgiau kaip šimtą metų, bet laukti buvo verta.

Siūlyčiau šitą galerijos salę gerinti tol, kol bus surinkta viskas, ką dar įmanoma rasti iš tų parodų, kurias rengė Čiurlionis. Dėl paties Čiurlionio kūrinių, gal būtų galima susitarti ir „pasiskolinti“ ilgesniam laikui, kaip tai daroma visame pasaulyje.

Kitas svarbus mūsų meno tarpsnis – 1929 ir 1932 metai. Meno mokyklos studentai padarė streiką – tai turbūt vienintelis atvejis Lietuvoje, kiek žinau, ir kitur ne itin dažnas. 1932-aisiais jauni dailininkai su Antanu Gudaičiu, Antanu Samuoliu ir Viktoru Vizgirda priešakyje paskelbė ARS manifestą, kuris irgi nemažai sąsajų turi su politika. Tai gal avangardiškiausias tarpukario Lietuvos menininkų

žingsnis. Kitoje salėje jau dvelkia tradicija – tris minėtus arsininkus papildė Vytautas Kazimieras Jonynas, Adolfas Valeška, Stasys Ušinskas ir Vladas Eidukevičius, kurio paveikslų privartyta kažkodėl nesilaikant proporcijų.

Jeigu nebūtų Romo Viesulo, penktos salės net neminėčiau, nes neižvelgiu nieko bendra tarp joje eksponuojamos grafikos ir fotografijų. Jau kam kam, bet Viesului tikrai reikėjo skirti atskirą, nors ir nedidelę salę, nes jis daugiau vertas negu visa ta fotografų ir grafikų virtinė.

Socialistinio realizmo epochos pristatymą gal vertėtų išplėsti, bet ne todėl, kad ji ko nors verta estetiškai, o todėl, kad būtų atskleistas laikotarpis, kai politika diktavo menui, – tokių nesąmonių nedaug pasaulyje buvo. Tie paveikslai atskleidžia sovietinę galvosėną su visu jos negatyvumu. Antano Gudaičio 1962-ųjų „Čiurlioniana“, pavadinta „Triptikas Čiurlionio atminimui“, yra tikras to laikotarpio šedevras, už kurį dailininkas gavo pylos nuo bolševikų ir kuris rodo, kad mūsų dailininkai, kiek įstengė, kovojo su sistema.

Dalis Lietuvos kultūros buvo sukurta tremtyje, išeivių kūryba patyrė kitokias įtakas ir ji yra kitokia. Tad NDG neturi kitos išeities, kaip tik paskirti dalį galerijos ploto tremtiniais, išeiviams, deja, kol kas to nepadarė. Rado tik tris dailininkus, vertus, kad būtų eksponuojama po keletą jų darbų – tai Kazys Žoromskis su trimis, Kazys Varnelis su dviem ir Kęstutis Zapkus su vienu paveikslu. Iš grafikos – tiesiog sunku patikėti – prisimintas tik Viesulas, bet ir jo rodomi vos du lakštai, kaip minėta, pramaišiu su nuotraukomis. Tad šioje srityje NDG turės dar daug darbo. Prie turtingos Lietuvos grafikos būtina parodyti nepaprastą išeivijos grafiką. Dailė, kaip ir literatūra, smarkiai „nukraujavo“, nes kai kurie tremtiniai visai pražuvo pabėgę iš tėvynės, neminėsiu jų pavardžių, tačiau kiti rado naują, universalų įkvėpimą, kūrybinį akstiną, kuris praturtino ir pajavairino visą lietuvių meną. Išeivijoje mes jautėme pareigą ginti kalbą, tradicijas, kultūrą ir Lietuvą, nes žinojom, koks pavojus jai gresia. Tad taip reikėtų ir pristatyti išeivijos meną.

Vis dėlto geriausia paroda Nacionalinės dailės galerijos atidarymo proga buvo ne vadinamoji nuolatinė kolekcija, bet pristatymas dailininko, kurio vardas pagaliau prasi-mušė pro aklinai užvertus užmaršties ar stačiai nevertini-

mo (ankstyvuoju sovietmečiu – nuvertinimo) vartus. Kodėl tas truko taip ilgai, reliatyvus klausimas, nes kai kurie dailininkai pripažinimo laukė net kelis šimtus metų, kiti vis dar tebelaukia, o trečius jau spėjome pamiršti, taigi ne visų likimas yra vienodas.

Paroda „Spalvų ir garsų dialogai“ apėmė Čiurlionio tapybą ir muziką, nes iš tikrųjų šiandien pasaulyje jis yra gerbiamas kaip vienas iš menų sintezės pradininkų. Tad gavome progą ne tik palyginti Čiurlionį su jo amžininkais, tiesa, ne visi sugretinimai parodoje man pasirodė motyvuoti, bet ir atskleisti sinesteziją – galingą anos amžių sandūros viziją.

Abejočiau, ar reikėjo skirstyti Čiurlionio parodą net į penkis blokus, nes žiūrovai dar labiau pasiklysta tarp poetiškų pavadinimų: *Gamtos garsai* (*Prieblandos chimeros* ir *Nerimo gamos*), *Visatos tyla* (*Nakties himnai* ir *Sferų harmonija*), *Miestų gausmas*, *Muzikos kerai* (*Jausmų akordai* ir *Miražai*) ir *Garsovaizdžiai*.

Visose sekcijose dominuoja muzikos ir vaizdų pynė, nes Čiurlionis neatsiejamas nuo tų dviejų, o gal ir nuo trijų, menų. Savo knygoje „M.K. Čiurlionis, Obra Literaria“, kuri šiomis dienomis turi išeiti Ispanijoje, bandau įrodyti, kad literatūra irgi buvo svarbi Čiurlionio kūrybos dalis kartu su tapyba ir muzika. Reikėtų dar pridurti, kad „Miestų gausmas“ – viena iš parodos sekcijų – atveria žiūrovams architektūrinę Čiurlionio obsesiją. Jo fantastiniai miestai (pasak Viačeslavo Ivanovo, *Civitas Dei*) prasideda nuo piramidžių, krypsta Piranesio architektūrinių vizijų link, kaip tolimas aidas atsimuša, pavyzdžiui, Mstislavo Dobužinskio – jis irgi buvo pristatytas tarp Čiurlionio amžininkų ir draugų – „Miesto sapnuose“ (1916).

Parodos rengėjams kilo nemažas galvosūkis, ką daryti, kad maži, daugiausia kameriniai, Čiurlionio paveikslai neprapultų tarp tų didelių sienų, deja, ne visais atvejais jiems pavyko tą problemą tinkamai išspręsti.

Beveik po šimto metų surengta Čiurlionio paroda Vilniuje (čia jo paveikslai nebuvo rodomi, regis, nuo 1913 metų) bene pirmą kartą šį „neegzistuojančio pasaulio pranašą“, taip lietuvių menininką pavadino Vittorio Sgarbi, atskleidė menų sintezės kontekste ir dar kartą patvirtino, kad jis nesiliauja stebinęs. ■

Kultūros barų nr. 9 žadėjome bandysiantys išsiaiškinti, kokia *force majeure* ištiko Nacionalinės dailės galerijos nuolatinę ekspoziciją, kad taip ilgai lauktas įvykis daug kam atnešė daugiau kartėlio negu džiaugsmo. Žodį suteiksime visiems norintiems ir turintiems ką šiuo klausimu pasakyti, bet pirmiausia nutarėme pasikalbėti su Lietuvos dailės muziejaus direktoriumi Romualdu Budriu.

ROMUALDAS BUDRYS: „KAD IR KĄ DARYTUME, VIS TIEK KAM NORS NEĮTIKSIME“

Kultūros barai: *Nacionalinės dailės galerijos nuolatinė ekspozicija sukėlė daug ginčų, aistros tebeverda. Kaip ją vertinate Jūs?*

Romualdas Budrys: Galeriją vis dėlto atidarėme! Reikėjo daug pastangų. Sunkiai įtikinome kai kuriuos mūsų dailės korifėjus, nes dauguma jų buvo iš principo nusistatę, kad buvęs Revoliucijos muziejus nėra tinkama vieta Nacionalinei galerijai. Kaip sakė velionis Vytautas Kalinauskas, *niekur kitur, tik už buvusių Parodų rūmų, tik ten – Senamiestyje*. Kiti įsivaizdavo Nacionalinę galeriją Lukiškių aikštėje. Tai mums gerokai sutrukdė, viską atidėjome. Taip atsitiko, kad keli garsūs suomių architektai kaip tik tada nutarė aplankyti Vilnių, Rygą ir Taliną. Jie domėjosi muziejinę architektūrą. Pasinaudojęs proga, aprodžiau jiems Parodų rūmus, kadangi mes juos statėm, Arsenalą. Nuvežiau parodyti ir buvusį Revoliucijos muziejų, kuriame planavome įkurti Nacionalinę dailės galeriją. Pasakiau, kad, mūsų – muziejininkų – nuomone, čia yra gera vieta, formuojasi naujas centras. Jiems nepaprastai patiko tiek vieta, tiek, kad ir kaip keista, Gedimino Baravyko projektas. Pasak jų, projektas tiesiog netinkamai realizuotas, muziejus prastai pastatytas, bet stiklinių pjedestalų – galerijos salių – idėja patiko, gal kiek nors įžiūrėjo ir suomių įtakos. Jie sakė: vieta ideali, nes ten, kur yra upės vingis, visada susidaro oro srovės, todėl nereikės ypatingo kondicionavimo. Senamiestyje tvyro smogas, langams reikia filtrų, o čia

oras visada grynas. Be to, ši Vilniaus vieta labai vaizdinga, neužstatyta ir atitinka visus galerijų projektavimo kriterijus.

Tai buvo pradžia. Užsispyręs stengiausi visais frontais išjudinti tą klausimą, kad atsirastų galerija, kurios neturėjome daug metų. LDM kolekcija Rotušėje buvo uždaryta, prieškarinio kolekcininko beveik metus eksponavome Klaipėdoje, parodėme rinkinius Rygoje, tačiau tai, žinoma, nekompensavo nuolatinės ekspozicijos stygiaus.

Pavyko galerijos projektą įtraukti į Tūkstantmečio programą. Tada jau atsirado pinigų, buvo paskirta konkreiti atidarymo vieta ir data. Ir pavyko sėkmingai tą pastatą rekonstruoti. Mes jį užbaigėme, stengėmės, kad jis būtų šiuolaikiškas. Tiesa, statybininkai paliko nedaug laiko suformuoti ekspozicijoms, bet jas visada galima tobulinti, jos formuojasi palaipsniui, „apauga“ visokiais renginiais, tampa sodresnės. Atidarymui pasirinkome tokį variantą: nutarėme transponuoti, ką buvome suformavę tiek Rotušėje, kurioje per du aukštus rodėme XX a. dailės, sukurtos iki 1945 metų, rinkinį, tiek senajame Revoliucijos muziejuje A. Goštauto gatvėje, dabartinėse Dailės muziejaus saugyklose, kur trumpai, vos keletą metų, eksponavome lietuvių dailę, sukurtą po 1945 metų. Dabar pritaikėme visa tai naujoje erdvėje.

Kai rašai knygą, monografiją, gali iš tam tikro laikotarpio išgriebti kai kuriuos dalykus, esi laisvesnis,

kai darai parodą, taip pat gali pasirinkti jos tematiką, sukurti savotišką scenarijų ir kūrinius pateikti pagal jį, o nuolatinės ekspozicijos yra visai kas kita. Jose atspindi muziejaus rinkiniai. Taip daroma visame pasaulyje. Turime labai gražią Vlodo Eidukevičiaus kolekciją, neblogą arsininkų, Antano Gudaičio kūrybos kolekciją. Esame surinkę nemažai pirmųjų parodų, vykusių prieš Pirmąjį pasaulinį karą, eksponatų. Savo rinkinius visada lyginame su Kauno M. K. Čiurlionio muziejumi. Kaune yra Čiurlionio kūrinių kolekcija, pas mus susiformavo neblogos kitų dailininkų kolekcijos. Esame supirkę lietuvių dailės aukso fondą. Mūsų rinkinys yra truputį kitoks negu Kauno. Mes Kajetono Šklėriaus kūrinių nedaug turime, jie – daug... Jie suformuos kitokią XX a. dailės ekspoziciją, sudarytą iš puikių savo kolekcijų. Paulius Galaunė labai gerai jas formavo.

Kai abu muziejai rodys nuolatinės ekspozicijas, tada ir bus atskleista tikroji lietuvių dailės panorama. Dabar, atidarydami Nacionalinę dailės galeriją, stengėmės parodyti savo rinkinius. Buvo kiek suliteratūrinta schema, mes jos per daug nekeitėme. Parodėme panoramą nuo pirmųjų parodų iki sovietmečio, visą klasiką – prieškario dailę, Vilniaus laikotarpį, nepamiršome ir lenkų dailininkų, dirbusių Vilniuje, Kauno meno mokyklos, Justino Vienožinskio, visų pedagogų ir jų mokinių – arsininkų. Nė vieno nepamiršome, visi yra vienaip ar kitaip parodyti. Žodžiu, parodėme, kas yra mūsų rinkiniuose, nes tai galima pamatyti tik pas mus.

Kito – modernėjančios dailės – laikotarpio nenorėjau per daug redaguoti. Aišku, buvo atrinkta labai daug, bet parodyti galėjome vos penktadalį, nes erdvė ir galimybės yra ribotos. Eksponuojama, sakyčiau, tik „reziumė“, tik fragmentai. Bet iš esmės visos tendencijos yra atskleistos. Vienas kitas gal ir pamirštas, nežinau, kaip tai atsitiko, tačiau specialiai to tikrai nenorėta.

Jono Švažo kūrybos didžiausias rinkinys pas mus saugomas, turime jo „Vilniaus“ ciklą, todėl norėjosi parodyti kuo daugiau jo darbų. Suprantama, kitų autorių kiek sumažėjo, nes parodinis plotas ribotas.

Bet ateityje susistiguos. Žinoma, pasaulio muziejuose, skirtuose postmoderniai dailei, galioja kitokie ekspozicijos principai. Bet, kai norima atskleisti meno raidos istoriją, reikia remtis tais rinkiniais, kuriuos muziejus turi. LDM šiuo atžvilgiu yra gana turtingas. Turime gausius grafikos rinkinius, kurie kol kas beveik neatspindimi. Sutarėme, kad vieną salę, kurioje dabar rodoma fotografija ir grafika, skirsime keičiamoms parodoms – kas du ar tris mėnesius joje bus rodomos naujos kolekcijos. Tokiu principu remiantis galima parodyti daugiau grafikos – tiek postmodernios, tiek ir susiformavusios pokariu liaudies meno pagrindu. Tokiu būdu galėsime parodyti ir tuos kūrinius, kurių negalima ilgai eksponuoti. Taip daro ir Kumu muziejus Taline.

Mažokai rodome skulptūros, tiesiog taip išėjo, bet geriau iš pradžių mažiau, o paskui ekspoziciją turtinti. Po metų kitų galerija įgaus tikrą pagreitį. Prieš atidarydamas mūsų galeriją, lankiausi Suomijoje ir Estijoje. Jie elgėsi taip pat – pirminė ekspozicija ilgainiui smarkiai keitėsi. Dabar jie iškėlė tuos dalykus, kurių pradžioje nebuvo. Eksponavo net Stalino biustus, kurių mes nedrįsime dėti. Nusistebėjau, bet jie atsakė, kad užsieniečiai būtent čia ir fotografuoja – jiems atrakcija. Man tai mažiau patinka, žinoma, galima iš parodos padaryti tam tikrą atrakciją, patrauklią gerąją prasme, bet nuolatinės ekspozicijos visame pasaulyje rimtai atspindi savo rinkinius, rodo tai, kas tam tikroje epochoje yra sukurta geriausio. Manychiau, kokius penkis ar šešis procentus pačių geriausių kūrinių iš pirmųjų prieškario parodų galerijoje parodėme.

K.B.: *Ore sklando ir visus ypač domina gandas, kad NDG nuolatinės ekspozicijos vizija, kurią kūrė Lolita Jablonskienė su savo „komanda“, paskutinę minutę buvo pakeista – Jūs ėmėtės iniciatyvos ir suformavote galutinę ekspozicijos variantą. Kas Jums pasirodė nepriimtina ar taisytina? Kuo Jūsų ekspozicijos vizija skiriasi nuo NDG direktorės vizijos?*

R.B.: Matote, čia nei mano, nei Lolitos vizijos nieko nelemia. Ekspozicijas formuoja muziejaus taryba. Yra direktoriaus pavaduotoja mokslui Laima Bialopetra-

vičienė, yra fondo rinkinių saugotojas, kuris dirba su rinkiniais. Lolita dar niekada jokios nuolatinės ekspozicijos nėra dariusi. Ji rengė tik temines parodas, daugiausia – postmodernias. Bet nuolatinė ekspozicija nėra *kuriama* – ji yra *formuojama*. Mūsų ekspozicija veikia daugiau negu penkiasdešimt metų, ji buvo „auginama“, formuojama ir toliau bus formuojama. Tai medis, kuris pradėjo augti prieš penkiasdešimt metų, jo nenupjausi ir naujo nepasodinsi. Tada jau bus nebe muziejaus ekspozicija, o visai kas kita.

Kai aš atėjau dirbti į muziejų, ekspozicija jau veikė, mes ją toliau plėtojome, didinome, kai kuriuos kūrinius keitėme. Ir po mūsų ją formuos, bet „nesodins“ nieko iš naujo ir nieko „nepjaus“. Yra konkretus rinkinys, suformuotas moksliniu pagrindu, neblogai ištyrinėtas. Mes rodome muziejaus sukaupą rinkinį, o ne ką kita. Per jį galime atskleisti ir autorių kūrybą, ir epochą. Taip daroma visame pasaulyje. LDM rinkinį, eksponuotą Rotušėje, formavo Bialopetravičienė, kuri tada buvo skyriaus vedėja, su grupe bendradarbių. Ir dabar darome taip pat. Nebuvo jokios „vizijos“, tiesiog bandėme pasižiūrėti, kaip geriau atspindėti LDM rinkinius.

Kokio nors teminio plano nesilaikyta, tiesiog fonduose atrinkti kūriniai, kurie labiau patinka ar nepatinka, ir iš jų bandyta daryti ekspoziciją. Atrinkta penkis kartus daugiau, negu galerijoje telpa. Man buvo įdomu. Kai Lolitos komanda pradėjo juos dėti ir pamatė, kad kūriniai netelpa, nežinojo, ką daryti. Pradėjo painiotis. Reikia tą ir aną atmesti. Kad nebūtų atsitiktinumų, sudarėme komisiją iš žmonių, kurie turi patyrimo, žino rinkinių turinį. Ir pradėjome nuo pačios pradžios, nuo Petro Rimšos „arkliuko“, kuris tapo pirmuoju eksponatu. Jis yra raktas, nuo jo prasideda ekspozicija. O toliau eksponuojami geriausi to laikotarpio kūriniai, kiek jų įstengėme sutalpinti. Galima galvoti ką tik nori, bet nieko čia nesugalvosi.

Tiesiog turimus kūrinius reikia labai estetiškai eksponuoti, kad jie ne trukdytų, o padėtų vieni kitiems. Kitų kūrinių nebus, iš Kauno ar iš Varšuvos neatveši. Yra muziejaus rinkiniai, iš jų ir formuo-

jama kiekvienos salės ekspozicija. Toliau – antra salė – Kauno meno mokyklos pradžia. Ten reikia sudėti pačius geriausius mūsų rinkinius. Bet visi netelpa. Tai ką tada daryti? Reikia atrinkti geriausius iš geriausių. Reikia atrinkti tuos kūrinius, kurie dera, kurie jau buvo įaugę į ekspozicijas ir yra išbandyti. Man teko su Justinu Vienožinskiu daryti paskutinę jo parodą. Jis buvo labai aštraus proto. Mokėjo į save pažiūrėti iš šalies. Sakydavo – *štai šitas kūrinys atspindi mane geriausiai*. Tokio principo laikėmės ir mes. Tų suformuotų temų negriovėme, tik padėjome sudėlioti kūrinius taip, kaip jie *eksponuoti* nuolatinėje ekspozicijoje. Prie to dirbo grupė žmonių, kartu ir direktorė su komanda. Mes tik paprašėme, kad jos pačios suformuotų postmoderniosios dailės, kuri man mažiau žinoma, ekspoziciją paskutinėje salėje, nes juk jos tuos kūrinius ir išrinko. Direktorė formavo ir modernistinės dailės ekspoziciją, o mes labiau gilinomės į klasikinę, bet apskritai ekspoziciją darėme visi kartu. Prieš kabindami aptarėme, ką dar galima būtų patobulinti, ką išimti, kuo pakeisti, nes turėjome tokią galimybę, ir kolektyviai nutarėme, kad šis variantas yra geriausias, geriausiai „žiūrisi“. Yra tam tikra muziejinės ekspozicijos darymo „anatomija“.

K. B.: *Lolita Jablonskienė atsisakė tiesiogiai komentuoti nuolatinę ekspoziciją, motyvuodama tuo, kad galutinį jos pavidalą suformavote jūs...*

R. B.: O kodėl atsisakė? Mūsų santykiai – kuo geriausi. Prieš kabinant buvo visi sukviesti. Jie bandė dėstyti vieną variantą, mes – kitą, bet ne dėl pačių kūrinių, tik dėl jų aranžuotės. Aš norėjau suformuoti labiau pedagoginę – meno raidos – koncepciją. Visi, kurie dirbo, pritarė, kad darysime taip, o ne kitaip. Aš niekada neklausau nemuziejininkų, kurie nėra dirbę muziejuje. Labai norėtų dailininkai įsitraukti, jie, žinoma, darytų kitaip...

K. B.: *Pavyzdžiui, tapytojas Mindaugas Skudutis skundėsi, kad ekspozicijai atrinkti ne patys geriausi jo kūriniai...*

R. B.: Šitą ekspozicijos dalį atrinkinėjo Lolitos komanda. Mes darbų neatrinkinėjome, mes tik aran-

žavome pačią ekspoziciją, žiūrėjome, kad atrodytų harmoningai, kad būtų ne paroda, o muziejinė ekspozicija. Kodėl atrinko vienokius ar kitokius *skudučius*, turėtų atsakyti tie, kurie tvarkė moderniosios dailės ekspoziciją. Kūrinių buvo atrinkta tiek daug, kad apie 75 procentus jų teko grąžinti atgal į saugyklas.

Aš labai pasigedau kai kurių to laikotarpio autorių, man liūdna, kad nerodo, pavyzdžiui, Igorio Piekuro kūrinių, nežinia kodėl. Paskutinę minutę paprašiau, kad Ambraziūno „Donelaitį“ įdėtų, nes negalima, kad nebūtų nė vieno jo darbo. Ne vien Navaką galima rodyti, reikia ir kitus...

K. B.: *Nuolatinė ekspozicija vis dėlto atrodo perkrauta, daug kas piktinasi, kad skulptūros „sukištos į kampus“. Kokie tie muziejinės ekspozicijos formavimo principai, kokia ta, pasak Jūsų, „anatomija“?*

R. B.: Yra nusistovėję tam tikri klasikiniai kriterijai. Dar niekas nei paveikslu aukštyn kojomis nepakabino, nei skulptūros ant galvos nepastatė. Ką reiškia skulptūra „kampe“?! Pavyzdžiui, Juozas Zikaras... Pagrindiniai Zikaro darbai yra Kaune. Mes turime kaip ir tokią Zikaro studiją, tam tikrą kolekciją. Taigi parinkome kampą ekspozicijoje šalia tų kūrinių, prie kurių Zikaras labiausiai tinka. Jo darbai yra kameriniai ir sudaro savotišką jo dirbtuvės kampelį. Pati erdvė padiktavo, kad ten jis labiausiai tinka. Taip nutarėme kolektyviai, niekas neprieštaravo.

Sakykime, Mikėno skulptūra su vaisiais geriausiai atrodo ten, kur yra pastatyta. Taigi, tam tikriems eksponatams reikėjo parinkti tam tikras erdves. Žinoma, galima kabinti Šileiką ir vienoje stendo pusėje, ir kitoje, bet reikia pasižiūrėti, kas eksponuojama šalia jo kūrinių, – tai Meno mokyklos mokytojų kūryba. Ar dera mokytoją kabinti tarp mokinių? Buvo Kauno meno mokyklos mokytojai, jų kūryba ir buvo mokiniai su savo kūryba. Eklektika ekspozicijai netinka.

Mūsų uždavinys buvo parodyti geriausius LDM rinkinių kūrinius, jais atskleidžiamo lietuvių dailės raidą. Gal iš pirmo žvilgsnio ir atrodo, kad ekspozicija perkrauta, ypač salės, skirtos XX a. antrosios pusės ir amžiaus pabaigos dailei. Bet tai – tik pirmas įspūdis. Arba visi yra jau pernelyg įpratę prie parodinių, tea-

tralizuotų, aranžuotų ekspozicijų. Kuratorius juk režisuoja pagal savo skonį ir principus, sugalvoja tematiką. Nuolatinėms ekspozicijoms didelės režisūros nereikia. Pagrindinis uždavinys – normaliai eksponuoti geriausius kūrinius, visa tai, kuo galime didžiuotis. Žinoma, atsimenu, kad kai kurie kūriniai geriau atrodė Rotušėje, ypač arsininkai, Eidukevičius, bet kiti kur kas geriau atrodo čia, Nacionalinėje galerijoje. Atsidūrę kitoje aplinkoje, kūriniai šiek tiek keičiasi. Aš manau, kad mūsų ekspozicijos pradžia yra neblogo, nesvarbu, kas ką kalbėtų. Be to, ši ekspozicija nėra suformuota visiems laikams, ji keisis, tobulės. Vieni kūriniai galbūt grįš į saugyklas, atsiras naujų...

Atsimenu, koks buvo sujudimas atidarant muziejų Vokietijoje – ten ekspozicija buvo radikalai išretinta, nukabinta apie 70 procentų kūrinių. Paliko tik pačius garsiausius ir padarė septynias ar aštuonias sales. Ši ekspozicija išsilaikė dvejus ar trejus metus ir vėl atgavo pradinę formą.

Nuvažiavę į Vieną, pamatysite tą pačią ekspoziciją, kokia buvo suformuota XIX a. Parodose galima eksperimentuoti, bet nuolatinėse ekspozicijose, kurios susiformavo per ilgus metus, paprastai labai didelių pakeitimų nebūna. Neseniai lankiausi Luvre, buvo įdomu pamatyti olandus. Kaip kabėjo tie olandų kūriniai, taip ir kabo. Ateini ir susitinki su vertybėmis, su istorija tokia, kokia ji buvo. Taip reikėtų žiūrėti ir į mūsų meno istoriją.

Taigi, mes transponavome ekspoziciją iš Rotušės – dauguma ten kabėjusių kūrinių kabo ir NDG nuolatinėje ekspozicijoje. O dėl perkrovimo ar išretinimo – tai jau skonio reikalas. Galima pakabinti po vieną kūrinį ant sienos, jeigu tik to užtenka individualiam žiūrovui. Bet žiūrovų yra įvairių. Užsieniečiams įdomu ir svarbu suprasti, ką mes turime, kuo mes esame kitokie.

K. B.: *O kokios, Jūsų manymu, priežastys lėmė, kad nuolatinę ekspoziciją gana neigiamai vertina kultūrinė spauda?*

R. B.: Mūsų visuomenė yra vartotojiška, jai reikia reginių. Pavyzdžiui, aš nė kiek nesizavėjau tais apšviestais Katedros stulpais. Jeigu už tuos du mi-

lijonus būtime sukūrę ką nors, kas turi išliekamąją vertę, būtų daug smagiau. O dėl NDG nuolatinės ekspozicijos pasakysiu taip – nuomonės įvairios. Vienų manymu, jei kokio nors kūrinio nėra, tai jau cenzūra, kiti nori uždrausti rodyti tai, ką jie laiko sovietiniais reliktais. Kad ir ką darytume, vis tiek kam nors neįtiksimė. Bet, kiek man teko bendrauti su rimtais muziejininkais, niekas nesakė, kad kažką padarėme blogai. Visi buvo maloniai nustebę, kad patalpos tokios šviesios, kad turime įdomią, originalią dailę. Lenkams labai patiko, kad parodėme visus Ruščico kūrinius.

K. B.: *Ką manote apie sovietmečio ideologinę dailę? Yra įrodinėjančių, kad jos apskritai nereikėtų rodyti...*

R. B.: Pavyzdžiui, estai padarė priešingai – išplėtė tą ekspoziciją, ją sutirštino. Tai buvo mūsų meno istorijos laikotarpis, ir jo neišmes. Tarp kitko, yra labai gerų to laikotarpio kūrinių. Kurį autorių galėtumėte išmesti? Augustiną Savicką, Vincentą Gečą? Net ir Dilkos „Steigiamasis susirinkimas“ – iš meno istorijos neišmetamas dalykas. Tai vienas ryškiausių kūrinių, atspindinčių sovietmetį. Tai kaip su juo elgtis? Nerodyti!? Kas nors pasakys, kad nereikia rodyti Jono Švažo. Kitas dar ką nors bandys išmesti. Ką, gal Petro Aleksandravičiaus „Žemaitės“ nerodyti? Tai puiki skulptūra, vienas brandžiausių dailininko kūrinių. Visą laiką buvo mūsų ekspozicijoje. Negalime to laikotarpio nuslėpti. Visas pasaulis rodo ir visas pasaulis domisi.

K. B.: *O ką manote apie pačią „jauniausią“ dailę, pristatytą Nacionalinėje galerijoje?*

R. B.: Pavyzdžiui, prancūzai nuolatinėse ekspozicijose nerodo pastarųjų trisdešimties metų dailės. Rodo ją tik parodose. Tiksliau, pateikia tą dailę parodine forma. Dažniau keičia. Tiesa, daug kur rodoma tai, kas sukurta iki XX a. pabaigos, bet dažniau specialiose galerijose. Vokiečiai suformavo klasikinį muziejų, prancūzai į Luvrą toliau barbizoniečių irgi nieko neįsileido. Atsirado ekspresionizmo ekspozicijos, postimpresionizmo. Paskui – moderniojo meno. Įsivaizduokite Picasso paveikslą, pakabintą šalia Leonardo da Vinci'o „Monos Lizos“! Tie du šedevrai vienas su

kitu nesusikalbėtų, nes yra skirtingų epochų kūriniai ir jiems reikia skirtingos aplinkos.

Visame pasaulyje yra tam tikra gradacija. Esama ir postmodernių muziejų. Kai atidarė Pompidou muziejų 1979 metais, specialiai vykau pasižiūrėti, įsigilinti, kas tai per meno centras. Man jis padarė milžinišką įspūdį. Bet tokį patį įspūdį daro ir Luvras. Jei nebūtų Luvro, o vien tik Pompidou centras, arba priešingai, prancūzai būtų perpus „biednesni“.

Nuo pat pradžių sveikinau faktą, kad Vilniuje atsirado Šiuolaikinio meno centras. Aš jį suprantu kaip laboratoriją, kaip vietą, kur dailininkai gali eksperimentuoti. Vieni kūriniai niekada netaps Kūriniais, juos jau seniai užmiršo, pavyzdžiui, kokias nors instaliacijas, o kiti išliks, taps etapiniais. Tokia meno laboratorija yra labai reikalinga. Tačiau muziejaus negalima paversti *procesu*. Tarkime, dvarų kultūros kūriniai geriausiai atsiskleidžia dvare, savo aplinkoje, pavyzdžiui, Chodkevičių rūmuose tokie kūriniai yra kaip namuose. Kokia nors abstrakcija čia būtų svetimkūnis. Kitokiam menui reikia ir kitokios aplinkos.

Mes turime galeriją ir tai yra jau rezultatas. NDG nuolatinėje ekspozicijoje stengėmės atspindėti nacionalinę dailę, pradėdami nuo pirmųjų XX a. parodų. Ekspozicija yra gyvas organizmas. Ji tobulės, augs. Erdvės rūmuose dar yra labai daug. Prisipildys klasikos, skulptūrų. Vienas kitas plastinis elementas galėtų atsirasti ir erdvėje aplink galeriją. Bet reikės gražiai juos pritaikyti, kad čia derėtų.

Visi pasaulio muziejai eina bendru keliu – rodo geriausius savo rinkinius. Taigi ir mes iškėlėme viską, ką geriausio turime iš XX a. dailės. Svarbiausia netempti kūrinių ant kokio nors kurpalio. Kūriniais reikia tiesiog suteikti erdvę, kad jie patys kalbėtų ir kuo geriau atsiskleistų. Profesorius Levas Karsavinas sakydavo, kad ir vienas kūrinys gali atskleisti visą epochą.

K. B.: *Ačiū už pokalbį.* ■

Kalbėjosi Kęstutis ŠAPOKA

SPEKTAKLIS IR CENZŪRA

Portugalijos sostinėje Lisabonoje liepos 13–17 dienomis vyko FIRT/IFRT (Tarptautinė teatro tyrimų federacija) konferencija „Nebylūs balsai, uždrausti gyvenimai: cenzūra ir spektaklis“. Kasmetinis pasaulio teatrologų susitikimas, į kurį tradiciškai sukviečiama apie 500 dalyvių, sugrįžo į Europą po 2007-ųjų konferencijos Stellenbosche (Pietų Afrika) ir 2008-ųjų Seule (Korėjos Respublika). Teatro ir šokio kritikai, istorikai, praktikai ir teoretikai skaitė plenarinius pranešimus, kurie buvo suskirstyti į beveik šimtą (!) potemių, triūsė tikslinės darbo grupės, vyko jaunųjų mokslininkų forumas ir, žinoma, daugybė neoficialių susitikimų ir pokalbių Lisabonos universiteto koridoriuose, terasose po pušimis ilgais spygliais arba fado kavinėse¹.

Temos atžvilgiu konferencijai pasirinktas Europos paribio miestas turėjo simbolinę reikšmę. Ne vien todėl, kad XVIII a. pradžioje būtent čia inkvizicija – moderniosios cenzūros (Indeksas!) išradėja nuteisė myriop vieną garsiausių portugalų dramaturgų Antonio Jose da Silvą, ir ne vien todėl, kad Portugalija iki 1974 m. buvo autokratinė valstybė, kur Generalinė teatrų inspekcija akylai saugojo Salazaro režimo įvaizdį ir katalikišką žiūrovų moralę. Ne mažiau aktuali šiuo požiūriu ir geografinė miesto dislokacija – Europos pabaiga, paribys, uostas. Lisabonoje neįmanoma nesusimąstyti apie emigrantus ir kolonizatorius. Saulėje raibuliuojančios Tacho žiotys, išsiliejančios į Atlantą, apmąstymams suteikia geografinę formą, o, diskutuojant apie cenzūrą ir politinę prievartą, apie nutildytus menininkus ir sunaikintus kūrinius, geografijos pamiršti nevalia.

Žemėlapis, nupieštas mėlynu cenzoriaus pieštuku, žinoma, pavaizduotų visas buvusias ir esamas pasaulio šalis, tik gal spalva ne visur būtų vienodai intensyvi.

Politinės prievartos ir ikonoklazmo topografijos spalvos tirštėja į rytus nuo Europos Sąjungos, tiksliau tariant, į rytus nuo Lietuvos pasienio (prisiminkime 2007 m. baltarusių milicijos surengtą pogromą per Laisvojo teatro spektaklį) ir driekiasi iki Uzbekijos (Žurnalistų apsaugos komiteto duomenimis, tai aštunta labiausiai cenzūruojama šalis pasaulyje), kur 2007-aisiais prie savo buto durų „Orestėjos“ premjeros dieną buvo nužudytas Uzbekijos režisierius Markas Vailis, ir tolyn iki Šiaurės Korėjos. Į pietus nuo dantytos Viduržemio jūros pakrantės, nuo Maroko iki Afganistano, kur greta oficialiosios politinės cenzūros klesti ideologiniu požiūriu nė kiek ne mažiau totalitarinė fanatiškos religinės formos cenzūra. Ir dar toliau į rytus – iki Birmos ir Gvinėjos. Į vakarus – iki Kubos. Ir į šiaurę – iki Olandijos, kur 2004 m. gatvėje buvo nužudytas kino režisierius Theo van Goghas. Postsekuliariame, religinio fundamentalizmo įbaugintame pasaulyje (prisiminkime Dorotos Nieznalskos „Pasiją“, uždraustą čia pat – kaimyninėje katalikiškoje Lenkijoje), apimtame laisvosios rinkos krizės – puikus ekonominis nutildymo mechanizmas, cenzūra ima atrodyti grėsmingai globali, o Lisabonos konferencijos tema – grėsmingai aktuali. Šiuo požiūriu pati konferencija buvo savotiška šiuolaikinio pasaulio metonimija ir kartu utopija, svajonė apie tarptautinę bendruomenę, kurioje klestėtų tarpusavio pagarba ir diskusijų laisvė.

Cenzūra Rytų Europoje

Dėl konferencijos dalyvių skaičiaus ir paralelinių sesijų gausos buvo įmanoma išgirsti tik devintadalį visų pranešimų. Asmeninių interesų skatinamas, pasirinkau net dvi sesijas, skirtas sovietmečio Rytų Europai. Natū-

ralu, kad daug dešimtmečių kontroliavusi meną sovietinė cenzūra ir pasipriešinimo tai sistemai būdai rūpi tiek vietiniams tyrinėtojams, tiek vakariečiams. Vis dėlto reikia pripažinti, kad kultūrinės rezistencijos analizė stojoja naujesnio požiūrio ar geresnio teorinio rakto Rytų Europos kultūrinėms ir teatrinėms patirtims „atrankinti“. Geriausiu atveju pranešimai rėmėsi įdomia faktografinė medžiaga. Pavyzdžiui, Laura Bradley iš Edinburgo universiteto, išanalizavusi kontroversišką Schillerio „Demetrijaus“ ir Volkerio Brauno „Dmitrijaus“ pastatymą Rytų Vokietijoje 1984 m., parodė, kad, nepaisant dažnai pasitaikančio polinkio heroizuoti ir sudramatinti cenzūros ir menininko santykius socialistinėje sistemoje, Rytų bloko cenzoriai toli gražu nebuvo linkę bent jau atvirai konfliktuoti su menininkais ir to vengė, ypač vėlyvuosiu laikotarpiu. Partijos funkcionieriai, užuot kėlę skandalą, bandydavo „nepatogų“ pastatymą kiek įmanoma užglaistyti bendradarbiaudami su režisieriumi. Tylūs susitarimai, abipusiai kompromisai, nutylėjimai ir bandymai sušvelninti nuostolius buvo kur kas dažnesni nei atvira prievarta ir susipriešinimas.

Kita vertus, skandalo, kurį taip mėgo menininkai anapus Geležinės uždangos, baimė pati gali tapti cenzūros pagrindu, kaip parodė Roberto Sollichio (Laisvasis Berlyno universitetas) pranešimas. Skandalai kelia entuziazmą, kursto aistras ir sutelkia visuomenę, o diktatūros ir nomenklatūros idealas – ramybė ir pasyvumas. Kai Patrice'as Chéreau 1976 m. Bairoito festivalyje pastatė „Nibelungų žiedą“, Wagnerio kūrybą išrengęs iš pasakos drabužio ir aprenkęs personažus angliakasių kostiumais, kilo vienas didžiausių skandalų festivalio istorijoje. O kai panašią marksistinę vokiečių genijaus interpretaciją (drakono saugomas lobis – tai kapitalas, milžinai – industrijos darbininkai ir t.t.) Rytų Vokietijoje pastatė Rutha Berghaus, vėliau išgarsėjusi Frankfurte, opera buvo parodyta vos du kartus ir tyliai „numarinta“, ramybės dėlei paaukojus netgi ideologiškai „teisingą“ sprendimą.

Mažiau įdomūs buvo pranešimai, kuriuose rytiečiai toliau kartojo arba vakariečiai iš naujo atradinėjo tokius fenomenus kaip Ezopo kalba, potekstės ir kitos žaidimo su cenzūra taktikos, tariamai vadavusios sovietmečio teatrą iš ideologinių gniaužtų. Klausydamasis Denniso Becko iš

Jameso Madisono universiteto (Virdžinijos valstija) entuziastingo pranešimo apie čekų autorinio teatro režisierių taikytas ezopines technikas, prisiminiau kadaise Tomo Venclovos keltą klausimą, ar menininkas, žaidžiantis su cenzoriumi, neperima jo žaidimo taisyklių (ir kaip tik dėl to pralaimi)? Žinoma, nėra meno be taisyklių, be „prievaratos veiksnio“, pasak Kanto, arba „mechanizmo“, be kurio dvasia, tapusi visiškai laisva ir netekusi kūno, greitai išsikvėptų. Laisvė visada numato ir taisykles. Tačiau yra skirtumas tarp taisyklių, kurias menininkas užsikrauna ant savo pečių pats (skonio geluonis, žiauri savidisciplina), ir suvaržymų, kuriuos primeta dažniausiai jokio skonio neturintis cenzorius, o kartu ir bandymų tą cenzorių pagal taisykles „aplošti“.

Isabelė Vidal iš Lisabonos universiteto pranešime „Kai dviguba reikšmė buvo žinios perdavimo strategija“ panašiai analizavo vodelius Salazaro diktatūros laikais (Portugalijoje diktatūra buvo nuversta tik 1974 m., tuo atžvilgiu šalis turi daug panašumų su Rytų Europa) – satyra, potekstės ir groteskas leido viešai (ir slapta) įkasti diktatoriui. Tačiau (vėl remiuosi Venclova) paslėpti sąmojai veikia tik tiek, kiek tuos sąmojus publika jau žino. Paslėpta satyra, dviprasmybės, politinės potekstės dažniausiai būna tik nuolatinis kartojimas ir labai retai – naujo požiūrio, originalios idėjos, tikro kūrybinio iššūkio išraiška. Visas Ezopo kalbos smagumas ir prasmė – ekvilibristinis meistriškumas, vaikščiojant siaura briauna, skiriančia privačią erdvę nuo viešosios, teatrą nuo virtuvės.

„Cenzorius ardo bet kokią vertybių hierarchiją, temdo protus, taip viską supainioja, jog, rodos, jau niekad nieko nebeatnarplosi. Cenzorius laimi žaidimą jau todėl, kad jį primeta. Ar pagaliau yra kas nors, išskyrus cenzorių? Gal jau nebėra nei rašytojų, nuo kurių reikia saugoti totalitarinę valdžią, nei pačios totalitarinės valdžios: yra tik cenzorius, palaipsniui užpildęs viską [...]“², – rašė Tomas Venclova 1983 m. Toks kritiškas požiūris iš pirmo žvilgsnio prieštarauja naivioms ir pernelyg supaprastintoms sovietinės cenzūros ir pasipriešinimo jai interpretacijoms. Vis dėlto ir čia laikomasi panašios – manichėjiškos – pozicijos. Pagal manicheizmo pasaulėžiūrą, visata yra žūtutinės kovos tarp gėrio ir blogio laukas, o minėtu atveju

sureikšminamas dramatiškas konfliktas tarp režimo ir menininko. Kai kultūra iš esmės suvokiama žvelgiant per principinio antagonizmo tarp cenzoriaus ir menininko prizmę, kultūrinis jų pajėgumas gali atrodyti potencialiai apylygis (menininkas kartu su publika priešinasi cenzūrai pasitelkdamas potekstę), o gali atrodyti, kad asimetrija yra absoliuti, kad cenzūros hegemonija – neįveikiama. Tada priešintis sistemai galima tik iš išorės (užsienio) arba pasirinkus pagrindį. Tačiau menininko balsas vis tiek tampa beveik negirdimas. Savilaidos leidinių, per sieną pergabentų išsivijos spaudos tomelių pasklidimas, o kartu ir poveikis, toks menkas, kad ir čia galima įžvelgti cenzūros pergalę (tai ypač galioja dramos žanrui ir scenos kūriniais, kurie, menininkui pasitraukus, publikai tampa nebe prieinami).

Lauren McConnel iš Mičigano universiteto pranešime „Cenzūros sėkmė: čekoslovakų dramaturgija „normalizacijos“ laikotarpiu“ labai aiškiai atskleidė, kas atsitiko, kai dramaturgai (Havelas, Topolis, Kundera ir kt.) principingai nutilo ir pasitraukė į pagrindį: Čekijos publika, iki Prahos įvykių buvusi gyvybinga, sofistikuota, imli, pasak pranešėjos, iki šiol neatgauna turėtos kompetencijos, nes po 1968-ųjų kelis dešimtmečius buvo maitinama vien antrarūšė sovietine produkcija.

Savo pranešime Lisabonos konferencijoje bandžiau pasiūlyti dar vieną galimą požiūrį į šią kontroversišką situaciją. Remdamasis postkolonializmo teorija siūliau atmesti perdėm stabilų, laike nekintamą binarinės opozicijos (menininkai vs cenzūra) modelį ir paieškoti skylių, ambivalentiškų prasilenkimų, dviprasmybių pačioje cenzūros sistemoje. Jeigu publika, sėdinti salėje, žino, kad siautėja cenzūra (o kas gi Lietuvoje sovietmečiu nežinojo, kad visa meninė kūryba yra kontroliuojama?), jau vien šitas žinojimas pažadina vaizduotę, ji sukuria ištisą galimybių kontinentą, oro pilį iš to, kas nebuvo pasakyta arba kas galėjo būti išbraukta, kas galbūt turėta omenyje, bet nutylėta. Šiuo požiūriu cenzūrai būdinga, pasak Slavojaus Žižeko, „vidinė transgresija“ arba „reflektyvus apsisukimas“ – kuo griežtesnė cenzūra, kuo daugiau žirkklės palieka žymių, tuo intensyvesnis šalutinis efektas, kurio patys cenzoriai nenumato. Niekas taip nesužadina seksualinių svajonių kaip puritoniška moralinė cenzūra. Ypač tada,

kai pats menininkas sugeba sumaniai pasinaudoti šiuo cenzūros raktu, ausdamas dūsavimų, užuominų ir slaptų žvilgsnių dialogus, – tą puikiai mokėjo Holivudo režisieriai Willo H. Hayso kodekso laikais. Panašiai ir Lietuvos teatro režisieriai naudojo vidinėmis sovietinės cenzūros transgresijomis, t.y. pačia cenzūra, kuri šiuo atveju veikė ne kaip neigiamas veiksnys, bet kaip pozityvi kodifikacija, nes paradoksaliai kūrė reikšmės perteklių, t.y. nuolatinius politinius virštonius ir potekstes, kuriuos tiesiogiai perteikti buvo draudžiama. Tai rodo, kad pati sovietinė galia nebuvo monolitiška ir aklina, joje apstu nelogiškumų, paradoksų ir silpnų vietų, kurios leido priešintis režimui ne tiesiogiai su juo konfrontuojant, bet, pasak Jane's M. Jacobs, pasitelkiant „ardomąją prisitaikymą“ (*disruptive inhabitation*).

Atvira paslaptis: cenzūra ir šiuolaikinė liberalioji demokratija

Kaip ir visada tokiose konferencijose, istorinių tyrimų ir šiemet pristatyta palyginti nedaug, dauguma pranešėjų nagrinėjo šiandieną. Žinoma, buvo kalbama apie Gana, Iraną, Egiptą, Singapūrą, Siriją, Indiją – šalis, kur teatrinė kūryba tebėra cenzuruojama, tačiau didžioji dalis pranešimų gilinosi į Vakarų liberaliosios demokratijos erdvę ir atskleidė daugybę plika akimi nematomų, neinstitucionalizuotų cenzūros formų. Finalinėje konferencijos diskusijoje netgi teko pripažinti, kad „cenzūros“ sąvoka prarado aiškias ribas ir darosi vis sunkiau apibrėžti, kur baigiasi cenzūra ir prasideda žmogaus teisių apsauga, laisvoji rinka ir jos principai arba religinė (ne)tolerancija. Tiesa, kai kurie pranešėjai vakariečiai prisipažino, kad jaučiasi nejaukiai, nes jų gvildenami cenzūros atvejai galėjo atrodyti dirbtiniai, palyginti su šalimis, kur autoriai, prabilę draudžiama tema, rizikuoja savo laisve ar net gyvybe. Bet vis dėlto, kaip pabrėžė vienas pagrindinių pranešėjų Vincentas Quinnsas iš Sasekso universiteto, kad ir kokie nežymūs atrodytų cenzūros barjerai Vakarų visuomenėse, juos verta atidžiai analizuoti jau vien todėl, kad vakarietiškas liberalizmas daug kur suvokiamas kaip politinė siekiamybė, kaip savotiškas „laisvės“ sinonimas.

Ar daug yra temų, apie kurias (teatre) nekalbama, nors ir nedraudžiama kalbėti? Išsilaisvinimas posovietiniuose kraštuose dažnai suvokiamas kaip išsivadavimas iš ideologinės nelaisvės, taigi ir iš cenzūros, bet ar neatsirado naujų suvaržymo formų ir naujų taikinių? Sovietinė nomenklatūra metė didžiules pajėgas, kad prižiūrėtų, kontroliuotų ir tikrintų kiekvieną kūrybinį artefaktą ir dėmesio menui skyrė tiek daug, kad šiandien tai beveik gali kelti nostalgiją. Komunistų partija meną laikė ypač svarbiu propagandos instrumentu, o kartu suprato, kad tai pavojinga laisvos minties terpė. Šiandien sunku įsivaizduoti, kad koks nors politikas suktų sau galvą dėl to, kas vyksta meno pasaulyje. Menas atsidūrė viešųjų ryšių ir žiniasklaidos šešėlyje, todėl nedaro poveikio šalies politinei realybei. Atrodo, būtent liberalioji demokratija meną galutinai ir visiškai atskyrė nuo politikos. Lietuvoje menininkams irgi nebereikia kovoti nei už estetinę autonomiją (niekas į ją nesikėsina), nei už teisę „preparuoti“ politiką. Atrodo, Kantas laimėjo: jo nesuinteresuotumo idėja tobulai įsikūnijo demokratiname pasaulyje, tik galbūt ne visai tuo požiūriu, kokį filosofas turėjo galvoje, o primityviausia prasme kaip paraidžiui suprstas nesuinteresuotumas. Tačiau ar tai nėra nauja šiuolaikinės cenzūros forma, kai iš režimo „nutildyti“ tiesiog pereinama į režimą „negirdėti“?

Vienas iš svarbiausių konferencijos svečių, pagrindinis pranešėjas Alanas Sinfieldas, paskelbęs aštuonias knygas šekspyrologijos, seksualumo, lyčių studijų, *queer* teorijos ir kultūrinio materializmo temomis, remdamasis šiuolaikinėmis Genet, Hamiltono ir Hibberto dramomis išplėtojo sąvoką „atvira paslaptis“, kuria kaip tik ir bandė parodyti neigiamą „negirdėjimo“ galią. Totalitarinė cenzūra sukuria paslaptį (kažkas tampa nematoma, nes paslepama, neeksponuojama, nutylima), o liberaliajai Vakarų demokratijai kurti tokios paslapties nereikia – žmonės gali žinoti viską. Tačiau ar jie žino, kad žino? Ar šiuolaikinė cenzūra nėra „žinojimo, kad žinai“ cenzūra, sukurianti paradoksalią paslaptį – toji paslaptis visiems atvira, tačiau vis tiek lieka paslaptimi, nes apie „tai“ niekas nešneka tiesiai? Šią atviros paslapties koncepciją puikiai iliustruoja pagal Hamiltono pjesę „Virvė“ pastatytas Alfredo Hitchcocko filmas: du buvę koledžo draugai –

s sofistikuoti estetai, turtingi Raskolnikovo ir Nietzsche's pasekėjai – virve pasmaugia trečiąją ir paguldo jo kūną į dėžę. Vėliau ant tos dėžės jie patiekia prašmatnią vakarienę nieko nenujaučiantiems nužudytojo tėvams ir draugams. Per šį makabrišką vakarėlį užsimezga pokalbis apie aukštesniųjų būtybių, antžmonių teisę laikytis savo individualios moralės, apie žudymo meną kaip estetinį reiškinį. Užuominos, sąmojai, gyvas pokalbis apie teisę žudyti atskleidžia kraupią paslaptį (nors kūnas tebėra paslėptas dėžėje), tačiau svečiai taip ir nesužino, ką jie sužinojo. Tolesnis interpretacijos vingis atskleidžia dar vieną paslaptį: tiek Hamiltono pjesė, tiek Hitchcocko filmas persmelkti homoerotinių detalių, todėl kai kuriuose JAV miestuose filmą buvo uždrausta rodyti. Homoseksualumas yra puikus atviros paslapties pavyzdys.

Vakaruose dominuojanti liberaliojo humanizmo kultūra skendi atvirų paslapčių migloje. Leo Bersani šią kultūros paradigmą pavadino „atpirkimo kultūra“, nes ji paremta įsitikinimu, kad menas yra atpirkimas, savotiška tikrovės chaoso, nuobodulio ir skausmo kompensacija. Ar tokia kultūra necenzūroja, t.y. ar nepasmaugia, pačios tikrovės, ar nepaverčia jos atvira paslaptimi kaip tas dėžėje uždarytas lavonas? – klausė Sinfieldas.

Slapti susitarimai, būdingi bet kuriai, net liberaliausiai, visuomenei, gali tapti dar sunkiau įveikiami negu atviri cenzūros indeksai ir kodeksai. Vakarų visuomenė, kuriai apibūdinimas „sulaužyti tabu“ yra nuvalkiota klišė (ypač mene ir populiariojoje žiniasklaidoje), turi daugybę draudimų, kurių pagrindas – giliai internalizuoti ir natūralizuoti tabu. 2007 m. per Nyderlandų televiziją rodyta laida „Didysis donorų šou“ sukėlė didžiulę kontroversiją, bandyta šią televizijos laidą uždrausti ar bent cenzūruoti. Šiame realybės šou mirtinai serganti mergina (tiesa, vėliau paaiškėjo, kad tai mistifikacija – iš tikrųjų mergina sveika) tiesioginiame eteryje rinkosi, kuriam iš pretendentų atiduos inkstą. Už vieną arba kitą kandidatą galėjo balsuoti ir žiūrovai. Motyvai uždrausti šou buvo įvairūs: vieni jo rengėjus kaltino saiko ir skonio stoka, nes žmonių smalsumą žadina žaisdami skausmingai intymiais dalykais, kiti – neapraktiškumu, bet paaiškėjo, kad šou buvo netgi labai naudingas, nes atkreipė dėmesį į organų donorystės problemą, į TV skambino tūkstančiai žmonių,

norinčių tapti donorais, tretį piktinosi etikos laužymu, nes varžytasi, ką vertėtų išgelbėti, o ką pasmerkti myriop, ir t.t. Vis dėlto šokas, kurį sukelia toks šou, yra nulemtas mumyse vis dar gyvo pamatinio tabu, susijusio su kūno integralumo pažeidimu, – tvirtino Kristiane Hasselman iš Berlyno. Pranešėja pasidžiaugė, kad „Didžiojo donorų šou“ kūrėjai pelnė tarptautinį *Emmy* apdovanojimą.

Kalbant apie cenzūros formas, išsiskynusias šiuolaikinėje Vakarų visuomenėje, negalima apeiti ekonominių būdų, kaip nutildyti nerimą keliančius balsus. Socialinė ir ekonominė nelygybė riboja mažiau pasiturinčiųjų galimybes vartoti kultūros ir meno produktus. Tai neišsamiama tema, todėl panagrinėkime tik vieną jos aspektą. Nežabota komercializacija savaip cenzūroja miesto erdves. Pavyzdžiui, Milano savivaldybė šiemet nedavė leidimo futuristinei demonstracijai, kokia čia buvo surengta prieš šimtą metų (ji pavaizduota Giovanni'io Boccioni'o kūrinyje „Riausės prie galerijos“, 1910), nes tos miesto gatvės, kuriose kadaise siautėjo avangardistai, jau seniai virtusios stiklu dengtais pasažais su prestižinių parduotuvių vitrinomis. Komercinės erdvės išstumia viešąsias, prekybos centrai tampa mažyčiais miesto modeliais su gatvėmis, fontanais, ledų kioskais. Praeivis čia turi vienintelę funkciją – jis yra pirkėjas. Šiuolaikinės teatro formos, pasak Joshua Edelmano iš Dublino universiteto, gali tapti atkirčiu tokiai (post)moderniajai cenzūrai. Geriausias tokio atkirčio pavyzdys – *flashmob*'ai ir jų pradininkės garsiosios Niujorko trupės *Improv Everywhere* kūryba su tokia klasika kaip „Be kelnų“ (minia jaunuolių kasdieniškai keliauja metro, skirdamiesi nuo kitų keleivių tik šia vienintele nekasdieniška detale...) arba „Antonas Čehovas“ (vienoje Vašingtono aikštėje praeivius kviečia stendas, po kuriuo sėdi pats nemirtingasis rusų klasikas ir dalija autografus).

Beje, Lisabona mažiau už kitus mano matytus miestus pasidavė kapitalistinei viešųjų erdvių cenzūrai. Kruopščiai cenzūravusi savo praeitį (mieste nėra nė vieno paminklo Salazarui ar Caetanui), Portugalijos sostinė, ypač lyginant ją su Lietuvos miestais, dvelkia gaivia tolerancija. Galingųjų karalių skulptūras aikštėse lipse aplipę savo dėžėse miegantys benamiai. Iš gatvių, metro ir plažų nėra išstumiami luošį žmonės – jiems nereikia vengti viešu-

mos ir kęsti viena tvę tarp keturių sienų. Pačioj nacionalinio teatro pašonėje nuo ryto iki vakaro šurmuliuoja gyvybinga afrikiečių diaspora. O kokių tautybių žmonės gyvena Alfamoje – sostinės senamiestyje – niekas nesuka sau galvos.

Už (auto)cenzūrą

Theo van Gogho mirtis 2004 m. buvo ne tik didžiulis sukrėtimas, bet sukėlė ir nemažai kontroversijų. Ypač po to, kai vienas iš Didžiosios Britanijos leidinio *Index on Censorship*, ginančio raiškos laisvę ir kovojančio su cenzūra visame pasaulyje, redaktorių pavadino olandų kino režisierių „kalbos laisvės fundamentalistu“. Šiuolaikiniame pasaulyje jau negana vien romantiškai kautis su cenzūra, būtina kovoti ir su „neapykantos kalba“, politinio korektiškumo stoka. Panašių kontroversijų netrūksta ir šiuolaikiniame teatre.

2006 m. *Deutsche Oper Berlin* buvo atšaukta Hanso Neuenfelso režisuota Mozarto opera „Idomeneo, Kretos karalius“, nes režisierius, nukrypdamas nuo libreto, sumanė scenoje pavaizduoti nukirsdintas Neptūno, Budos, Jėzaus ir Mahometo galvas. Teatro atstovai spaudai paaiškino: „Taip pasielgėme, kad nekiltų pavojus operos darbuotojams ir žiūrovams“, mat vietinis policijos skyrius gavo grasinamąjį laišką. Kilo protestų banga – piktintasi „keliaklupsčiavimu prieš teroristus“³.

2004 m. Birminghamo teatras turėjo atšaukti Britanijos sikho Gurpreeto Kauro Bhatti dramos „Behzti“ pastatymą, nes sikhai ėmė piktintis tuo, kad pjesė vaizduoja prievartą ir žudynes jų šventykloje.

2006 m. buvo atšauktas dramos „Mano vardas Rachel Corrie“ pastatymas Niujorke. *Verbatim* dramoje pasakojama apie amerikietę studentę, kurią 2003 m. nužudė Izraelio kareiviai, kai ji bandė sustabdyti palestiniečių namų griovimą. Suprantama, protestavo žydų bendruomenė.

Visi šie uždrausti spektakliai sukėlė diskusijas apie religinę autocenzūrą, išgalinčią postsekuliariame pasaulyje, apie keliaklupsčiavimą prieš brutalią religinių fundamentalistų agresiją ir politinio korektiškumo ribas.

Suprantama, tokie atvejai iškart sukelia vidinį protestą, nes akivaizdžiai prieštarauja demokratinio liberalizmo

ir meninės raiškos laisvės sampratai, kuri, atrodytų, neatsiejama Vakarų kultūrinio ir intelektualinio tapatumo dalis. Vakarai, regis, pakliuvo į savo pačių spąstus, nes radikalus multikultūralizmas, tapatumo politika ir jos implikuojamas politinis korektiškumas tampa autocenzūros gniaužtais, prieštaraujanciais pačiai tolerancijos ir demokratijos esmei. Internetu apstu tinklalapių su panašiomis diskusijomis (pvz.: „Vakariečiai nebėra laisvi sakyti ką galvoja. Už naujo Dievo įsakymo – žinomo kaip „politinis korektiškumas“ – pažeidimą jų laukia griežtos bausmės“ ir t.t.). Lisabonos konferencijoje rimčiausiai ši tema buvo paliesta sesijose, provokuojamai pavadintose „Už cenzūrą“. Christopheris Balme, analizuodamas jau minėtą „Idomeneo“ operos pavyzdį, teigė: nors žodžio ir meninės raiškos laisvę tiek Vokietijoje, tiek daugumoje Europos valstybių gina konstitucija, vis dėlto nėra iki galo apibrėžtų, nekintamų kategorijų – jos priklauso ne tik nuo įstatymo raidės, bet ir nuo derybų, viešųjų debatų, daugybės kultūrinių, religinių ir politinių veiksnių. Raiškos laisvė ir negali būti visiškai nepajudinamas, aklas principas, turi vykti nuolatinės derybos dėl jos ribų arba „slenksčių“. Teatras, kaip socialiausias menas, kaip tik ir yra vieta, kur dėl šių slenksčių gali būti aktyviausiai diskutuojama, tiksliau tariant, kur panašios diskusijos gali būti geriausiai matomos. Sekuliarizmo pabaiga ir religinis fundamentalizmas reikalauja diskursyvos interakcijos, kuri būtų ne paslėpta autocenzūra, bet aiškus ir viešas bandymas nustatyti jos ribas. Cenzūra ir autocenzūra šiuo atveju gali tapti produktyviu veiksniu, nors finalinėje diskusijoje buvo konstatuota, kad kol kas nežinome, kaip apie tai mąstyti.

Janelle Reinelt iš Jungtinės Karalystės pranešime „Pa laikant politinį korektiškumą“ teigė: nors populiariajame diskurse (pavyzdžiui, internete) politinis korektiškumas siejamas su cenzūros ir autocenzūros formomis, formatyvi jo galia verčia nepasiduoti pernelyg greitoms išvadoms. „Reabilituodama“ politinį korektiškumą pranešėja teigė, kad kaip tik menininkai yra profesionalai, geriau nei kas kitas suprantantys ir gebantys įvertinti vaizdinių svarbą (ypač politinę) ir jų poveikį. Politinis korektiškumas dažniausiai siejamas su marksizmu ir naująja kaire, bet jis būdingas tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų pažiūrų me-

nininkams ir intelektualams, linkusiems pasverti savo kalbos, vaizdinių ar kitokios kūrybos galimą poveikį ir įvertinti politinę jų reikšmę. Viešai svarstant apie minėtus „slenksčius“, kritiškos menininkų idėjos yra itin reikšmingos, be to, kaip tik tokia strategija yra įteisintas demokratiškas būdas menui dalyvauti viešojoje sferoje⁴.

„Paklusti taisyklei, – rašo Terry Eagletonas knygoje „Kultūros idėja“ – yra ne tas pats, kas paklusti fizikos dėsnui, nes tai visuomet reiškia ir kūrybišką tos taisyklės taikymą. [...] Negali būti taisyklių, nurodančių, kaip taikyti taisykles, nes tada prasidėtų nenutrūkstama regresija. Neturėdamos tokio atvirumo, taisyklės tiesiog nebūtų taisyklėmis, kaip žodžiai nebūtų žodžiais; antra vertus, tai nereiškia, kad bet koks veiksmas – tai jau paklusimas taisyklei. Taisyklių laikymasis nereiškia nei anarchijos, nei autokratijos. Taisyklės, kaip ir kultūros, nėra nei visiškai atsitiktinės, nei akiai apibrėžtos, o tai reiškia, kad tiek vienos, tiek kitos įtraukia laisvės idėją. Žmogus, visiškai atleistas nuo kultūrinių konvencijų, nė kiek nebūtų laisvesnis, negu žmogus, tapęs jų vergu“⁵.

Galbūt (auto)cenzūrą reikėtų suvokti kaip taisykles, be kurių neįmanoma iš tikrųjų tapti laisvam? Kitaip tariant, kiek meno laisvė priklauso nuo (auto)cenzūros taisyklių (tokiomis taisyklėmis, pvz., galėtume laikyti estetinį skonį, moralinius įsipareigojimus, politinius įsitikinimus)?

Kaip ir kiekviena rimta konferencija, teatrologų susitikimas Lisabonoje buvo išlaisvinantis kontroversijų srautas. Kaip tik į jį, atrodo, ir vertėtų dėti didžiausias viltis šiuolaikiniam pasauliui kylančių grėsmių akivaizdoje. ■

¹ Lietuvai Lisabonos konferencijoje atstovavo Rūta Mažeikienė, Marta Vosyliūtė, Asta Petrikienė, Edgaras Klivis ir Martynas Petrikas.

² Tomas Venclova, Vilties formos, Vilnius.: *Lietuvos rašytojų s-gos I-kla*, 1991, p. 424.

³ http://www.nytimes.com/2006/09/27/world/europe/27germany.html?_r=1&hp&ex=1159416000&en=b63d4e8f371503b6&ei=5094&partner=homepage

⁴ Janelle Reinelt, Standing up for Political Correctness, In: *Silent Voices, Forbidden Lives: Censorship and Performance*, Abstracts, p. 69.

⁵ Terry Eagleton, *The Idea of Culture*, Blackwell Publishing, 2000, p. 4.

„NEREIKŠMINGUMO GENIJAUS“ GYVENIMAS, arba „ZEFIRO TORNA“

Kaip pranešimas tampa meno kūrinio? Pagal rusų formalisto Romano Jakobsono teoriją, pranešimas, kuriam būdinga poetinė funkcija, priklauso meno sričiai. Poetika – ne vien literatūros ypatybė: „...daugelį poetikos ypatumų turi nagrinėti ne tik lingvistika, bet ir visa ženklų teorija, kitaip sakant, bendroji semiotika.“¹ Skiriamos šešios pranešimų funkcijos, aptarkime, kaip jos taikomos kine.

Referentinė funkcija išreiškia filmo turinio santykį su tikrove. *Emotyvinė* funkcija gali būti susijusi ir su rodomų vaizdų emociniu atspalviu, ir su teksto poveikiu adresatui. *Konatyvinė* funkcija pasireiškia kreipiniais į žiūrovus, *fatinė* funkcija nukreipta į komunikaciją. *Metakalbinė* funkcija atskleidžia filmo gamybos procesą. *Poetinė* funkcija susijusi su prasminiais semantiniais akcentais, reikšmėmis, pakartojimais, vaizdų ar kalbos ritmu.

Jono Meko filme „Zefiro Torna, arba Vaizdai iš Jurgio Mačiūno gyvenimo“ (1992) dominuoja referentinė funkcija, tačiau filmas nėra dokumentinis, nes jame reiškiasi ir visos kitos funkcijos, tarp jų – poetinė.

Nors filmą „Zefiro Torna“ ir jo herojaus Jurgio Mačiūno fenomeną įprasta suvokti subjektyviai, tačiau meno kritika stengiasi Mačiūno gyvenimui ir veiklai suteikti objektyvią vertę. Mačiūnas buvo nuodugnai susipažinęs su meno istorija, gerai pažino kultūros tradicijas, raidos tendencijas. Ir tapo vienu iš šiuolaikinio meno pradininkų, nes atnaujindamas tradicijas stengėsi meno raidą pakreipti kita linkme. Mačiūnas neabejotinai buvo drąsus žmogus, sukilęs prieš nusistovėjusias kūrybos normas. Mėgo eksperimentuoti. Neatsitiktinai iš pradžių planavo tapti mokslininku.²

Pasak *Fluxus* pradininko biografo, jis gebėjo individualizmą derinti su aršiu noru vadovauti kitiems šio sąjūdžio nariams, bet vis dėlto neužgniaždavo nei jų originalumo, nei iniciatyvos. Gal dėl tokios priešybių darnos Mačiūnas ir tapo vienu iš epochos simbolių?

I XX a. 8-ojo dešimtmečio Vakarų civilizaciją jis žvelgė labai kritiškai, vadino ją verta nebent ironijos. Gal dėl to kilo noras žaisti ir visą gyvenimą likti vaiku? Tiesa, žaidimą Mačiūnas suprato savaip. Daugelis amžininkų laikė jį nevykėliu, kuriam nepavyksta įgyvendinti didžiosios savo sumanymų dalies: kurdamas SoHo, jis nepraturtėjo, neįkūrė ir menininkų kolonijos negyvenamoje saloje... Jo žaidimai, kaip pripažįsta biografo, buvo rimti, tačiau Mačiūnas žaidė nerūpestingai ir lengvai. Knygoje „Mr. Fluxus“ jį pažinojusieji prisimena, kad Mačiūnas ironizuodavo beveik viską, net pats save. Besijuokiantis žmogus yra labai atviras ir prieinamas visiems. Kita vertus, juokas – tai reakcija į gyvenimo absurda, apsauga nuo visuomenės dogmų užkrato.³

Pasak Mačiūno, kiekvienas žmogus geba kurti, tačiau didžioji visuomenės dalis šių savo galių nepanaudoja. *Fluxus* yra labai demokratiškas menas, nes ir kurti, ir suvokti jį gali kiekvienas.

Nors Mačiūnas visą gyvenimą vengė rodytis viešumoje, nemėgo kalbėti apie save, meno istorikai kruopščiai inventorizavo jo gyvenimą ir veiklą. Mačiūno deklaruotas antimenas dabar laikomas kai kurių šiuolaikinio meno kryptių ištakomis. Niekindamas kapitalistinį gyvenimo būdą ir kultūrą, jis laikėsi atokiai nuo visuomenės, sąlygiškai net galima sakyti, kad buvo asocialus. Bet po mirties

buvo taip stipriai įtrauktas į sociumą, kad niekaip neišsivaduoja iš objektyvistinių vertinimų. Tai patvirtina, kad mitą iš tikrųjų sukuria ne individas (jis yra tik pretekstas), o sociumas.

Mačiūno mitas skatina klausti, kodėl tokia mitologija sociumui reikalinga. Žiūrint filmą „Zefiro Torna“ ir skaitant *Fluxus* pradininko biografiją, aiškėja, kad Mačiūnas skatino suvokėjus interpretuoti pačius save, keisti savo lūkesčių horizontus. Fenomenologinės kritikos terminais kalbant, Mačiūno gyvenimas ir veikla – „nekulinarinis“ reiškiny, nes padarė įtaką Vakarų kultūros savivokai. Nors *Fluxus* vertinamas prieštarai – vieni jo įtaką meno raidai linkę labai sureikšminti, o kiti teigia, kad ambicingo išseivio iš Rytų Europos vadovautas sąjūdis iš esmės nieko nepakeitė – vis dėlto ir vieni, ir kiti pripažįsta, kad Mačiūno gaminti daiktai, atlikti ir inspiruoti performansai yra ir bus reikšmingi: „Jis buvo nepaprastas žmogus ir, bėgant laikui, jo reikšmingumas tik auga. Faktai rodo, kad nuo tada *Fluxus* perėjo nuo naujųjų performansų prie nedidelės apimties nebrangių meno objektų leidybos ir, antielitarizmo įkvėptas, prie nekilnojamojo turto, kurį nebrangiai parduodavo menininkams, įsigijimo. Savaiame aišku, tie elegantiškai apipavidalinti leidiniai įgis aukso vertę.“⁴

Visas *Fluxus* menas – tai žygis subjektyvizmo link. Paradoksaliai, bet apie objektyvizmo nykimą mene kalbama būtent objektyvistiniais teiginiais. Išties labai nedaug, vos kelios dešimtys Mačiūną pažinojusių žmonių apie jo gyvenimą ir veiklą įstengia kalbėti subjektyviai. Vienas iš tokių – Jonas Mekas, filme „Zefiro Torna“ papasakojęs savo artimo draugo gyvenimo istoriją.

Pasak kritikų, šis biografinis avangardinio kino pradininko filmas ypač „žadina jausmus“.⁵ Mekas yra iš tų kūrėjų, kuriems nerūpi kultūrinis kontekstas, nes jie patys tą kontekstą formuoja. Jis viską daro tarytum tik sau. Tačiau vertindami Meko kūrybą kritikai, kaip ir Mačiūno atveju, brėžia tiesias objektyvizmo linijas.⁶

Enciklopedijose ir žinyuose Mekas pristatomas kaip Jungtinių Amerikos Valstijų avangardinio kino pradininkas, tačiau jis padarė nemažą įtaką ir japonams, ir britams, ir prancūzams, ir, žinoma, lietuviams. Jo Filmų archyve stažavosi ne vienas mūsų šalies režisierius. Tarp jų – Audrius Stonys, Vytautas V. Landsbergis ir kiti.

Iki Meko būta tik avangardinio kino užuomazgų, o ir pats kino menas buvo dar toks jaunas, kad savaime atrodė kaip kultūros avangardas. Mekas paklojo ne tiek avangardinio kino, kiek jo saviidentifikacijos pamatus – įkūręs Filmų kūrėjų kooperatyvą ir specializuotą kino žurnalą, avangardiniam kinui padėjo suvokti, kodėl jis yra avangardinis. Vienintelis Mekui bent kiek artimesnis praeities kūrėjas – Amosas Vogelis su savo „Cinema 16“⁷, tačiau tai buvo greičiau eksperimentinis negu avangardinis kinas.

Mekas prisidėjo ne tik prie kino, bet ir prie pačių amerikiečių saviidentifikacijos. Suvokti Ameriką – atvykėlių šalį – labai padeda jo filmai apie lietuvių dipukus, nes kadaise turbūt panašiai jautėsi daugelis amerikiečių, pirmosios kartos atvykėlių.

Mekas tapo centrine avangardinio kino figūra, nes gebėjo suburti apie save kino kūrėjus, o jo įkurtas kino archyvas yra didžiausia avangardinio kino saugykla pasaulyje. 1970-aisiais Mekas sudarė filmų rinkinį, kurį pavadino „Esmine kino kolekcija“.

Meko avangardinis kinas primena dienoraščio rašymą vaizdais. Atrodytų, baigęs rašyti dienoraštį-romaną „Žmogus be vietos“, jis žodį pakeitė vizualine raiška. Pasaulio kiną Mekas praturtino tuo, kas asmeniška ir kasdieniška, o kino estetiką – efektu, kai pradedama ir baigiama filmuoti bet kurioje vietoje, tačiau vaizdas vis tiek išlieka prasmingas. Jo filmuose visi epizodai svarbūs, nelieta antraeilių scenų. Kino klasikos pamėgtas statiškas filmavimas Mekui nė motais – rankose laikomos kameros judrumas atrodo tiesiog pritrenkiamai. Ne veltui sakoma, kad „Mekas – judančio vaizdo virtuožas“.⁸ Šiomis dienomis toks filmavimo būdas jau irgi yra klasika: visa televizija užtvindyta judančių ir sparčiai besikeičiančių vaizdų. Avangardo kinas šiuo atveju buvo vieta, kur eksperimentuojama, o tų bandymų rezultatus vėliau perima kino *mainstream* – pagrindinė srovė, gal net Holivudas. Taip kino istorikai ir kritikai apibrėžia Meko įtaką kultūrai.

Vertinant biografinius filmus, dažniausiai pabrėžiama, kad Mekas rado galimybę, kaip išvengti distancijos tarp erdvės, laiko ir sąmonės. Meko draugai – Johnas Lenonas, Yoko Ono – jo filmuose atrodo ne kaip popkultūros etiketės, o kaip gyvi, ieškantys, skausmingai ir kartu lengvai kuriantys žmonės.

Jurgio Mačiūno fotoportretas

Mekas neprieštarauja, kad kritikai ir jį pavertę legendine figūra, tačiau pabrėžia esąs ne režisierius, o tik filmininkas: „Iš tiesų aš nekuriu filmų: aš tik filmuojau, aš filmininkas, ne filmų kūrėjas. Aš nesu kino režisierius, nes aš nieko nerežisuojau. Aš tik filmuojau“, – cituoja Meką Genevieve Yue elektroniniame žurnale *Senses of cinema*.⁹ Mekas sako nesiekiantis parodyti iš anksto surežisuotos istorijos, kiekvieną filmą kuria filmavimo procese – čia ir dabar. Filmavimas jam yra lyg vaizdų, įvykių įrašinėjimas į atmintį: „Meko filmai yra jo atsiminimai. Jis įrašinėja šventes, draugų susitikimus, linksmus šeimos gyvenimo nutikimus, bet jo filmai yra daug daugiau nei įvykių katalogai. Jie yra gyva atmintis, nes Mekas ir filmuoja, ir atsimena. [...] Filmuojami subjektai pasirenkami instinktyviai.“¹⁰ Čia neegzistuoja joks išankstinis planas, numatyta tvarka. Viską lemia momento įspūdis.

Dažniausiai Mekas pasitelkiamas, kai kalbama apie avangardinio kino priešpriešą Holivudo produkcijai. Ryškiausi skirtumai: planavimas, dailinimas, reklamiškumas – tai Holivudo kino ypatybės, o momento įspūdžio

galia, natūralumas – tai avangardinio kino bruožai. Mekas ir pats neneigia, kad jo kinas yra kitoks nei įprasta Vakaruose: avangardinio kino pradininkas, kaip ir Mačiūnas, gerokai praplėtė kultūros lūkesčių, šiuo atveju kinematografijos, horizontą.

Meko paveikslas gana prieštaringas: viena vertus, tai avangardistas, užsiimantis tik sau rūpimais dalykais, antra vertus, svarbi kultūros ir sociumo figūra. Dėl šių priežasčių, prieš žiūrėdamas filmą „Zefiro Torna“, svarsčiau, kaip Mekas, būdamas visuomenės pripažintas žmogus, traktuos Mačiūno, kuriam sociumo taisyklės buvo visiškai nepriimtinos, gyvenimą. Stengsis kuo objektyviau atskleisti visas aplinkybes ar subjektyviai papasakos apie savo draugą?

Panašiai dviprasmiška ir jo paties laikysena: aršus meno institucionalizavimo priešininkas sutiko atstovauti Lietuvai Venecijos bienalėje [Aistringai agituoja už Guggenheimo-Ermitažo muziejų Vilniuje, – red.]. Atsakymai į šiuos galvosūkius galbūt padės geriau suvokti ir specifinę dviejų lietuvių kilmės avangardistų – Meko ir Mačiūno – recepciją gimtojoje šalyje. Lietuvos menininkai ir kritikai Mačiūną pradėjo atrasti vos prieš du dešimtmečius, tiesa, profesorius Vytautas Landsbergis susirašinėjo su Mačiūnu ir nusiimanė apie Vakaruose vykstančius meno procesus. „Abu, ir Landsbergis, ir Mačiūnas, buvo pasiturinčių architektų sūnūs, o paskutinėmis taikiomis prieškarinės Europos dienomis – geriausi draugai Kauno pradžios mokykloje.“¹¹ Mekas ne kartą viešai apgailestavo, kad lietuviai jį pažįsta tik kaip poetą, bet ne kaip filmininką. Vis dėlto gilinimasis į Meko poeziją gali padėti geriau suprasti ir jo kiną: čia irgi deklaruojamas atvirumas aplinkai, ji fiksuojama akimis, ryški gamtos kaita: „Įdomiai traktuojami metų laikai: jiems priskiriamos savos nuotaikos, emocijos. Pavasario – pavasariui, vasaros – vasarai, o jeigu ruduo, tai jis ir yra tas tikrasis ruduo, tik tiek, kad skaitytojas ne pats vaikščioja po vario lietum, bet išskaito jį raidėse, ruduo neregimais suvokimo keliais užlieja smegenis, o paskui jusles.“¹² Prisiminkime Meko filmą „Lost Lost Lost“, kuriame nuolat filmuojamas sniegas Niujorke, nors dauguma niujorkiečių, pasak filmininko, žiemos net nepastebi. Kaip ir poezijoje, taip ir kine daiktus ar žmones Mekas vaizduoja labai trumpai. Literatūros kritikai pabrėžia, kad jo poezijoje nei

daiktai, nei žmonės nėra analitiškai skaidomi, turinys čia idealiai atitinka formą, tarp jų nėra kontrasto, o juo labiau konflikto, – tai būdinga ir jo filmams. Jau minėjau, kad kiekvienas vaizdas jam reikšmingas, nėra antraeilių scenų. Taip pat ir poezijoje: taupūs žodžiai kiekvieną eilutę padaro reikšmingą. Be to, Meko poeziją ir kiną suartina egzistencinis žmogaus gyvenimo suvokimas. Kita vertus, tose eilutėse, kuriose dominuoja metonimiškumas, dažnai žaidžiama emocijomis, kurioms Mekas pataria be jokių dvejonų pasiduoti.

Išėitų, kad tarp jo poezijos ir kino esminės takoskyros nėra – abu vienas kitą darniai papildo, praplečia. Tai kurgi slypi paslaptis? Kodėl Meko poezija Lietuvoje visuotinai pripažinta, o kinas vertinamas prieštaringai? Iš Meko filmų recenzijų, kurias parašė lietuvių autoriai, ryškėja, kad pas mus vis dar trūksta subjektyvizuojančio žvilgsnio į avangardinio kino pradininko kūrybą. Meko kinas Lietuvoje neskatina autorefleksijos, kultūra Meko akivaizdoje tarytum užsidaro į kiautą ir atsisako priimti tai, kas jai atrodo svetima (išimtyms yra tik tie keli Lietuvos režisieriai, stažavęsi Niujorke): „Tik filmų kūrėjai ilgai neskubėjo perkelti į lietuvišką dirvą J.Meko kinematografininko atradimų, matyt, paslapčiomis juos laikydami nepakankamai 'kilmingais' ar tiesiog mėgėjiškais. Tikru pasaulio atradimu J.Meko kinas tapo gal tik jauniausiajai Nepriklausomos Lietuvos režisierių kartai.“¹³

Minėtą užsisklendimą išduoda ir bandymas Lietuvoje „natūralizuoti“ Meką ir Mačiūną, kuriant specialias institucijas. Kita vertus, institucinė meno samprata – tai ne vien biurokratijos institutai, tai ir ekspertų grupės, kultūrinė ar meno aplinka ir t.t. Juk *Fluxus* nariai irgi steigė savo pačių nuomonės „institucijas“, kūrė *Fluxus* „vartojimo“ taisykles. Mekas yra įkūręs kelias kinematografininkų institucijas. Tačiau vienas iš institucijos tikslų vis tiek yra tvarkyti visuomenės ar pavienių individų elgesį. Kadangi Mekas, o juo labiau Mačiūnas, gyveno daug laisviau nei dauguma žmonių, argi ne beprasmiška stengtis jų gyvenimą ir veiklą „sušukuoti“ pagal institucijos, kad ir kokia liberali ji būtų, primetamą tvarką? Institucijos kuriamos pagal išankstinį planą, siekiant aiškiai užsibrėžtų tikslų. O

avangardo filmininkas teigia darąs tik tai, ko reikalauja aplinkybės, o ne išankstinis planas. Sakosi neturintis ilgalaikių tikslų, nes gyvenimas apskritai neturi tikslo, jis prasmingas tik kaip būtis čia ir dabar, o ne praeityje ar ateityje.

Kita priežastis, Lietuvoje trukdanti objektyviai suprasti Meko ir Mačiūno fenomeną, yra nuolatinės pastangos šiuos kūrėjus paversti lietuvių „tautine“ nuosavybe. Per Jono Meko vizualiųjų menų centro atidarymą žurnalistai daugiau domėjosi ne parodos eksponatais, ne Mačiūno kolekcija, bet klausinėjo, ar šie du Amerikos meno grandai laikytini lietuviais, ar amerikiečiais.

Nacionalizmas, pagal teoretikų apibrėžimus, gali būti dvejopas – generalizuojantis ir lokalizuojantis. Lietuvos meno sluoksnių žmonėms susidūrus su Meko ir Mačiūno fenomenu, prasiveržia lokalizuojantis nacionalizmas: svarbu išskirti ir atskirti abu kūrėjus nuo išorės pasaulio, tarsi toks savinimasis turėtų kokią nors prasmę. Pozityviojo (generalizuojančio) nacionalizmo, apie kurį kalba filosofas ir politikas Romualdas Ozolas¹⁴, Lietuvoje kol kas nėra net užuomazgų.

Dar vienas paradoksas – nors Mačiūno asmenybė Lietuvoje kelia didžiulį visuomenės susidomėjimą, nors žavimasi *Fluxus* kolekcija, jos objektai nėra laikomi menu. Tai rodo recepcijos spragas ir konteksto neišmanymą.

Tačiau grįžkime prie filmo „Zefiro Torna“, kuris turi labiau emocinę nei pažintinę reikšmę. Aiškiai justi, kad Mačiūnas buvo geras Meko draugas, juos siejo bičiuliški santykiai, todėl apie *Fluxus* pradininką kalbama šiltai, beveik intymiai. Mekas neanalizuoja savo draugo kūrybos, jis tik pateikia filmuotus kadrus ir savo dienoraščio fragmentus be plačių apibendrinimų.

„Zefiro Torna“ – tai ne tradicinė biografija, ne dokumentika. Mekas laisvai interpretuoja Mačiūno gyvenimą, ir žiūrovams leidžia patiems daryti išvadas. Filmo pradžioje nėra ekspozicijos, o pabaigoje – epilogo, šias dvi kompozicines dalis atstoja Claudio Monteverdi'o madrigalas „Zefiro Torna“ (jo pavadinimas reiškia „Sugrįžk, zefyre“, zefyras – lengvas vakarų vėjas, atnešantis šiltus orus). Muzika pasirinkta neatsitiktinai: Mačiūnas šį kompozitorių siejo su dingusiomis jo operomis, kurias tikėjosi išgirsti po mirties: „Jurgis Mačiūnas išėjo klausyti

Jonas Mekas Vilniuje per Vizualiųjų menų centro atidarymą

dingusių Claudio Monteverdi operų.¹⁵ Sugrįžimo motyvas pavadinime yra kvietimas prisiminti Mačiūną ir jo gyvenimą. Iš žiūrovų tikimasi, kad jie bus pakankamai intelektualūs ir kūrybiški, kad gebėtų kūrinio vaizdus ir žodžius susieti su savo patirtimi. „Objektyvumo“ filme nedaug, viskas remiasi asmeniniu filmininko ir jo herojaus bendravimu. Vaizdai sukonstruoti tarsi dienoraščio fragmentų seka. Paklaustas, kaip atrenka vaizdus iš gausios medžiagos, filmuotos keliolika valandų, Mekas sako, kad viską lemia subjektyvi, o ne bendra kultūrinė atmintis.

„Zefiro Torna“ yra reliacinis kūrinys, nesiūlantis gatavų tiesų ar aksiomų, todėl gali būti suvokiamas kas kart vis kitaip – tai priklauso nuo kultūrinio ir socialinio konteksto. Vakaruose „Zefiro Torna“ interpretuojamas kaip kūrinys, verčiantis atsisakyti dominuojančio požiūrio, neva Jurgis Mačiūnas buvo ekscentrikas, norėjęs griežtai valdyti kitus, o *Fluxus* – tai tik neišsipildžiusių asmeninių jo ambicijų išraiška. Filme Mačiūnas atiskleidžia pirmiausia kaip juoko ir ironijos žmogus. Ir tai griaua minėtus prietarus.

Kaip pasakojama Mačiūno istorija? Jo gyvenimas nesureikšminamas (Mačiūnas dažnai buvo vadinamas „nereikšmingumo genijumi“), iš jo nėra konstruojama kultūrinė asmens metaistorija. Mačiūnas iškyla kaip

kultūros marginalas, performansų ir kitokių akcijų organizatorius. Marginalumo išpūdį paradoksaliai sustiprina šalia jo rodomos pasaulinio masto popkultūros įžymybės: Johnas Lennonas, Yoko Ono, Andy Warholas. Mekas interpretuoja Mačiūno gyvenimą labai subjektyviai, o suvokėjai pagal santykį su „Zefiro Torna“ interpretuoja pačius save, nes Jono Meko kinas – irgi „nekulinarinis“ menas.

Vieningos *Fluxus* istorijos nėra ir negali būti, egzistuoja daugybė versijų, iš kurių viena yra ir šis Jono Meko filmas. Neseniai lietuvių kalba išleistoje kolektyvinėje knygoje „Mr. *Fluxus*“ taip pat prisimenama daugybė su Mačiūnu susijusių istorijų ir kiekvienas pasakotojas supranta jas savaip. Jurgio Mačiūno gyvenimas čia traktuojamas kaip pertrūkių grandinė. ■

¹ Roman Jakobson, Lingvistika ir poetika, In: *Baltos lankos*, Nr. 18/19, Vilnius: *Baltos lankos*, 2004, p. 6.

² Tomas Sakalauskas, Žiūrėjimas į ugnį. Vilnius: *Baltos lankos*, 2002, p. 31–41.

³ *Mr. Fluxus*. Vilnius: *Baltos lankos*, 2009.

⁴ Ten pat, p. 326.

⁵ *Who loves the sun?* in www.jonasmekas.com/reviews/frieze-jonas.pdf.

⁶ Dovilė Tumpytė, Žmogus su kamera: Jonas Mekas, In: *7 meno dienos*, Nr. 694, Vilnius: 2006-02-03, p. 6.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ Genevieve Yue, *Jonas Mekas – Midwife of the New York Independent Cinema in archive.sensesofcinema.com/contents/directors/05/mekas.html*

¹⁰ Ten pat.

¹¹ *Mr. Fluxus*. Vilnius: *Baltos lankos*, 2009, p. 19.

¹² Eugenija Vaitkevičiūtė, Jonas Mekas – trumpai apie pasaulį, In: *Literatūra ir menas*, Nr. 2919, Vilnius, 2002-10-04, p. 11.

¹³ Giedrius Jankauskas, Autobiografija žmogaus, kuris nešė praeitį savo akyse, In: *Nemunas*, Nr. 39, Kaunas, 2006-11-09, p. 8.

¹⁴ Romualdas Ozolas, Apie nacionalizmą – pozityviai, In: *Literatūra ir menas*, Nr. 3183, Vilnius, 2008-03-28, p. 3.

¹⁵ Tomas Sakalauskas, Žiūrėjimas į ugnį. Vilnius: *Baltos lankos*, 2002, p. 406.

Iš meno klajūno dienoraščio

NUO LUKSORO IKI LIONO

Kai jau susiruošiau vykti į Nidos plenerą, iš padebesių nusileido mano Angelas Sargas ir tarė: važiuosi į Egiptą. Įteikė kelialapį, kurio centrinis taškas – Hurgada, *Sahara Resort Hotel*. Paklusau – pasiėmęs pastelinių kreidelių, plunksnakočių, popieriaus, išvykau į Egiptą, į vieno asmens plenerą. Iš ten keliau į Kairo muziejų, po to – piramidžių link, vėliau – į Luksoro šventyklas... Metų metais klausydavausi keliauninkų įspūdžių iš Egipto. Ir svajojau ten nuvažiuoti. Dabar neabejoju, kad meno mokyklų studentai turėtų pradėti studijas nuo apsilankymo prie Egipto piramidžių... Kai *Sahara Resort* viešbutyje pasklido gandas, kad esu dailininkas, prašymai „Nupiešk mane“ tapo kasdienybe. Stropiausi modeliai buvo restorano kelneriai ir virėjai. Jie jautėsi laimingi, regėdami, kaip jų veido bruožai įamžinami mažame bloknotėlyje. Man nesuprantama kalba jie tuos piešinius komentavo ir kvietė kitus, kad papozuotų...

Kalendoriuje viena po kitos jau išsirikiavo kitos rudens kelionės. Dabar – Lionas. Teatro *Celestins* kvietimu skrendu į savo pastelijų-projektų parodos atidarymą, mat šiam teatrui sukūriau plakatus viso sezono spektakliams. Jų apie 30. Teatro direktorius Patrickas Penot pasitiko mane oro uoste puikios nuotaikos: „Kaip tik laiku atvažiavai – ką tik atidaryta Liono X bienalė.“

Nors ji jau dešimtoji, lankausi čia pirmą sykį. Bienalė išmėtyta keturiose vietose, ir jos gana toli viena nuo kitos. Bet pagrindiniai taškai du – *La Musée d'Art contemporain* (Šiuolaikinio meno muziejus) ir *La Sucriere*. Savaitgaliais Ronos upe plaukia laivas specialiai bienalės lankytojams.

Vartau katalogą. Pakviestų dailininkų pavardės daugiausia azijietiškos, iš jau pripažintų – vos vienas kitas.

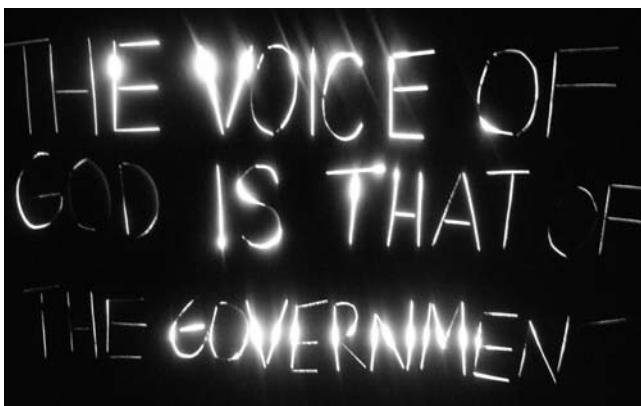
Kai įžengiu į *La Sucriere*, išgirstu, kaip garsiai daužosi vieniši vartai. Mechaniškai atsidaro į vieną pusę, paskui į kitą. Atsitrenkia į sieną. Akimirka tylos ir vėl kurtinantis trenksmas. Autorius – Chilpa Gupta (g. 1976 Indijoje, gyvena ir kuria Mumbajuje). Kiekvienas bienalės kūrinys aprūpintas paaiškinimais, nors juos nelabai mėgstu, bet šįsyk pasiskaitau – pasirodo, menininkui rūpi technologinis mūsų laikų progresas, emigracija...

Egiptiečiai – mano modeliai

Yang JIECHANG. Pogrindžio gėlės

Carlos MOTTA. Graffiti Cut

Tsang KIN WAH. Raidžių lietus

Einu toliau ir pamatau vidury salės kabantį medinio japoniško pastato maketą. Įdomu, kad pastatas lyg atspindi vandenyje. Tas atspindys – maketo apatinė dalis. Pastatas kabo su savo atspindžiu. Poetiška. Paprasta. Tai vienas gražiausių bienalės darbų, jo pavadinimas „Atspindys“, o autorius – Takahiro Iwasaki (g. 1975).

Kinų dailininkas, dabar gyvenantis Prancūzijoje, Yangas Jiechangas (g. 1956) savo instaliacijai gavo visą salę ir lentynose išdėliojo žmonių kaulus. Ne bet kokius, o porcelianinius. Iš pirmo žvilgsnio darbas gana šaltas. Po to pradėti samprotauti apie mirtį, į kurią autorius žvelgia per estetiką ir, sakyčiau, gana nuotaikingai. Jei tie kaulai būtų kaip tikri, primintų archeologijos muziejaus radinius. Bet tas porcelianas padažytas, su ornamentais, kaip puodukai ar lėkštės. Tų kaulų eksponuojama apie 3000. Rengėjai nutarė 900 kaulų parduoti labdaros tikslais. Susimokėjęs mažiau – 15 eurų ir atėjęs tam tikrą dieną paskirtą valandą, turėsi vilčių gauti kaulą. Prižiūrėtoja man paaiškino, kad mažai vilčių už 15 eurų gauti kaukolę, nebent koki šonkaulį...

Eulalios Valldoseros (g. 1963) iš Barselonos darbas – vaikiškas vežimėlis ant geležinkelio bėgių, bet važiuoja jis kaip traukinys. Mintis patraukli. Šviesa teatrališka – tik vienas žingsnis iki spektaklio. O gal čia ir yra spektaklio pradžia...

Tsangas Kinwah (g. 1976) – kinas, gyvenantis Honkonge, tamsioje salėje sukūrė žodžių lietus. Jos sienomis kaip didžiulė kriokianti vandens banga triukšmingai krinta žemyn raudonos raidės, rišlūs sakiniai. Emocingas vaizdas.

Paryžietė Agnes Varda (g. 1928) – vyriausia autorė, pakviesta dalyvauti tarp jaunųjų. Ji garsi kino pasaulyje. Čia pastatė keletą palapinių. Vienos, kuri man ypač patiko, sienos iš kino juostų – tarsi užuolaidų. Viduje sukrautos apskritos metalinės dėžės su filmais. Instaliacija pavadinta „Kino trobelė“.

Carlos Motta (g. 1978) kilęs iš Kolumbijos, dabar gyvena Niujorke. Jo darbas *Graffiti Cut* – tai juodame popieriuje išpjaustytos raidės. Pro plyšius sklinda šviesa. Iš tų žodžių susideda politiniai šūkiai. Bet man ne

ties svarbu, kas ten parašyta. Pats tų žodžių švytėjimas yra žaismingas, įdomus.

Grupė *Societe Realiste* pristato instaliaciją, pavadintą „ES žaliosios kortelės loterija“. Erdvė pilna žalumos. Toje žalumoje šmėsčioja veidai su vardais ir pavardėmis. Mintis tokia: amerikiečiai išrado žaliąsias korteles, kurios suteikia teisę apsigyventi JAV. Rengiamos ir loterijos, kur galima tokią kortelę išlošti. Šios instaliacijos autoriai sako, kad ne tik Amerika gali dalyti žaliąsias korteles, bet ir susivienijusi Europa. Darbas konceptualus, sakyčiau, savotiškas pokštas. Kodėl gi ne. Bent neuobodu vaikščioti po bienalę...

Jimmie Durhamas (g. 1940) – amerikietis, gyvenantis Berlyne, jau seniai žinomas meno pasaulyje. Kartu su juo dalyvauju Japonijoje *Echigo Tsumari* trienalėje 2000-aisiais. Ieškau jo darbo. Prižiūrėtoja sako: eikit ten, iš kitos pusės. Einu, bet darbo vis tiek nerandu. Vėl klausiu. Bet staiga suvokiu, kad jo kūrinys – tai tie stelažai, kuriuos statybininkai susimontuoja, kai stato namus arba juos remontuoja. Kataloge jie atrodo gana efektingai raudoname fone, o čia stūkso prie įėjimo ir išpūdis toks, kad darbininkai tiesiog nespėjo tų stelažų išnešti. Ar verta ieškoti prasmės, abejoju. Kai autorius be perstojo kviečiamas dalyvauti ir čia, ir ten, minčių šulinyje gali pritrūkti vandens...

Bani Abidi (g. 1971) iš Pakistano eksponuoja nedidelio formato darbą ant popieriaus. Galėtų būti plakatas, nors kataloge man jis atrodo panašus į skulptūrą. Kūrinio prasmė aiški. Motyvas toks: tai lyg pasienio užtvara – barjeras, bet ne tiesus, o išlenktas – durų formos. Tai reiškia – eik. Kaip paprasta. Mes tuos barjerus žinome iš istorijos. Tiesius. Neįveikiamus. Laikai pasikeitė. Barjeras įgavo durų formą ir siūlo – eik. Prašom. Galima. Šis kūrinys man taip įstrigo į atmintį, kad vis apie jį galvoju. Meno jėga – paprastumas. Dar niekas nepaneigė šios senos tiesos.

Choi JEONG HWA. *Gėlių medis*

2003 metais Lionas iš šios bienalės įsigijo neįprastą skulptūrą – Gėlių medį. Milžiniškas gėlių medis tapo savotišku džiaugsmo centru. Autorius – Choi Jeongas Hwa iš Korėjos. Kasdien, kai einu pro šalį, vis sustoju svarstydamas: ar tai kičas, ar menas? Bet argi verta dvejoti, jei kūrinys džiugina ir verčia šypsotis...

...Spalio 10-ąją aš jau Kaune, kino festivalyje, – kino teatras „Romuva“ rodo prancūzų režisieriaus Jacques'o Debso filmą „Buzkaši – stepių daina“, kuriame aš suvaidinau vieną pagrindinių personažų – dailininką, taigi patį save...

GRIGORIJUS KANOVIČIUS:

„BUS GERIAU, BET GERAI NEBUS“

Rašytojas Grigorijus Kanovičius, atšventęs 80-metį, „persikėlė“ į internetą, dabar jį galima rasti adresu www.gkanovich.com. Todėl apie pasaulį, kuriame telpa ir debesis, vardu Lietuva, ir žaizda, vardu Izraelis, kalbamės internetu.

Mindaugas Peleckis: *Litvakai labai daug davė pasauliui. Vienas iš tokių šviesulių esate ir Jūs. Ar Lietuva pakankamai juos vertina?*

Grigorijus Kanovičius: Tų, kuriuos priimta vadinti litvakais, indėlis į savo tautos ir kitų tautų kultūrą yra nenuginčijamas. Litvakų pasiekimai įvairiose mokslo ir meno srityse iš tikrųjų įspūdingi. Šių nuostabių žmonių vardijimas mano atsakymus paverstų didžiuliu enciklopediniu žinynu.

Nesiimu kalbėti kitų litvakų vardu, tačiau man, kaip rašytojui, Lietuva davė nepaprastai daug. Ji padarė mano kūrybą prieinamą milijonams (neperdedu) skaitytojų – ir žydų, ir ne žydų. Liūdna prisiminti metus, kai žydiškoji tema literatūroje buvo iš esmės uždrausta, ją griežčiausiai cenzūruodavo, tačiau Lietuva buvo reta ir laiminga išimtis iš šios barbariškos taisyklės – kūriniai apie žydus čia būdavo leidžiami padoriais tiražais. Lietuvoje vienas po kito išėjo mano romanai, kuriuos atvykėliai (juos galima drąsiai vadinti sovietmečio knygnešiais!) išsiveždavo į Rusiją ir kitas respublikas, net į kaimyninę Kalnberzinio ir Pelšės [du komunistų partijos pirmieji sekretoriai, – M. P.] Latviją, kur žydų tema toli gražu nebuvo gerbiama.

Ar prisimenate, kada parašėte pirmąjį savo kūrinį?

Rašyti pradėjau atsitiktinai. Mokyklos draugas paprašė, kad sukurčiau meilės eilėraštuką jo draugužei, ir aš lengvabūdiškai sutikau. Tai mergaitei eilėraštis patiko net labiau nei mylimasis. Patiko ir man, taip ir įklimpau. Tėvai pakraupo nuo tokio mano užsiėmimo – jie norėjo, kad tapčiau daktaru arba advokatu. Žydui, įtikinėjo jie, netinka rašyti rusiškas eiles, be to, rusai jau turi vieną Abisinijos žydą – Puškiną.

Ne itin patiko mano tėvams ir tai, kad perėjau į prozą ir 1958-aisiais parašiau pirmąją savo apysaką žydų tema (ji buvo pirmoji ir tuometinėje Sovietų Sąjungoje) „Aš žiūriu į žvaigždes“. Tėvas, sužinojęs apie mano metamorfozę, paėmė už rankovės ir pasakė: „Apie žydus jau viskas parašyta Biblijoje. Geriau neparašysi.“ Tėvas bijojo, kad mane areštuos ar, neduok Dieve, užmuš kaip Solomoną Michoelsą [Maskvos Valstybinio žydų teatro meno direktorius, po karo imtas persekioti Stalino režimo ir nužudytas imituojant automobilio avariją, – M.P.]. Tiesą sakant, jis bijojo ne veltui.

Puikiai kalbate lietuviškai, bet rašote rusų kalba, tad abiejų Tėvynių – Lietuvos ir Izraelio – skaitytojai dažniausiai skaito Jūsų kūrybos vertimus. Galbūt specialiai pasirinkote tokį kompromisinį variantą?

Ačiū už komplimentą, tačiau lietuviškai kalbu ne taip gerai, kaip norėčiau. Mano lingvistinė, jei galima taip sakyti, istorija, nusipelno atskiro aptarimo. Pabandysiu trumpai ir prisipažinsiu, – pirmą sykį viešai paaiškinti, kas gi man nutiko.

Gimiau Jonavoje, miestelyje, kuriame iki karo gyveno daugiausia žydai. Vaizdžiai kalbant, gyvenau jidiš saloje: namuose kalbėjome jidiš, pradinėje mokykloje – jidiš, kaimynai kalbėjo jidiš, net policininkas, ponas Giedraitis, su mano seneliu kalbėjosi jidiš kalba, ir per Velykas (*Pesach*) jiedu kartu valgydavo macus. Esu rašęs, kad net paukšteliai pas mus giedojo jidiš.

Mano vaikystės pasaulį ši kalba atskyrė nuo kito pasaulio, kuris draugiškai egzistavo šalia ir kalbėjo kita kalba. 1940-aisiais išgirdau dar vieną kalbą – rusų ir įsi-

miniau kelis žodžius: „Ura! Čiapajev! Krasnaja armija!“

Pietų Kazachstano Šimkento provincijos aule, kur 1941 metais radome prieglobstį nuo katastrofos, jidiš kalbėjo tik mūsų likimo broliai – dvi šeimos iš Baltarusijos, greitai išmirusios nuo bado ir ligų. Aule nuo seno buvo kalbama kažkoku keistu, pašaliniais neįkandamu volapiuku [šios metaforos pagrindas – dirbtinė kalba *volapük*, t.y. „pasaulio kalba“, 1880 m. ją sukūrė vokiečių Johannas Martinas Schleyeris. Dabar šią kalbą pasaulyje vartoja vos 30 žmonių, – M.P.]. Tokį pat kazachų ir rusų kalbų mišinį girdėjau ir pradinėje mokykloje, į kuriąėjau: mokytoja tiesiog bandė persiplėšti tarp mokinių, nes suoluose sėdėjo šeši kazachai, aš ir mūsų rusės šeimininkės dukra.

Tik Urale, Čeliabinsko srityje, per paskutinius trejus karo metus pasinėriau į rusų kalbos stichiją, o 1945-ųjų pradžioje atvažiuavau į beveik laisvą nuo visų kalbų, išskyrus rusų, Vilnių.

Baigęs gimnaziją, ji buvo priešais dabartinį Vinco Kudirkos paminklą, įstojau į Vilniaus universiteto Rusų filologijos fakultetą. Nuo tada rusų kalba tapo mano kūrybos kalba, turiu galvoje ne tik save, o visus tuos, iš kurių sovietų valdžia be sąžinės graužaties atėmė motinos kalbą – jidiš, uždarė žydų mokyklas ir sušaudė visą žydų rašytojų elitą. Vokiečiai ir sovietiniai „internacionalistai“ pasirūpino, kad didžiulės šalies, pavadintos SSRS, erdvėse net paukšteliai, ir tie nusto-tų giedoti Šolom Aleichemo kalba. Džiaugiuosi ir esu dėkingas savo lietuviams draugams ir kolegoms, kurie padėjo man suvokti šnekamosios ir rašytinės lietuvių kalbos grožį. Jų nuopelnas, kad iš lietuvių kalbos į rusų išverčiau beveik penkiasdešimt knygų – romanų, apysakų, pjesių, poemų.

Gal galėtumėte prisiminti žydų gyvenimą Lietuvoje iki karo? Ar geras jis buvo štetluose? Statistika rodo, kad lietuviai ir žydai sutarė, klestėjo klezmer muzikos namų ir profesionalūs orkestrėliai. Galbūt ir Jums teko kokiam nors groti ar bent jų klausytis?

Man atrodo, kad visa mano proza – vien prisiminimai apie žydų gyvenimą Lietuvoje iki karo. Manau, kad, išskyrus sirgalių konfliktus per futbolo rungtynes tarp Jonavos „Makabi“ ir vietinio karinio garnizono žaidėjų,

kitų incidentų mano vaikystės miestelyje nebuvo. Žydai ir lietuviai gyveno draugiškai. Lyg ir nebuvo ženklų, kad netrukus liesis kraujas. Tačiau gyvenimas kartais žiauriai paneigia optimistines prognozes.

Apgailestauju, tačiau apie *klezmer* muziką, gėda prisipažinti, sužinojau tik po karo. Vienintelis instrumentas, kuris iki šiol skamba mano ausyse, yra vestuvinis – šelmiškas ir liūdnas, saldus ir kartus – žydiškas smuikelis. Mano mama sakydavo, kad smuikas yra žydiškesnis už bet kokią dievobaimingą Frumą ar Haną.

Kaip žiūrite į dabartinį – neramų, piktą, pasak Samuelio Huntingtono, „civilizacijų konflikto“ apimtą – pasaulį? Ką daryti, kad jame nebūtų tiek sumaišties?

Ką daryti, kad pasaulyje nebūtų tiek sumaišties? Tinkamas atsakymas į šį klausimą būtų vertas milijono. Žmonės, turintys daugiau proto nei aš, bandė ir bando jį atsakyti, tačiau, kiek žinau, nė vienas iš daugybės atsakymų nepagerino situacijos. Neapykanta pasaulyje pasiekė kritinę ribą ir, nepaisant pastangų ją pažaboti, auga toliau, gal todėl visi mokymai ir pamokslai apie gerį ir meilę panašūs ne į kelrodes žvaigždes tirštėjančioje pasaulio tamsoje, bet į beprasmišką melodeklamaciją.

Aš nesu pasaulyje vienintelis žmogus, kurį apima neviltis, kai jo klausia, ką daryti. Bijau, kad ir šįsyk mano žodžiai neišsės skaitytojų abejonių jūros, gal net pasirodys naivūs. Taigi mano atsakymas toks: kiekvienas žmogus turi, sekdamas dekalogu, kuris jau irgi paverstas – baisu net ištarti – banaliu tekstu, pradėti nuo savęs, pažvelgti į savo sielą ir apsivalyti nuo purvo, kuris dažnai pateikiamas kaip dorybė. Tai, beje, tinka ir tautoms, kurios savo nuodėmes ir nusikaltimus be skrupulų suverčia kitiems.

Ar įmanoma pasaulyje pasiekti bent laikinos taikos?

Aš ne aiškiaregis, ne pranašas ir nesugebu numatyti ateities. Kai manęs klausia, ar bus pasaulyje gerai, slepiuosi už kalvio Chaimo iš Jonavos kadaise pasakytų žodžių: „Bus geriau, bet gerai nebus.“

Greičiau intuityviai nei sąmoningai galiu pasirašyti po jo žodžiais. Norisi, kad būtų geriau, tačiau tai, kas vyksta pasaulyje, negailestingai trypia mano trapią viltį.

Norėčiau tikėti, kad sergančiam pasauliui pasidarys geriau, bet netikiu, kad jis artimiausiu, įžvelgiamu laiku išgis nuo savo bėdų, nes jo valstybiniai gydytojai (ir ne tik jie) nesilaiko principo „Nekenk kitiems“, o laikosi priešingo: „Daryk taip, kad kiti kančias kentėtų ir ne-drįstų kvėpuoti ...“

Galbūt sutirštiniu spalvas, tačiau esmės tai nekeičia.

Kokie rašytojai, muzikantai, kino, dailės, kitų menų kūrėjai yra Jūsų mėgstamiausi? Su kuo bičiuliaujatės? Ar bendraujate su kitais litvakais Izraelyje, gal draugaujate su Icchoku Meru?

Man labai nelengva išvardyti savo mylimiausius rašytojus. Esmė ta, kad jų daug įvairiose šalyse – nuo Lietuvos iki Izraelio. Nevardysiu jų, nes, pradėjęs devintąją dešimtį, galiu netyčia ką nors pamiršti ir nuskurdinsiu savo sąrašą.

Man, ko gero, svarbiausia – mylimos knygos.

Neseniai viešėjau Lietuvoje ir perskaičiau puikų Romualdo Granausko romaną „Rūkas virš slėnių“. Nieko stipresnio ir gražesnio už šią Romualdo knygą pastaruoju metu nebuvau skaitęs. Nebent Nobelio premijos nominanto Izraelio rašytojo Amoso Ozo [tikr. Amos Klausner, g. 1939 m.] „Pasakojimą apie meilę ir tamsą“. Šis romanas – tarsi vaikystės Jeruzalėje prisiminimai, jis išleistas 2002 m. ir jau išverstas į 48 kalbas, deja, Lietuvoje šis autorius visiškai nežinomas.

Pasakysiu eretišką mintį: dažnokai būna taip, kad mylimos knygos yra kur kas geresnės negu rašytojai, kurie jas sukūrė. Literatūros istorijoje gausu tokių paradoksalių pavyzdžių.

Muzikos srityje esu profanas, o dailės suvokimui ne labai pritaikytos mano akys – esu daltonikas.

Su Icchoku Meru palaikau labai draugiškus ryšius. Jo romaną „Lygiosios trunka akimirka“ vadinau ir vadinsiu pavyzdiniu, jis – viena iš mano mėgstamiausių knygų.

Ar sūnus nuėjo Jūsų pėdomis, ar pasirinko kitą specialybę?

Mano sūnus nenuėjo mano pėdomis ir, manau, pasielgė teisingai. Poezija, atleiskite už tiesmukumą, maitina sielą, bet ne šeimą. Kelias, kuriuo eina profesionalus

poetas, tikrai ne rožėmis klotas. Jame erškėčių kur kas daugiau, nei įsivaizduojame.

Sergejus – profesionalus filologas, tačiau duoną užsidirba kitu darbu. Kaip tėvui man nedera labai girti sūnaus, tačiau jo knygelė „Kelionmaišis“ nustebino ir nudžiugino tauriomis mintimis ir emocine poetinio žodžio jėga. Mano galva, leidykla „Bernardinai.lt“ nesuklydo pasirinkusi šį debiutuojančią autorių.

Lietuvą palygintote su debesimi. Su kuo palygintumėte Izraelį?

„Debesis, vardu Lietuva“ – taip vadinasi Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos išleista mano apsakymų rinktinė, skirta 80-mečio jubiliejui. Debesis – ne Lietuvos charakteristika, ne šalies apibūdinimas ar palyginimas, o tik vaizdinys.

Mano apsakymo herojai – du berniukai, karo metais atsidūrę žitės akivaizdoje. Vienas kilęs iš Lenkijos, kitas – iš Lietuvos miestelio. Jie viliasi, kad kartu su savo artimaisiais išsigelbės persikėlę ant debesų: vienas – ant debesies, kuris vadinasi Lietuva, kitas – ant debesies, pavadinto Lenkija. Laimė, tokios tragiškos fantazijos – tik praeities atšvaitai.

Izraelį galėčiau pavadinti iki šiol neužgijusia kraujuojančia žaizda.

Kada Jūsų kūrybos gerbėjai sulauks naujo kūrinio, koks jis bus?

O! Galbūt mano tėvas buvo teisingas, sakydamas, kad „apie žydus viskas jau parašyta“, ir man, jo neklusniam sūnui, reikėtų sustoti? O galbūt dar pridėti trupinėlį prie to, ką jau parašiau?

Dėkoju už pokalbį.

■

Amerikiečių kompozitorius ir garso menininkas, teoretikas, lektorius ir naujųjų medijų aktyvistas Kimas Cascone yra vienas iš globalios elektroninės muzikos scenos lyderių. Daugiau kaip 30 metų, nuo pat studijų Berklio muzikos kolegijoje ir Niujorko naujosios mokyklos universitete laikų, jis kuria elektroninę muziką. Tekste *Laptop Music – Counterfeiting Aura in the Age of Infinite Reproduction*, kurio vertimą spausdiname, Kimas Cascone trumpai pristato, kokias kontroversijas sukėlė amžių sandūroje atsiradusi skreitinių kompiuterių muzika, aptaria jau du dešimtmečius jais kuriamos elektroninės eksperimentinės muzikos (ne)suvokimą ir (ne)pateisintus publikos lūkesčius.

Kim CASCONE

SKREITINIŲ KOMPIUTERIŲ MUZIKA – AUROS KLASTOJIMAS NENUTRŪKSTAMO REPRODUKAVIMO EPOCHOJE

„Muzikos funkcija tolydžio nyksta, kai keičiasi muzikos vieta, kai žmonės pradeda klausytis jos tyloje ir mainyti ją į pinigus. Tada ir prasideda kautynės dėl galios pirkimo ir pardavimo – muzikos politinė ekonomija“¹

Rengti viešus koncertus muzikantai gavo galimybę likus tik porai šimtų metų iki garso įrašų atsiradimo (operos ir klajojančių muzikantų padėtis buvo kiek kitokia, bet ją paliksiu už šios esė ribų). Iki XVIII a., kol neturėta koncertinių salių, muziką atlikdavo daugiausia bažnyčiose, dvaruose ir aristokratų salonuose, o muzikanto darbas ir jis pats priklausė samdytojams. Pasikeitus situacijai, muzikos atlikimo aktas iš sutartimi susaistytos tarnystės perėjo į antreprenierių rankas ir pradėta jį grįsti „mainais“, t.y. vertė transformavosi į pinigus. Tada muzikos atlikimas, nutolęs nuo ankstesnių socializacijos ritualų, įsteigė dvipolę atlikėjo ir publikos ašį. Šis poliariškumas suformavo atstumą arba „aurą“, kuri atlikėjui suteikė autentiškumo ir padidino profesinę jo vertę. Nors muzika atliekama tam tikru metu, originali muzikos kūryba – „partitūra“ – atsiranda išvietintoje erdvėje ir visai kitu laiku. Publika suprato, kad atliekama muzika (interpretacija, o ne improvizacija) nebuvo sukurta čia pat, šią akimirką, partitūra atsirado, t.y. kūrybos aktas įvyko, atskirai nuo jos atlikimo akto. Koncertų salėse skambanti muzika tapo „atlikimo menu“, kuris iš

XVII a. prancūzų teatro perėmė prezentacijų kodus, pagal kuriuos „kostiumas, šokis, išradingos dekoracijos ir scenų kaita buvo pabrėžiami labiau nei vaidyba ir siužetas“². Šis teatro kodų antplūdis įnešė „spektaklio“ elementą. „Muzika anonsavo, kad jos politinė ekonomija XIX a. gali būti tik teatras – spektaklis, pagautas istorijos spąstų“³.

Kartojimas ir išvietinimas

„Nustatyta labai paprastai – komercinėje sistemoje re-prezentacija yra tai, kas atsiranda iš vienkartinio veiksmo, o pakartojimas yra tai, kas gaminama masiškai“⁴.

Prireikė šiek tiek laiko, kol muzikos atlikimą fiksuojančias gramofono plokšteles pradėta masiškai gaminti ir pardavinėti. Iš pradžių girdėti bekūnius balsus, sklindančius iš mašinos, atrodė antgamtiška patirtis – kai kas net tvirtino, kad fonografas yra apgaulė, fokusas arba pilvakalbystės fenomenas. Fonografas vadintas „šmėklų dėže“, įtaisu, grobiančiu ir atgaminančiu nematomų žmonių balsus ir muziką. Ilgainiui įrašas buvo visuotinai pripažintas kaip gyvo atlikimo reprodukcija, kurios plitimą paskubino XX a. pradžioje prasidėjusi šokių manija. Įrašas „tiksliai fiksuodavo, atgaminavo, kopijuodavo, reprezentuodavo, kildavo iš nežinia kur ir skambėdavo kaip „tikras“ atlikimas“⁵.

Įrašas sukūrė naują stiprią aurą, kurią suformavo išvietinanti technologijų magija ir nauji muzikos girdėjimo kerai, imdavę veikti muzikai sklindant iš kitos vietos ir kito laiko, nes ją atlikdavo fiziškai čia ir dabar neegzistuojantys žmonės. Garso technologijoms tobulėjant, ėmė rasti studijos ir įrašas iš dokumento virto profesionaliai pagaminta „idealių, netikrų įvykių“⁶ reprodukcija. Galutinį produktą gamino nematomų žmonių minia: kompozitoriai, muzikantai, prodiuseriai ir garso inžinieriai, kurie muzikos „žvaigždei“ sukurdavo metalygmens aurą. Įrašų studija tapo kultūrinių artefaktų gamybos laboratorija, kurioje, menui susiliejus su mokslu, audiotechnologijos ėmė tobulinti, taisyti ar net produkuoti muzikos atlikimą. Technoliniai įrašo užkerėjimai menininkui suteikė „stipresnę nei gamtiškoji“ aurą – buvimą visur tuo pat metu. Atlikėjų noras išlaikyti ir įtvirtinti tokį „čia ir dabar“ buvimą per savo koncertus ir vėl paskatino griebtis teatro kodų. Dekoracijos, butaforija, kostiumai, pirotechnika ir apšvietimas – visa tai buvo panaudota kuriant ryškų spektaklio pojūtį, kurio negalėjo suteikti vien įrašytas garsas. Toks performatyvumas sustiprino atstumo jausmą: nežemiška produkuota realybė atitolindavo nuo kasdienybės ir nuo įrašyto objekto. Reginio mechanizmą perėmusi veikiau iš operos, negu iš teatro, tokia spektaklio rūšis, pasitelkdama technologijas, sustiprino ir produkavo aurą, kurdama naują jos tipą – roko koncertą.

Auros klastojimas

„Popmuzika įsikibusi folkloro eros kūrėjo įvaizdžio, pagal kurį jis tiesiogiai bendrauja su savo klausytojais. „Milli Vanilli“ yra šio autentiškumo mito kankiniai. Jie tapo aukomis tik todėl, kad balsai įrašuose neatitiko veidų vaizdo klipuose, o įrašų industrija siekė įrodyti, kad savo produkciją gamina sąžiningai, tarsi tokie prekiniai muzikos rinkos vardai, kaip „U2“ ar Janet Jackson, nebūtų taip pat sukonstruoti ir įsteigti žiniasklaidos.“⁷

Atsiradus fonografui, muzikos atlikėjo aurą pasisavino įrašas, tačiau, sparčiai plėtojantis medijų technologijoms, aura simultaniškai išsiskleidė daugialypėje terpėje. Popkultūros aparato viduje šios terpės yra konstruojamos kaip

energijos apykaitos ir pasidalijimo zonos, kuriose susiformuoja tinklo aura (t.y. bendras muzikos klipų, kino filmų, televizijos, radijo, interneto, žurnalų ir t. t. efektas). Pavyzdžiui, kai Madonna išleidžia naują kompaktinį diską, kurią nors to albumo dainą nuolat groja radijas, muzikos klipą rodo kabelinė televizija, žiniasklaida spausdina straipsnius ir skelbimus, muzikos įrašų parduotuvės jos kompaktinį diską išstato vitrinose ir sėkmingai parduoda, galiausiai Madonna surengia nemažai koncertų minioms žmonių stadionuose. Greiti kryžminiai informacinės sklaidos kanalai, reklaminiai priedai, anonsai, išankstinės kopijos, elektroninio pašto sąrašai, interneto svetainės, tinklalapiai ir muzikos siuntimo programos tampa informacijos sklaidos mašina, kuriančia paklausą.

Mažai ką bendra su muzikos verte turinčiu spektakliu žiniasklaida siekia nukreipti dėmesį į menininką, kad, nuolat kaitindama susidomėjimą, įsteigtų vienintelį visagalį *omnipresence*. Šis buvimas visur (*omnipresence*) didina įrašų, dvelkiančių menininko aura, paklausą. Tokia sistema tampa popmuzikai skirtos žiniasklaidos politinės ekonomijos pagrindu – paklausa kuriama klastojant aurą. Popmuzikos aura yra dirbtinė, tai sintetinė parodijavimo sistema, kur kiekviena parodija gaminama taip, kad taptų pačia populiariausia ir labiausiai paplistų tam tikroje aplinkoje. Aura daugiau nebegali slypėti nė vienoje terpėje – popžvaigždė gali egzistuoti tik milžiniškame tinkle, kuris užtikrina buvimą visur vienu metu. Jo varomoji jėga yra įvairių veiksnių (ypač pinigų srautų) kryžminimas. Nors ir ne visos meno formos funkcionuoja tokio tipo sistemoje, nepalaujamas popmuziką režisuojančios žiniasklaidos užesys trukdo publikai pažinti muzikos alternatyvas, egzistuojančias subkultūrų rinkose.

„Šmėklų dėžės“ sugrįžimas

Neseniai į koncertus ir festivalius įsiveržęs nešiojamasis, kitaip skreitinis, kompiuteris, naudojamas „postskaitmeninių“ (šį žodį vartoju kaip platų terminą, aprėpiantį *glitch*, *microsound*, *click-house*, *clicks'n'cuts* ir kitas elektroninės muzikos atmainas) menininkų ir didžejų, sukėlė aršias diskusijas tarp koncertų rengėjų ir publikos. Štai keistas vieno koncertų rengėjo iš Australijos liudijimas: „Vieną vakarą

Melburne vos negavau pylos dėl savo pozicijos skreitinį kompiuterių vs gyvo atlikimo klausimu – nenoriu būti siejamas su „skreitinio kompiuterio stereotipu“⁸. Čia rengėjas mini stereotipą, kuris nurodo į skreitinio kompiuterio performansą, suvokiamą kaip koncerto klastotė. Priešiškus kyla todėl, kad menininkas muziką atlieka publikai nežinomais būdais, nes technika jis naudoja daugiau namie, darbo kabinete, bet ne per pasirodymą. Skreitinio kompiuterio, kaip ekonominės veiklos įrankio, įvaizdis taip giliai įsišaknijęs publikos sąmonėje, kad naudoti jį kaip muzikos instrumentą reiškia pažeisti muzikos atlikimo kodus. Publika jaučiasi apgauta, nes jai atrodo, kad kompiuterinės muzikos kūrėjas paprasčiausiai leidžia standžiajame diske saugomas audiorinkmenas. Minėtas ironiškas baksnojimas į „skreitinio kompiuterio stereotipą“ aiškiai atskleidžia, kad toks įtarimas daug kam neduoda ramybės. Australų menininko Pimmono kompaktiniame diske yra įrašytas toks koncerto vedėjo komentaras iškart po jo pasirodymo: „... ir, kol tai darė, jis deklaravo savo pajamas elektroniniu būdu!“⁹

Skreitinio kompiuterio muzikos performansas paprastai vyksta avanscenoje. Tai sukuria tradicinį atstumą tarp atlikėjo ir publikos. Koncerto kontekstas erzina klausytojus, negalinčius įsitraukti į veiksmą, nes jiems stinga spektaklio gestų (t.y. teatrinių kodų), nužyminių „atlikimą“ („performatyvumą“). Gestus ir spektaklį keičia skreitinio kompiuterio muzikos atlikėjo riešų ir pirštų mikrojudesiai. Publika mato atlikėją, kuris sėdi nejudėdamas, įbedęs žvilgsnį į šviečiantį ekraną, kol erdvė užlieja nežinia kaip kuriamas garsas. Iš skreitinio kompiuterio – „šmėklų dėžės“ – sklindantys garsai buvo sukurti ne išvietintame erdvėlaikyje, o tokiaime, kuris neegzistuoja apskritai. Čia menininkas suvokiamas tarsi seansą inicijavęs mediuamas: barbenimas į stalą, virpančios sienos ir šmėkliški balsai, sklindantys tarsi iš niekur, pasitelkiami klostoti autentiškumui, kuris apskritai neegzistuoja. Tokiu būdu menininko kuriamas kultūrinis artefaktas suvokiamas kaip klastotė, kurios vertės publika negali nustatyti. Tradiciniame muzikos koncerte partitūros ir atlikėjo aura susilieja, nors kiekvieną iš jų galima suvokti ir atskirai. Tai patiriama, pavyzdžiui, klausantis populiarių dainų versijas dainuojančios grupės. Partitūra turi aiškų šaltinį, kuris perteikiamas paprasčiausio jos interpretavimo

būdu. Skreitinio kompiuterio muzikos performanse „partitūra“ neturi jokio aiškaus šaltinio, atlikėjas, kaip perdavimo kanalas, čia nefunkcionuoja ir net nebando įtikinti publikos, kad partitūra egzistuoja. Net pačiam idealiausiam tokios muzikos atlikimui trūksta vieno elemento – unikalaus buvimo toje vietoje, kur ji buvo sukurta. Šaltinio neturinti „partitūra“, nykstantis ryšys tarp menininko ir publikos skreitinio kompiuterio muzikos atlikimui suteikia „transliacijos“ pobūdį. XXI a. muzika jau ne atliekama, o transliuojama. Kad ir kaip būtų, aura vis tiek egzistuoja – ji slypi „atstume, skiriančiame garsą nuo jo šaltinio“¹⁰.

Popakusmatika

„Hrvatski ir Gregas Davisas, savo pasirodymuose naudojantys „Apple PowerBook“ kompiuterius, labai atsiprašo dėl vizualinių stimulų stokos. Prašau, leiskite jiems padaryti taip, kad tai priklausytų nuo Jūsų...“¹¹

„Kai nėra vaizdinio atpažinimo galimybės, atsiranda anonimiškumas, skatinantis susikaupti ir atidžiau klausytis“¹².

Laimėi elektroakustinės muzikos istorija davė pretekstą šiam tariamai suklasotam muzikos atlikimui. Daug metų akusmatine muzika besidominti akademinės muzikos bendruomenė neįtė jokio „scenos atlikėjų ir publikos skatinamų socialinių ritualų“¹³ poreikio. Neturėjo ir įtarimų, kad kažkas būtų klastojama, nes anų laikų publika nepuoselėjo tokių lūkesčių, kokius vėliau įtvirtino popmuzika. Akusmatinės muzikos aurą lemia muzikos turinys, o ne scenos dekoracijos ir kostiumai. Akusmatinio kūrinio aura atsiranda dėl tokio kodų rinkinio, kuris popmuzikos kultūroje įklampusiai publikai atrodo nenatūralus.

Nors elektroninės muzikos subkultūra nedvejodama perima elektroakustinės muzikos simboliką, toks paviršinis kultūros signifikatų sklidimas lemia, kad daugybė kultūrinių ir teorinių aspektų lieka nenagrinėti. Neįtaikę nei į performanso persmelktą popmuziką, nei į akademinį lygmenį, skreitinio kompiuterio muzikos kūrėjai įsikuria pogrindyje, naudodamiesi performatyvumo kodais, perimtais iš abiejų sluoksnių. Elektroninės ir postskaitmeninės muzikos politinė ekonomija įtraukia ją į popmuzikos

kontekstą, net jeigu ji funkcionuoja kaip subkultūra pagrindinės medijų srovės atžvilgiu. Tokia padėtis sukelia daugybę ginčytinų klausimų, susijusių su vartojamąja verte ir mainais. Turbūt sudėtingiausias klausimas, kaip lūkesčiai veikia performatyvumo kodus, ar jie netrukdo rastis naujiems kodams. Populiariųjų medijų politinė ekonomija kuria paklausą žadėdama vertę, slypinčią performanso lūkesčiuose.

Gravitacinė superkultūros trauka

„Koncerto kontekstai ir jų įverčiai yra griežtai apibrėžti, ypač microsound muzikai, kurią siekiama apibrėžti ar bent jau viešai paaiškinti dažniausiai oficialiai sankcionuotuose renginiuose, deklaruojančiuose tariamą įvairovę“¹⁴.

Kiekviena subkultūra, priartėjusi prie superkultūros (populiariųjų medijų), yra veikiamą visuotinės traukos ir pradeda koegzistuoti parazitiniėje orbitoje. Trumpai apžvelgsiu abi pozicijas.

Mados naršymas: Popžvaigždės, ieškodamos būdų atrodyti „apsimestinai kietos“ savo koncertuose ir kūrybos procese neseniai pradėjo naudoti didžėjų ir elektroninės muzikos kultūros signifikatus. Pavyzdžiui, Björk koncertiniam turui „Naktinis“ (*Vespertine*) 2001 m. buvo pasamdyti du prie skreitinio kompiuterio lūkuriuojantys muzikantai, kasantys *glitch* stiliaus ritmų gigabaitus ir rezgantys abstrakčias kilpas. Vis dėlto simbolinis skreitinio kompiuterio įtraukimas į popmuzikos atlikimą menkai padeda įsivirtinti jam kaip ženklui. Skęsdamas popmuzikos performanso jūroje šis signifikatas plūduriuoja be inkaro, yra permainingas ir negali „transliuoti“ auros, perteikti šaltinio ar teatrališkais gestais įrodyti savojo muzikos įnašo.

Signifikatų perdirbimas: Kita vertus, skreitinio kompiuterio muzikos menininkas dažnai įkliūva į popmuzikos spąstus, nes bando adaptuoti jos kodus ir ima kurti spektaklišką aurą. Daugybė dabartinių menininkų į elektroninės muzikos sceną emigravo iš performatyvumą propaguojančios didžėjų ir klubinės muzikos subkultūros, o kartu perkėlė ir jos kodus kaip patikimą ir jiems pažįstamą veiksmų struktūrą. Bandymai vizualinio stimulo stoką kompensuoti spektakliu dar labiau sujaukia autentiškumo ir auros ryšį,

o kartu įdiegia „skreitinio kompiuterio stereotipą“. Taigi, jei norime įtvirtinti skreitinio kompiuterio signifikatą, pirmiausia reikėtų atgauti savus kodus, atsitraukti nuo spektaklio, įtvirtinti savo aurą ir įrodyti publikai skirtumą tarp „representacijų prie mašinos“ ir „tik mašinos pakartojimų“.

„Naujų kontūrų kūrimas mene reiškia jų kūrimą ir smegenyse“¹⁵. ■

Iš anglų kalbos vertė Asta PAKARKLYTĖ

Versta iš *Parachute*, nr. 107, „Electrososns_Electrosounds“, 2002, p. 52–60.

¹ Jacques Atalli, *Noise: The Political Economy of Music*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985.

² *The History of Theater*, <http://www.ebicom.net/~tct/oftheatre.htm>, tikrinta 2002 vasarį.

³ Jacques Atalli, *Noise: The Political Economy of Music*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985.

⁴ Ibid.

⁵ Sarah Thornton, *Club Cultures, Music, Media, and Subcultural Capital*, Hanover, New Hampshire: Wesleyan University Press, 1996.

⁶ Simon Frith, „The Making of the British Record Industry, 1920 – 1964“, in James Curran, Anthony Smith, Pauline Wingate, eds., *Impacts and Influences: Essays on Media Power in the Twentieth Century*, London: Methuen, 1987.

⁷ Ted Friedman, „Milli Vanilli and the Scapegoating of the Inauthentic“, *Bad Subjects*, 9, 1993 lapkritis.

⁸ Iš koncertų rengėjo Melburne (Australija) laiško, 2001 birželis.

⁹ Pimmon (Paul Gough), *Electronics Tax Return*, CD, San Francisco: Tigerbeat6, MEOW 016, 2001.

¹⁰ Jérôme Peignot cit. iš Francis Dhomont, „Acousmatic, what is it?“, <http://www.electrocd.com/notice.e/9607-0002.html>, tikrinta 2002 vasarį.

¹¹ Cit. iš Hrvatskis (Keitho Fullertono Whitmano) ir Grego Davisok koncertų turo anonso, 2002 vasaris.

¹² Francis Dhomont, „Acousmatic, what is it?“, <http://www.electrocd.com/notice.e/9607-0002.html>, tikrinta 2002 vasarį.

¹³ Darren Copeland, „Cruising for a Fixing – in this ‚Art of Fixed Sounds‘“, <http://www.interlog.com/~darcop/cruising.html>, 2002 vasaris.

¹⁴ Mark Slobin, *Subcultural Sounds – Micromusics of the West*, Hanover, New Hampshire: Wesleyan University Press, 1993.

¹⁵ Gilles Deleuze, *Negotiations*, New York: Columbia University Press, 1995.

Kristina STANČIENĖ

APŽVALGINĖ PARODA: UŽ IR PRIEŠ

Lietuvos šiuolaikinės dailės antroji kvadrienalė, rugsėjo 18 d. atidaryta Parodų ir konferencijų centre *Litexpo*, turėjo atlikti svarbią ir sudėtingą misiją – pateikti žiūrovams „koncentruotą“ pastarųjų ketverių metų Lietuvos dailės vaizdinį, nužymėti aktualiausias kryptis. Parodos rengėja – Lietuvos dailininkų sąjunga kėlė sau tikslą „pristatyti šiuolaikinio profesionalaus meno kūrinius, išryškinti bendrąsias šiuolaikinio meno tendencijas. Tai tęstinis renginys, kuriuo siekiama sudaryti galimybes Lietuvos žiūrovams bei užsienio svečiams pažinti bei įvertinti Lietuvos šiuolaikinį meną, skleisti ir propaguoti jį projekto *Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009* kontekste“.

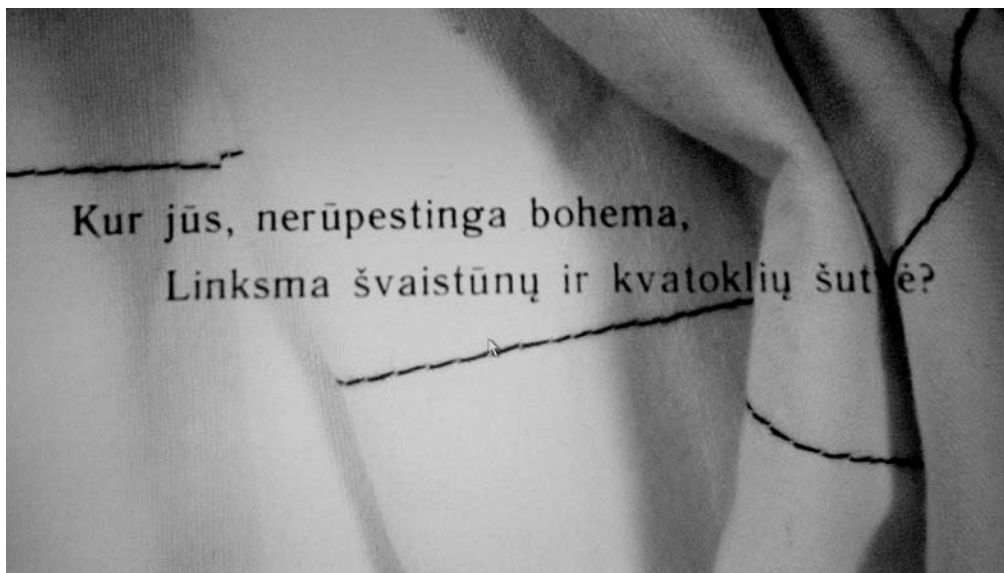
Kvadrienalė turėjo atlaikyti rimtą konkurenciją – juk šią vasarą pagaliau atidaryta Nacionalinė dailės galerija, o *Litexpo* gavo pirmąjį rimtą dailės krikštą – liepos mėnesį čia vyko tarptautinė meno mugė ARTVILNIUS'09, kur galėjome išvysti tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių šiuolaikinės dailės asortimentą, be to, įsitikinome, kad ši sostinės parodinė erdvė puikiai pritaikoma net tokioms komplikuotoms ekspozicijoms, o ką jau kalbėti apie palankią *Litexpo* infrastruktūrą.

Ar Lietuvos šiuolaikinės dailės antroji kvadrienalė šiuos „egzaminus“ išlaikė, vienareikšmio atsakymo nėra. Rengėjai skelbė viešą konkursą norintiems joje dalyvauti. Svarbesnius šiuolaikinės dailės atstovus buvo numčiusios ir kvadrienalės kuratorės Ramu-

tė Rachlevičiūtė, Rita Mikučionytė, Danutė Zovienė. Galutinis ekspozicijos vaizdas, struktūra susiformavo po kolegialių diskusijų su Lietuvos dailininkų sąjungos Parodiniu komitetu (pirmininkas Arvydas Žalpsys, nariai – Roma Survilienė, Dovilė Tomkutė, Gvidas Raudonius, Bronius Gražys).

Palaikyčiau nuomonę, kad apžvalginės parodos mūsų dienomis nebėra aktualios, o jeigu jau imamasi panašios užduoties, žvilgsnis į dabar vykstančius dailės procesus turėtų būti skvarbesnis, paremtas aiškesnėmis kuratorių intencijomis. Kvadrienalėje pristatoma daugiau kaip šimto lietuvių menininkų kūriniai, todėl ji galėtų ir turėtų atspindėti bent ryškiausius pastarųjų ketverių metų lietuvių dailės proceso vingius.

Atsižvelgiant į Lietuvos dailės situaciją, kategoriškai smerkti tokį kvadrienalės rengimo būdą taip pat nėra sąžininga. Juk tai tradicija, gyvuojanti jau keletą dešimtmečių, užsimezgusi dar tais laikais, kai menininko statusas visuomenėje buvo iš tikrųjų svarus, reikšmingas, tačiau viešajame gyvenime vyravo konformistinė laikysena. Buvo nemažai dailininkų, kuriems užginta dalyvauti oficialiose parodose ir jų kūrinius buvo galima pamatyti tik apžvalginėse, mat valdžios požiūriu jos buvo antraeilės. Dabar ideologinių draudimų nebeliko, bet nemažai dailininkų vis tiek negali parodyti žiūrovams savo kūrinių ir tai lemia ekonominės priežastys – surengti autorinę parodą komercinėje galerijoje daugeliui ne

Inga LIKŠAITĖ. Dingę. 2009. Videoprojektas, tekstilė, animacija, fotografija; 8 min.

pagal kišenę, o LDS galerijose – pernelyg didelė konkurencija.

Kita vertus, nemažai autoritetingų menininkų, dailėtyrininkų šią tradiciją gina ir palaiko ne vien dėl minėtos priežasties: „Nesutinku, kad apžvalginės parodos jau pačios savaime yra anachronizmas, niekam nereikalinga atgyvena. Ir šiais kuratorinių, konceptualių parodų laikais jos periodiškai rengiamos daugelyje pasaulio šalių ir miestų. Ne kiekviena tradicija, juolab kultūrinė, net ir vykstant esminiams tautos gyvenimo pokyčiams, turi būti atmesta ir dirbtinai naikinama“, – rašė dailėtyrininkė Eglė Kunčiuvienė „Keliose replikose nesusikalbėjimo tema“ (7 *meno dienos*, 2003 m. nr. 572) ir retoriškai klausė, ar žodžiai „kuratorius“, „projektas“ netapo „įprastu, formalizuotu meninės biurokratijos žargonu, būtinu raštu, paraiškų atributu, tarsi reikšmingumo ir sėkmės burtžodžiais“.

Beje, ir Ramintos Jurėnaitės kuruotas projektas „Abstrakcija ir ekspresionizmas: dvi Vilniaus tapybos tradicijos“, šią vasarą išskleistas net 17 Vilniaus galerijų, spaudos pranešimuose buvo pristatomas kaip retrospektyvinė apžvalginė paroda. Tačiau skirtumai akivaizdūs – šiuo atveju kuratorė vis dėlto mėgino margą, nevienalytę lietuvių tapybą skaidyti tam tikrais blokais,

kalbėti ne tik apie formalius išraiškos skirtumus, bet ir apie už jų slypinčius ideologinius, istorinius, socialinius aspektus. Kaip svarią plataus laikotarpio dailės procesų apžvalgą galima vertinti ir puikią parodą „Eksperimentas. XX–XXI a. Lietuvos dailė“, kuruotą Erikos Grigoravičienės, Jolitos Mulevičiūtės ir Lolitos Jablonskienės (ji vyko 2008-aisiais sostinės Radvilų rūmuose).

Daugeliui žinomus

„muziejinius“ lietuvių dailės pavyzdžius kuratorės sudėliojo į tam tikras „lentynėles“, vieni šalia kitų atsidūrė skirtingais laikotarpiais kūrusių autorių kūriniai, naujai iliustruojantys tam tikrus lietuvių dailės istorijos dėsningumus.

Radę argumentų, pateisinančių apžvalginės parodų intencijas (nors pateikti pavyzdžiai byloja, kad ir apžvalga gali būti aiškesnė, tikslingesnė ir tvirtiau pagrįsta), apibendrinkime kvadrienalėje eksponuojamų kūrinių visumą. Tą padaryti nelengva. Nors kvadrienalės organizatorius varžė *Litexpo* erdvių specifika, nemažas, tačiau vis tiek ribotas ekspozicinis plotas, čia pristatomas tikras autorių ir kūrinių margumynas. Parodos pobūdis, nepaisant seniai nebekvestionuojamo dailės tarpdiscipliniškumo, vis dėlto leidžia susidaryti vaizdą apie atskirų raiškos būdų tendencijas. Pavyzdžiui, kvadrienalėje išvystome bene stipriausias mūsų dienų grafikų pajėgas, talentingiausias tekstilininkes, kurioms moteriškas veržlumas ir eksperimentai leido išsiveržti į šiuolaikinės lietuvių dailės avansceną. Pateikta daug naujausių tapybos, keramikos kūrinių, medijų meno pavyzdžių. Gal kiek mažiau, dėl suprantamų priežasčių, atspindėta šiuolaikinė skulptūra, menas

iš stiklo. Kvadrienalės atidarymo akcentai – Eglės Gandos Bogdanienės ir Karinos Matiukienės performansas „Tikiu – netikiu“, Justino Vaitiekūno akcija „Olala dailė“ tarsi patvirtino, kad gyva, aktuali tebėra ir akcionistinė kūryba, atverianti teatrališkąją dailės prigimtį, kirbinanti žiūrovų vaizduotę.

Ekspozicija apima platų spektrą – nuo perdėm tradicinių, dvelkiančių net sovietmečio kvapeliu, iki svariausių per pastaruosius ketverius metus sukurtų dailės kūrinių. Esama šiokių tokių eksponavimo „duobių“, kūriniai gretinami ne visada apgalvotai, dailės procesų atspindys, sakyčiau, blyškoka... Kai kurioms kūrybos sritims labai pristigo aštresnių „prieskonių“... Štai šiuolaikinės tapybos paveikslas būtų kur kas turtingesnis su įvairių laikotarpių lietuvių klasikų – Arvydo Šaltenio, Mindaugo Skudučio, Povilo Ričardo Vaitiekūno, Henriko Čerapo naujausia kūryba, o ir jaunųjų tapytojų parodoje pristatyta ne tiek jau daug. Abejotina kai kurių kvadrienalėje pristatytų keramikos kūrinių vertė. Kukliai atspindėti pastarųjų metų stiklo, vitražo eksperimentai. Krito į akis ir kai kurie bendresni, su parodos struktūra, jos sklaida susiję dalykai – pavyzdžiui, neaiškus VEKS renginių ciklo „Naujasis miesto veidas“ ir kvadrienalės santykis.

Lietuvos šiuolaikinės dailės antroji kvadrienalė *Litexpo* duris žiūrovams atvėrė nemokamai – tai puiki dovana miestiečiams ir sostinės svečiams. Reikia tikėtis, daugelis pasinaudojo proga vienoje erdvėje apžiūrėti tokį įspūdingą kiekį lietuvių menininkų naujų kūrinių. Išleistas ir lakoniškas kvadrienalės katalogas, kuriame reprodukuoti visų parodos dalyvių darbai.

2005 m. surengta Lietuvos šiuolaikinės dailės pirmoji kvadrienalė laikėsi kiek kitokios kuravimo strategijos, jos apimtis buvo kuklesnė. Įdomu, kaip bus apibendrinta šiemet įgyta patirtis, kokią kelią rinksis būsimos kvadrienalės rengėjai? Akivaizdu, kad Lietuvos šiuolaikinės dailės antroji kvadrienalė aktualizavo ir įsisenėjusią kuravimo problemą, privertė kitaip vertinti apžvalginės parodos statusą ir jos gyvybingumą šiuolaikinės dailės kontekste. ■

Kęstutis ŠAPOKA

SUBLIŪŠKUSI INTRIGA

Intriguojanti (labiau užmojais, ketinimais, ateities planais) Lietuvos šiuolaikinės dailės pirmoji kvadrienalė 2005 m. teikė vilčių (ypač dėl kviestinio kuratoriaus), kad LDS pagaliau pateiks aiškesnę parodinę alternatyvą visų keikiamai ŠMC „blogio ašiai“ arba suformuluos kokį nors aiškesnį savo požiūrį. Užuomazgų būta, todėl daugelis nekantriai laukėme antrosios.

Deja, kai jos sulaukėme, likome it musę kandę. Nors nepasakytum, kad ekspozicija prasta, kad visiškai negalvota apie koncepciją ar ekspozicijos architektūrą, vis dėlto vaizdelis, kaip sakoma, nekoks.

Bandysiu trumpai panagrinėti keletą, mano galva, svarbių kvadrienalės aspektų.

Šiokių tokių kuratorių koncepcijos „trūkių“ išduoda jau kvadrienalės anotacija, nes joje „šiuolaikinė dailė“ virsta „šiuolaikiniu menu“. Šias sąvokas kartais iš tikrųjų sunku atskirti, mūsų dailėyra iki šiol nėra sutarusi dėl aiškesnio *šiuolaikinės dailės* ir *šiuolaikinio meno* sąvokų vartojimo. Kita vertus, nors garsusis LDS ir ŠMC konfliktas jau lyg ir užgesęs, išsisėmęs, tam tikra ideologinė ir formos takoskyra tarp abiejų stovyklų vis dėlto išliko. Iki šiol dauguma menininkų, identifikuojančių save su „šiuolaikiniu menu“, atsisako dalyvauti LDS rengiamose parodose.

Nesiimu spręsti, ar ši specifinė ideologinė Vilniaus dailininkų ir menininkų takoskyra yra pozityvi, ar negatyvi, nesakau, kad viena stovykla yra kuo nors pranašesnė už kitą. Konstatuoju faktą. Jei jau taip yra, vadinasi, turime pripažinti, kad iš tikrųjų egzistuoja tam tikri objektyvūs, kartais matomi plika akimi, kartais sunkiau įžvelgiami skirtumai tarp „šiuolaikinės dailės“ ir „šiuolaikinio meno“.

Susidaro įspūdis, kad parodos kuratorės „šiuolaikinio meno“ sąvoką vartoja kiek netiksliai, neapibrėžtai (ko gero, turima omenyje visa *dabartinė* dailė) arba

tiesiog bandoma lįsti ne į savo daržą, nes kvadrienalės ekspozicijoje, išskyrus keletą sunkiau klasifikuojamų pavyzdžių, nė su žiburiu nerasi „šiuolaikinio meno“ siaurąją prasmę. Taigi, kvadrienalėje pristatoma „šiuolaikinė dailė“, o ne „šiuolaikinis menas“.

Tokia sąvokų painiava sukelia ir daugiau problemų. Viena iš jų yra ta, kad kvadrienalėje pristatoma šiuolaikinę dailę bandoma pritempti (ko gero, nesąmoningai) prie šiuolaikinio meno sampratos, o nuo to gerokai nukenčia tiek kūriniai, tiek ekspozicijos visuma, tiek parodos koncepcija.

Neslėpkime: kvadrienalė pristato daugiausia LDS dailės (taip pat ir dailių amatų) sampratą, todėl gal ir reikėjo akcentuoti būtent ją. Kalbu apie *kuravimą* ir *konceptualių projektų* sąvoką. Akivaizdu, kad „šiuolaikiniam menui“ tokia taktika yra natūrali, kartais net būtina, nes dalis šiuolaikinio meno *kūriniais* tampa tik projektuose, o pašalinti iš jų konteksto tokie nebebūtų.

Tokia dailė, kuri tinka labiau tradiciškai suvokiama parodoms, vargu ar gali atsiskleisti konceptualaus projekto kontekste. Žinoma, ir „šiuolaikinė dailė“ gali būti konceptualaus projekto dalis, bet tasai konceptualumas turi būti tikslingas. Dailės kūrinius galima problematizuoti, tyčia sujaukti jų prasmę, apskinkinti jų „perskaitymą“ įrengiant ekspoziciją koku nors neįprastu būdu – paveikslus kabinant arba skulptūras statant „žemyn galva“, suverčiant juos į krūvą, be saiko perkraunant jais ekspoziciją ar rengiant ją provokatyvioje erdvėje – prekybos centre, gatvėje, viešajame tualete, santuokų rūmuose ir t.t., bet ir tokiais atvejais provokatyvumas turi būti prasmingas. Tokios provokacijos fone šiuolaikinės dailės kūriniai taps šiuolaikinio meno dalimi, bet patys šiuolaikinės *dailės kūriniai* savaime netaps šiuolaikinio *meno kūriniais*. Jie vis tiek bus šiuolaikinės dailės kūriniai laikinai atsidūrę šiuolaikinio meno *projekto* kontekste ir netekę tiesioginės savo funkcijos.

Šiuo požiūriu *Litexpo* parodų rūmai nėra jokia alternatyvi erdvė (kaip nebūtų ir ŠMC patalpos). Todėl, ko gero, daug prasmingiau būtų buvę ne maskuoti specifinį LDS požiūrį į dailę, bet jį akcentuoti ir dar labiau

paryškinti – daryti tiesiog apžvalginę parodą (nors kvadrienalė ir skelbiasi apžvalgine, manyčiau, tokia ji yra ne visais atžvilgiais). Apžvalginė, suneštinė paroda nėra savaime blogas dalykas. Pavyzdžiui, galbūt vertėjo ne dėti eklektišką ekspoziciją, neva taikant kažkokį kūrinių sugretinamumo principą ar teisinantis dar labiau miglotu per pastaruosius kelerius metus neva išryškėjusiu dailininkų populiarumu, bet visą ekspoziciją griežtai suskirstyti į LDS ribose natūralias „cechines“ – tapybos, skulptūros, grafikos, keramikos, tekstilės, taidkomosios dailės, juvelyrikos, na gal ir „tarpdisciplininės dailės“ keliems nenumatytiems atvejams – sekcijas, kad būtų galima aiškiau susigaudyti, ko tam tikra sritis pasiekė, kokios kryptys įsigali, ką įdomaus nuveikė vienas ar kitas autorius.

Ko gero, kvadrienalės pritempinėjimas prie šiuolaikinio meno sampratos ir yra silpniausia jos grandis. Juk šiuolaikinė dailė įdomi pati savaime, nereikia jos nuolat teisinti, ginti, įrodinėti, atseit ji irgi „sugeba“ būti šiuolaikiška, nes dailei tai net neturėtų rūpėti. Dailė yra unikali savaip, o šiuolaikinis menas – savaip, ir nereikia jų be paliovos lyginti, ieškant kurio nors pranašumų.

Minėtas bandymas pritempinti būdingas ne tik kvadrienalei kaip visumai, bet ir daugeliui paskirų kūrinių. Paradoksalu, bet įspūdingiausiai atrodo tie iš jų, kurie sukurti nebijant tradicinių išraiškos būdų ir dirbtinai neimituojant „šiuolaikiškumo“.

Šiuo požiūriu didžiausią akmenį tenka mesti į vidurinėsios kartos grafikų daržą. Jų desperatiškas noras atrodyti šiuolaikiškiems, pseudoinstaliacijos ir kitoks šiuolaikinio meno parazitavimas arba „beždžioniavimas“ iš tikrųjų nejučiant tokio meno specifikos, kuratoriaus Simono Reeso žodžiais tariant, iš pirmo žvilgsnio galbūt kažkuo ir primena šiuolaikinį meną, tačiau toks nėra.

Keista, bet tie grafikai (-ės), kurie nesibaido tradicinių, net konservatyvių savo cechui būdingų išraiškos būdų, atrodo pakankamai „gaiviai“. Vis neatsistebiu Birute Zokaityte arba Egle Vertelkaite – formos požiūriu jos niekada neperžengė tradicinės grafikos ribų, bet jų kūryba visai neatrodo „atsilikusi“. Pavyzdžiui, jaunųjų grafikų atstovas Tadas Gindrenas naudoja pačia paprasčiausia, atrodytų, „pasenusia“ linoraižinio techni-

Šiuolaikinės dailės
antrosios
kvadrienalės
ekspozicijos Litexpo
fragmentai

Kunigunda DINEIKAITĖ. *Be pavadinimo*. 2006. Drobė, aliejus, stiklo lašai, lakas; 200x300

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Šiuolaikinės dailės antrosios kvadrienalės ekspozicijos Litexpo fragmentas

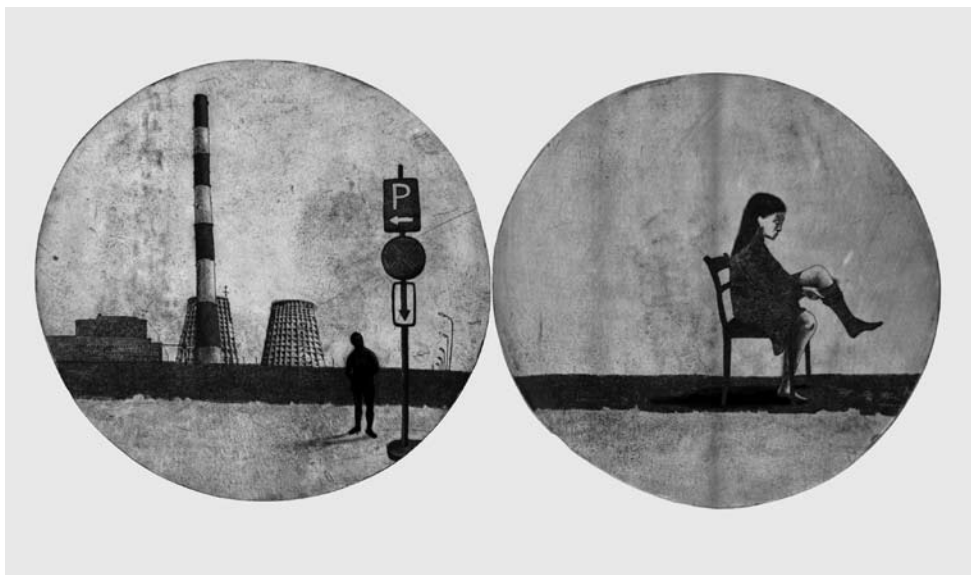
ka, bet galutinis rezultatas tikrai neatrodo pasenęs... Deja, demonstratyvus daugelio kitų grafikos atstov(i)ų „šiuolaikiškumas“ atrodo naivus, pretenzingas ir retrogradiškas. Tai dar ne šiuolaikinis menas, bet jau ir ne grafika, tiesiog – pasaulėžiūros aklavietė. Ir vėl paradoksas – Broniaus Leonavičiaus, Mikalojaus Vilučio ar Eduardo Juchnevičiaus kartos grafika atrodo daug šiuolaikiškesnė ir progresyvesnė nei jaunesnių už juos kolegų...

Ko gero, šiuo atžvilgiu ir vėl parankesnė kvadrienalės struktūra būtų buvusi tiesiog autonomiškų „cechų“ ekspozicija. Tada, manyčiau, būtų sėkmingiau pavykę paslėpti, užmaskuoti atvirai naivius, infantilius, diletantiškus kūrinius, kurie dabar tiesiog dominuoja, rėkte rėkia, kenkdami tiems parodos kūriniams, kurie tikrai neprasti ir įdomūs.

Žinoma, nereikėtų pamiršti, kad LDS yra daugialypė visuma, savotiškas monstras, kurio vienas „cechas“ nežino, ką daro kitas. Ir tai natūralu, nes didelis narių skaičius ir jų saviraiškos įvairovė neleidžia formuoti vieningos strategijos, ypač jei tai yra demokratiška organizacija, nevaržanti ir necenzūruojanti savo narių estetinių pažiūrų.

Kita vertus, kai kalbame apie didžiulius projektus, vis dėlto reikėtų užimti aiškesnę poziciją. Jei norima sukurti konceptualų projektą, nereikėtų bijoti ir labai aiškios, išgrynintos, tegul ir tendencingos, vizijos. Žinoma, tokiu atveju nepavyks išvengti ir tendencingos autorių selekcijos, tačiau tada bent būtų aiški projekto idėja, būtų lengviau pasverti tiek argumentus, tiek kontrargumentus. Šią kvadrienalę rengė trys kuratorės ir atrankos komisija, bet aišrios koncepcijos ji vis tiek neturėjo kaip ir tas devynių auklių vaikas, likęs be galvos...

Jei pagrindinė kvadrienalės funkcija yra „apžvalginė“ paroda, o LDS laikosi demokratiškos pozicijos,

Birutė ZOKAITYTĖ. Iš ciklo „Apie Tėvynę“ 2008–2009. Ofortas, minkštas lakas; 62x62

tada iš tikrųjų reikėtų rodyti sekcijų ekspozicijas ir leisti jose eksponuotis visiems be išimties LDS nariams. Jei kvadrienalė pristato „sėkmingiausius“ pastarųjų keletrių metų autorius (tai iš dalies paaikškina, kodėl rodomi ir prasti kūriniai – juk viskas vertinama tik pagal karjeros sėkmę), tą reikėtų labai aiškiai akcentuoti ekspozicijoje (ko gero, taip pat „cechinėje“) su atitinkamais komentarais, bet griežtai atsisakyti atsitiktinių kūrinių ir autorių, kurie „populiarumo“ sąvoką paverčia dar miglotesne.

Šios kvadrienalės ekspozicija rodo, kad ieškota tarpinio varianto tarp kuruojamo projekto, tarp keleto skirtingų požiūrių ir tiesiog suneštinės apžvalginės parodos.

Vis dėlto viskas nėra taip blogai, kaip galėtų pasirodyti iš šio teksto. Kuo daugiau projektų, didelių institucinių, mažų alternatyvių, kuo įvairesnėse erdvėse – įprastose ar netradicinėse – jie rodomi, tuo naudingiau Vilniaus meno scenai, tuo ji gyvesnė, įvairesnė ir demokratiškesnė. Teigiamai vertinu tiek kvadrienalės kuratorių darbą, tiek ir gerus ketinimus, tiesiog ateityje praverstų dar aiškesnė, dar labiau išgryninta motyvacija. ■

SAKINYS

arba ilgas sakinys, tam tikru greičiu besileidžiantis puslapiu žemyn, nori pasiekti jeigu ne to, tai kurio nors kito puslapio apačią, kur galės ramiai pailsėti ar minutėlę stabtelėti, kad apgalvotų klausimus, iškeltus jo paties (laikino) egzistavimo, kuris baigiasi, kai puslapis užverčiamas arba kai sakinys išsitrina iš atminties, kuri laiko jį (laikiniai) kokiam nors glėbyje, nebūtinai aistringame, labiau, galimas dalykas, tokiam lyg ir glėbyje, kuriuo pasimėgavo (arba kurį pakentė) žmona; ji ką tik atsikėlė, eina į vonią plautis galvos ir atsitrenkia į savo vyrą, kuris sėdi išsiskėtęs prie pusryčių stalo, skaito laikraštį ir nepamatė jos, išeinančios iš miegamojo, tačiau dabar, kai atsitrenkė į ją, tiksliau, kai ji atsitrenkė į jį, kelia rankas, kad ją apkabintų, lengvai, trumpam, nes žino: jeigu iš tikrųjų apkabins ją taip anksti ryte, kol jai iš galvos dar neišdulkėję sapnai ir ji nespėjo užsimesti savo skuduriukų, žmona nesureaguos, gali net šiek tiek pyktelėti ir pasakys ką nors įžeidžiamo, taigi vyro apkabinimas nėra toks fiziškai ir jausmiškai energingas, koks galėtų būti, nes jis nenori nieko eikvoti veltui, – sakinys perbėga per galvą, sukeldamas maždaug tokį jausmą, tačiau galimas ir kitoks situacijos aprašymas, pavyzdžiui, sakinys rėplioja per galvą kaip žodžiai, kuriuos kas nors ištaria tada, kai jūs atidžiai klausotės trumpųjų bangų radijo stoties, – groja kažkokia roko grupė, sklindantys garsai virpa, todėl beveik visas jūsų dėmesys prikaustytas prie jų, galvoje nėra likę vietos priimti kokioms nors pastaboms, jūs tikriausiai jau susiginčijote su tuo asmeniu, kuris daro pastabas, esą radijas groja per garsiai arba dėl kažko pa-

našaus, reaguojate į tą pastabą taip, lyg nė nebūtumėte jos išgirdę, o jeigu jau turite išgirsti, trokštate, kad tai tęstųsi kiek įmanoma trumpiau, geriausiai per reklamą, nes tuoj po reklamos žadėjo paleisti naujausią jūsų mėgstamiausios grupės dainą, roko „gabalą“, kuris dar niekada neskambėjo eterijoje, jūs norite jo klausytis ir reaguoti kitaip, tokiu būdu, kuris atitinka tai, ką tuo momentu jaučiate arba ką galėtumėte jausti, jeigu pašalinio jaudulio grėsmė būtų (bent laikinai) nuslopinta, žadant kokių nors malonių pranašumų arba ką mūsų protas įsivaizduoja jais esant, bet prisiminkime, kad iš tikrųjų jais dažnai pridengiami pralaimėjimai (nepasakytum, kad pralaimėjimai kartais nebūna naudingi, nes moko mus, kad ne vien pasisėkimu žmogus gyvas, kad nesėkmės grūdina asmenybę, kuri, iš anksto apgalvojusi, kaip atstatyti savo sugrubusį paviršių tokiam pat šiurkščiam pasauliui, gauna galimybę palikti bent nežymų pėdsaką ar ką nors visai neapibrėžto, bet vis tiek savo ženklą fasadinėje žmonijos istorijos pusėje), o naudos siekimas visada dvelkia neišprususia tuštybe, lyg norėtum papuošti savo kaktą laurų vainiku arba išsirengtum į pikniką užsikabinęs visus savo medalius, nors pakvietime apie juos nieko nebuvo parašyta, taigi nesvarbu, kad tavasis *ego* visada yra alkanas (visiems mums tą sako), vertėtų prisiminti: nuolatinė sėkmė yra beveik tokia pat bereikšmė, kaip ir nuolatinė sėkmės stoka, nes ir viena, ir kita gali kelti pasibjaurėjimą, todėl derėtų palikti ant stalo keletą trupinių kitiems iš mūsų brolijos, užuot viską susižėrus į mažą kariukais siuvinėtą savo piniginę, reikia leisti ir kitiems pasinaudoti dalimi tų gėrybių, jeigu jomis

pasidalysi, debesys ims tau šypsotis, laiškanešys atneš laišką, vos panorėsi išsinuomoti dviratį, iš karto jį rasi, pamatysi ir kitų, nors nelabai gausių, ženklų, rodančių, kad visuomenė tau (laikinei) pritaria arba yra bent jau pasirengusi leisti tau (laikinei) tikėti, kad ji aiškiai mato – tu nestokoji pagirtinų savybių, nors anksčiau tavo nuopelnus ignoravo, užsispyrusiai nepripažino pamatinio fundamentalaus tavo žmogiškumo, žongliuodama juodais kamuoliukais sprendė klausimą, ar palikti tave gyvą, – uždarame posėdyje dėl to balsavo administracinė valdžia, kuri, kaip visuotinai žinoma, vykdo slaptas apdovanojimų ir bausmių programas, sukeliančias mažučius *status quo* pakitimus įvairiuose visuomeninio gyvenimo periferijos taškuose, kartu su kitomis panašaus stiliaus priemonėmis, tokiomis kaip filmų, pasižyminčių specialiomis ypatybėmis arba būdingais bruožais, statymas, pavyzdžiui, filmo, kurio išvirkščioji pusė yra šventa paslaptis, todėl panelėms ir moterims neleidžiama jo žiūrėti, arba rašymas romanų, kurių paskutinis skyrius yra plastikinis maišelis, pripildytas vandens, jį galite pačiupinėti, tačiau iš jo neatsigersite, – tokiu būdu ar būdais bendruomenės mentalinis gyvenimas nevykusiai sulopomas ar nuneigiamas, paverčiamas kažkuo, ko niekada neįsivaizdavo (nenumatė) planuotojai, sugrižę iš krizių valdymo seminario, ir, jeigu jų paklausime, ko ten išmoko, atsakys, kad išmoko kelti rankas į viršų; tuo tarpu sakiny, nors ir neįautrus tiems aptarimams, turi jį patį graužiančią sąžinę, kuri įtikina sekti paskui savo žvaigždę ir dideliu, tiesa, apgalvotu greičiu judėti iš vienos vietos į kitą, bet nepamesti nė vieno „pakeleivio“,¹ kurį galėjo paimti vien todėl, kad tas atsirado čia, šiame puslapyje, kartais net leidžia jam išklysti iš kelio, kad pamatytų, kas slypi štai ten, po keistos formos medžiu, arba atsispindi vaizduotės lietaus statinaitėje, ir, net jeigu tiesa tai, ko mus mokė jaunystėje, atseit trumpi, kapoti sakiniai yra geriausi, vis tiek nežinia, ką mokytojas turėjo omenyje: ar „kapoti“² nereiskia „apsvaiginti kapojant“, manau, jis tikriausiai norėjo pasakyti: „trumpi, prakapojantys skylę sakiniai“, tu-

rėdamas omenyje sakinius, kurie staiga spiria jums, užliedami krauju – jei tik įmanoma – jūsų smegenis, o kaip tik dabar, kai ieškau to žodžio reikšmės, man užkliuvo iš pažiūros toks pat žodis – „kapotas“, reiskiantis didelį dangtį, užklojantį automobilio variklį, jis gali būti pakeltas ir važiuojant, jei kas nors, net ir vairuotojo patarnautojas, paspaustų mygtuką (štai ko reikia mano sakiniui, kad išliktų vėsus!), esame jau pakankamai subrendę, kad nesunkiai atlaikytume šoką, sukeltą atradimo, neva daug kas, ko buvome mokomi maži ir jauni, yra neteisinga – klaidingai suprasta tų, kurie mus mokė, arba pateikta truputį sutirštinant spalvas, o tą sutirštinimą lėmė asmeniniai mokytojų poreikiai, nes, būdami žmogiškos būtybės, jie turėjo polinkį į darbą įlieti šiek tiek širdies, šiek tiek savo kraujo, kuris kartais galėjo būti truputį pastovėjęs, tas širdies kraujas, ir, net jeigu jie manė, kad perteikia „žinias“ taip, kaip nustatė Edukacinė taryba, galėjo pajusti: jų sakiniai nepasižymi tokia triuškinama galia kaip nauji pabūklai, kurių sviediniai viską paverčia nuolaužų krūva (nors tiesa ir tai, kad anuo metu dar neturėjome tokių ginklų), todėl, atsižvelgę į abejotinas savo programos vietas (visos protu suvokiamos programos jau buvo godžiai surytos, kaip antai žinios apie mėnulį ir žvaigždes), jie nusprendė palikti mus, apsirengusius geriausiais savo drabužiais, kad galėtume neveikti nieko kita, tik smarkiai, sekinaimai kariauti su savo žmonomis, – jos dabar jau visiškai nubudo iš miego, greitosiomis šmurkštelėjo į dryžuotus platėjančius savo „varpelius“, ant torsų apsitempė *sviterius*, neperkalbamai atsisakiusios nešioti po jais kokias nors *liemkes* ir politinę šio atsisakymo svarbą yra pasirengusios paaiškinti kiekvienam, kas tik jų klausys arba į jas žiūrės, – tiktai „be rankų“, nes tai neturi nieko bendra su... bent jau jos taip sako; taigi mokytojai palieka mus, ir mes neturime kuo užsiimti, todėl plukdomė po visą kambarį Reynoldso vyniojamojo popieriaus lapus, bandydami suskaičiuoti, kiek daugiausia tų lapų galima išlaikyti ore vienu metu, bet tai nesuteikia jausmo, kad dar esame kam nors tinkami, lyg kie-

kvienas iš mūsų būtų tapęs Buda, žiūrinčiu žemyn į pačią tavo šypsenos paslaptį, kuriai reikia, kad ji būtų tiriamą, ir aš tuoj pat tuo užsiimsiu, kol dar pakankamai šviesu, jei tik tu atsisėsi štai ten, ant pačios geriausios kėdės, nusirengsi visus drabužėlius, įkiši pėdas į elektrinį pirštų šildiklį (jis užkerta kelią plaučių uždegimui), užsimesi baltą nesiglamžantį ligoninės chalata, kad pridengtum savo nuogybę, – na, jei visa tai padarei, galėsime pradėti, tik nusiplausiu rankas, nes šiame mieste prisirengu neįsivaizduojamą galybę visokiausių trupininių prielipų, paprasčiausiai vaikštinėdamas gryname ore, linkčiodamas pažįstamiems, kalbėdamasis su draugais, santykiaudamas su meilužėmis, o juk tai – įprastas gyvenimas (ir mirtis priešams, beje); truputį įsitempiu, ketindamas nusiplauti rankas, nes nerandu muilo, kažkas juo naudojosi ir nepadėjo atgal į muilinę, visa tai dirgina, ypač jei tuo metu tavo kabinete sėdi graži pacientė, po chalatelius visišškai nuoga, savo didžiulėmis rudomis akimis įsižiūrėjusi į apgamiukus veidrodyje, nors paprastai ji seka kiekvieną tavo judesį (kai nesistebeilija į tuos apgamus, tikėdamasi, kad jie, kaip Disney'aus filme apie gamtą, nupleiskanos) ir visa didžiulė ruda jos galva svarsto, ką tu rengiesi jai daryti, toje galvoje pradurtos skylės leidžia išsiliesti tam klausimui, o tuo tarpu gydytojas nusprendžia, kad nusiplaus rankas vien vandenių (velniop tą muilą!), taip jis ir padaro, paskui dairosi rankšluosčio, bet skalbimo tarnyba surinko juos visus, čia nėra nė vieno, todėl šluostosi rankas į užpakalinę kelių dalį, kad išvengtų įtartinų dėmių priekyje, svarstydamas, ką jinai turėtų galvoti apie gydytoją, kuriam viskas išeina labai neprofesionaliai (su niekuo jis nesusitvarko!), net bando šią nenumatytą komplikaciją įvertinti iš jos požiūrio taško, jeigu ji tokį turi (tačiau kaip gali turėti, juk ji ne čia – ne tualete), ir tuoj liaujasi svarstęs, nes jam rūpi tik jo paties, o ne jos, požiūrio taškas, ir su šita mintimi, tvirtai įsikalta į galvą, lengvu, pasitikinčiu žingsniu, koks aprašytas Bulwerio-Lytone kūrinuose, įeina į kabinetą, kurį ji taip žaviai užvaldžiusi, paima už rankos ir

pradeda plėsti nuo jos kietai iškrakmolytą baltą ligoninės chalata (bet ne, negalime leisti, kad pornografinis *merde*³ atsirastų tokiam didingame ir tauriame sakinyje, kuris ilgainiui tikriausiai pateks į Kongreso biblioteką) – tai tik šmėkštelėjo jo sąmonėje, kai jis žiūrėjo į ją, o juk visi žinome, kad sąmonė visada yra *kieno nors* sąmonė, ji nėra visiškai už nieką neatsakinga, todėl, imdamas pacientę už rankos, jis tiesiog įpuola į milžinišką baltą jos *abisalės*⁴ piurę, ne, greičiau klausia, kiek laiko praėjo nuo jos paskutinio vizito, ji atsako: dvi savaitės, o jis krūpteli ir svarsto, kad tokia kondicija kaip jos (ji yra nepaprastai populiarus kareivis, jos kariuomenė laimi visus mūsų apsimesdama miškais, nes priešai tik paskutiniu momentu atskleidžia, kad tie medžiai, po kuriais jie valgo priešpiečius, turi akis ir kardus, – tai man primena Roberto Houdino 1845 metų pasirodymą, pavadintą „Fantastiškas apelsino medis“, kuriame magas iš vienos damos pasiskolino nosinaitę, patrynė tarp delnų, įleido ją į kiaušinį, paskui kiaušinį – į citriną, citriną – į apelsiną, po to stipriai suspaudė apelsiną rankomis, tas vis mažėjo, mažėjo, kol iš jo liko tik milteliai, tada paprašė atnešti mažą apelsino medį vazonėlyje ir išbarstė ant jo miltelius – medelis apsipylė žiedais, žiedai virto apelsinais, apelsinai – drugeliais, o drugeliai – gražiomis moterimis, kurios paskui ištekėjo už publikoje buvusių vyrų), taigi toji jos kondicija kenkia draugiškam bendravimui realiuoju laiku, geriausia, ką ji galėtų padaryti, tai pasiduoti, nuleisti rankas, o jis, nuolankiai priėmęs tokį gestą, priglus prie jos, ir jie abu leis sau truputėlį senamadiškų pasitapšnojimų, pasikutenimų, ji bus tik su šv. Kristoforo medalikėliu ant sidabrinės grandinėlės, o jis (nes tokia yra veiksmų laisvė, suteikiama laisvųjų profesijų atstovams) rūpinsis tuo sakiniu, plonytėmis dramatinės įtampos linijomis, kurios dar nebuvo įtrauktos, todėl turime aprašyti kai kuriuos gamtos reiškinius, pasirodžiusius danguje (paukščius, žaibus su perkūnija), galimą *coup d'état*⁵ sakinyje, tuo atveju dominuojantis veiksmazodis būtų... bet šią akimirką į sakinį įpuola žinianešys,

kuriam iš po erškėčių skrybėlės srūva kraujas, ir ima šaukti: „Tu pats nežinai, ką darai, baik durstyti tą sakinį ir pradėk gaminti Moholy-Nagy'o kokteilius, nes jų mums tikrai reikia – blogų manierų ribose!“ – tada nutilęs griūna ant grindų, o po juo atsiveria žabangų dangtis, jis krinta pro angą žemyn į drėgną šachtą, kur tyko mėlynasis narvalas, iššiepęs vienintelę iltį, bet gal žinianešio, krintančio iš taip aukštai, svoris tą iltį nulauš, – todėl, kruopščiai viską apsvarstę malonioje apeiginių biudžeto mažinimų šviesoje, padriko informacijos šleikštulio chaose, mes turime nuspręsti, ar tęsime toliau, ar grįšime atgal, džiaugdamiesi išnaikinimo tragizmu, beje, pirmesniu atveju tektų skaityti erotinį skelbimą, prasidedantį žodžiais: *Burnos parengimas – ji bus tokia jaudinamai karšta kaip litavimo lempa* (tačiau ar tai neapkraus per dideliais mokesčiais mūsų burnos skalavimo priemonių?), o per pertrauką, kai mūsų degančios lūpos bus tepamos riebalais, bandysime įsivaizduoti geresnį sakinį, vertingesnį, prasmingesnį, tokį kaip tie iš Nepriklausomybės deklaracijos ar banko finansinės ataskaitos, rodančios, kad jūs turite septyniais tūkstančiais kronų mažiau negu manėte – ataskaita susumuoja nepagrįstus reikalavimus, kuriuos jūs keliate gyvenimui (o kartu įsakmiai nurodo, kad patys savęs paklaustumėte: jeigu sugebate tuos reikalavimus įsivaizduoti, tai kodėl jų nevykdote, kaip nustatyta, prakeiktas kvaily?), tačiau, žinoma, tai ne ta abejonė, kurią mėgina išsklaidyti šis užkrėstas sakiny (,Sveika!“ – tariame mūsų draugei panelei Rosetai Stoun, kuri nepalieka mūsų bėdoje, kai mus ištinka nelemta arba dar blogesnė dalia), čia visai kita abejonė, jos prigimtį kurią nors dieną atskleisime, bet štai ateina Liudvikas, sakinių konstrukcijos specialistas, kurį mes pasiskolinome iš *Bauhauso* ir kuris – „*Guten Tag, Ludwig!*“ – tikriausiai ras būdą, kaip išgydyti sakinio ištęstumą naudodamas patobulintus galvojimo būdus, nugludintus Veimare: „Man labai gaila, tačiau turiu jus informuoti, kad *Bauhausas* nebeegzistuoja, kad visi didieji meistrai, kurie anksčiau ten mąstydavo, jau mirę arba išėję į pensiją, o aš perkeltas į

žemesnes pareigas ir dabar sudarinėju knygas, kaip išlaikyti egzaminus policijos seržanto laipsniui“, – paaiškina Liudvikas ir iškrinta per *Tugendhat House*⁶ į žmogaus sukurtų dalykų istoriją; nusivylimas – be abejo, taip, bet jis primena mums, kad ir pats sakiny yra žmogaus sukurtas dalykas, nors, žinoma, ne toks, kokio tikėjomės, bet vis tiek žmogaus konstrukcija, struktūra, kurią reikia vertinti už jos silpnumą, o ne už akmeninį atsparumą⁷ ■

Iš anglų k. vertė Jeronimas BRAZAITIS
Versta iš: Donald Barthelme, *City Life*, New York: Farrar, Straus, 1970.

¹ Čia: papildomas punktas, papildymas (orig. *rider* – jojikas, raitelis).

² Lietuviško žaidimo žodžiais (kapoti – apsvaiginti kapojant – prakapoiantys skylę – kapotas) originalus variantas toks: *punchy* – įtaigūs, smarkūs; *punch-drunk* – apsvaigęs nuo smūgių, gavęs galvos traumą; *punching* – pramušantis skylę, performuojantis; *punkah* – plati kabanti vėduoklė (ind.).

³ Šioje postmodernistinėje minčių tėkmėje – šūdas (*pranc.*).

⁴ Abisalė – iš gr. *ábyssos* – bedugnė; pirminis chaosas; bedugnės plyšys; spec. didžiausių vandens gylių (vandenų > 2000 m, ežerų > 400 m) zonos.

⁵ Valstybės perversmas (*pranc.*).

⁶ *Tugendhat House* – gyvenamasis namas, kurį suprojektavo architektas Miesas van der Rohe.

⁷ Sakinio nebaigtume kritikai įžvelgia autoriaus norą priminti mums apie erdvę, laiką ir suteiktą galimybę baigti jį patiems, t.y. dalyvauti kūrybos procese.

PASKUTINIOSIOS GYVENIMO DIENOS

Ar įteisinti eutanaziją?

Varnemiundė yra nuotaikingas miestelis. Banguojanti jūra ir grynas oras – prieš keletą metų motina su sūnumi ilsėjosi prie Baltijos jūros. Netrukus vėl ji čia atveš. Jis nebūtų norėjęs, kad jį slėgtų sunki kapinių žemė.

Virtuvėje ant spintelės padėtas laidojimų jūroje prospektas. Marija Luiza Nicht jį dažnai paima į rankas. Viskas jai dar atrodo netikra, nes sūnus juk guli už sienos, didesniame ir gražesniame kambaryje iš dviejų. Jis kvėpuoja, jo širdis plaka, jis šiltas. Kai kada prasimerkia. Numirėliai atrodo kitaip.

„Tas žmogus, koks buvo Aleksandras, mirė prieš ketverius metus, – sako ponija Nicht. – Dabar tai jau kitas Aleksandras.“

Medicinos požiūriu jis – žmogus be savasties, be jausmų, negalintis bendrauti su aplinkiniais, ir nėra jokios vilties, kad kas nors kada nors pasikeis. Marijai Luizai jis yra jos mylimas vaikas.

Iš pradžių kai kada pyktelėjusi ji gniauždavo kišenėje kumštį, niuktelėdavo jį ir net užrėkdavo: grįžk atgalios, juk negali čia palikti manęs vienos! Bet tai jau praeitis.

Dabar neatrodo, kad sūnus kentėtų: raumenys neįtempti, kai palieti, švelnūs. Motina seniai priprato, kad jis visada prasižiojęs, retsykais iš burnos teka seilės. Ji gali jį kalbinti, masažuoti, glostyti, gali įkelti į vežimėlį ir vežti į lauką, jei oras geras. Išties ji puikiai gali su juo gyventi. Ir vis dėlto norėtų, kad jam būtų leista numirti, nes Aleksandras – tuo Marija Luiza Nicht šventai įsitikinusi – nenorėtų gyventi maitinimas zondų.“

Straipsnį apie Aleksandro Nichto ir jo motinos Marijos Luizos likimą išspausdino žurnalas *Der Spiegel* 2006 m. rudenį. Vieną 2002 m. spalio naktį Berlyne abiturientą netyčia partrenkė automobilis, nukentėjęsysis atsidūrė

reanimacijoje sunkiai sužalota galva. Jo didžiosios smegenys buvo negrįžtamai pažeistos. Bemaž ketverius metus Aleksandras yra komos būsenos, į nieką nereaguoja ir nėra vilties, kad grįš į gyvenimą. Motina žino, kad taip gyventi sūnus nebūtų norėjęs. Tačiau Berlyno gydytojai kategoriškai atsisakė išjungti Aleksandro gyvybę palai-kančią aparatūrą. Teisininkai irgi atkakliai atmetinėjo motinos prašymą. Jurisdikcija yra gerokai sudėtingesnė, negu iš pirmo žvilgsnio atrodo. Vokietijoje gydytojai neturi teisės dirbtinai pratęsti ligonio gyvenimo prieš jo valią, bet iš kur gydytojams žinoti, kokia komos ištikto paciento valia? Užuoat patikėję Marija Luiza, kad jos sūnus tokiomis aplinkybėmis nebūtų norėjęs gyventi, gydytojai ir toliau palaikė Aleksandro gyvybę.

Į negrįžtamą komą patekę ligoniai yra tik vienas iš daugybės atvejų, rodančių, kokia sunki teisinė situacija, kaip nelengva spręsti etikos problemas ir klausimą dėl valios ir teisių žmonių, kurie jau paženklinti mirties arba visam laikui netekę sąmonės. Kas turi teisę tokiais atvejais priimti sprendimą? Kokios yra gydytojų galios? Ar gydytojams leista nutraukti nepagydomo ligonio gyvybę nebeteikiant jam slaugos (*pasivioji mirties pagalba*)? Ar jie turi teisę skirti ligoniui stiprių narkotinių medžiagų skausmui malšinti, nors žino, kad dėl to jis mirs greičiau (*netiesioginė mirties pagalba*)? Ar gydytojams leidžiama padėti ligoniui numirti, jei jis primygtinai to prašo (*savižudybės pagalba*)? Ar gydytojai gali, ligoniui pageidaujant, numarinti jį vaistais ar nuodinga injekcija (*aktyvioji mirties pagalba*)?

Vokietijoje teisiškai aiškiausiai sureguliuota *aktyvioji mirties pagalba*. Už ją baudžiama. Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamosios teisės kodekso 216 straipsnis „Nužudymas reikalaujant“ sako: „Tas, kuris aiškiai

ir rimtai prašomas nužudyti tą veiksmą atliko, yra baudžiamas laisvės atėmimu nuo šešių mėnesių iki penkerių metų.“ Gydytojas, be aiškaus ligonio sutikimo apsisprendęs atimti jam gyvybę, gali būti nuteistas už nužudymą. 216 straipsnis pilietį saugo ne tik nuo jo paties, bet ir užkerta kelią nužudyti žmogų iš asmeninių paskatų, o paskui teisme įrodinėti, neva nužudytasis pats to norėjęs. Be jokios abejonės, tokia teisinė užkarda yra prasminga. Tačiau kyla klausimas, ar ji prasminga *kiekvienu atveju*?

Nors įvairiose Europos šalyse teisės normos labai skirtingos, bet nė viena Europos valstybė iki šiol nesiryžo aktyviosios mirties pagalbos įteisinti tiesiogiai. Tačiau netiesiogiai ji buvo įteisinta 2001 m. Nyderlanduose, o 2002 m. Belgijoje. Tiesa, aktyvioji mirties pagalba čia ir toliau draudžiama, bet patikrinamomis aplinkybėmis lyg ir „nebaudžiama“. Nyderlanduose, priimant šį įstatymą, atsižvelgta į tai, kad šioje valstybėje vėliausiai nuo 1969 m. nemažai gydytojų aktyviąją mirties pagalbą praktikavo slapta. O dauguma gyventojų pritarė oficialiai draudžiamai praktikai. Kad panaikintų šią pilkają zoną, vyriausybė padėtį sureguliuavo taip: nors iš principo aktyvioji mirties pagalba draudžiama, bet tam tikromis aplinkybėmis už ją nebaudžiama, – teisinė paralelė su abortų reguliavimu Vokietijoje. Nuo 2001 m. Nyderlanduose gydytojas gali ligonį numarinti, jei 1) ligonis to aiškiai pageidauja; 2) liudytoju ir patarėju pakviečiamas dar vienas gydytojas; 3) apie savo veiksmus gydytojas praneša prokuratūrai, kuri šį procesą gali teisiškai patikrinti.

Tų, kurie pasisako už aktyviąją mirties pagalbą arba nori įteisinti ją kaip nebaudžiamą, svarbiausias argumentas yra laisvo apsisprendimo teisė. Kiekvienas pakaltinamas žmogus turi teisę apsispręsti ne tik dėl savo gyvenimo, bet ir dėl savo mirties. Jei atitinkamai aiškiname Vokietijos Konstituciją, įsitikinsime, kad „žmogaus orumui“ priskirtina teisė spręsti ne vien apie savo gyvenimą, bet ir apie savo mirtį. Įdomu tai, kad ir aktyviosios mirties pagalbos šalininkai, ir jos priešininkai remiasi Kantu. Priešininkai kalba apie besąlygišką žmogaus gyvybės „neliečiamybę“, nes žmogus, pasak Kanto, yra savo paties tikslas. Žmogaus „paversti tikslu“ nevalia. O įgalioti kitą, kad jį nužudytų, reiškia atimti jo teisę disponuoti savimi, leidžiant kitam nuspręsti jo likimą. Tad

laisvas žmogus tampa kito žmogaus disponavimo objektu. Ir tai, kaip įsitikinęs, pavyzdžiui, Maxo Plancko instituto Fribūre užsienio ir tarptautinės teisės profesorius emeritas Albinas Eseris, prilygsta žmogaus „pavertimui tikslu“. Ši argumentacija, deja, nėra tokia jau tvirta. Koks iš tikrųjų skirtumas, ar aš visiškai laisvai apsisprendžiu nusižudyti, ar lygiai taip pat laisvai paprašau kitą, kad mane nužudytų, nes, pavyzdžiui, gulėdamas ligoninėje negaliu pats to padaryti? Ar nesu labiau „paverčiamas tikslu“ tada, kai prieš savo laisvą valią esu verčiamas gyventi? Kantas, sulaukęs senatvės, labai bijojo gresiančios silpnaprotystės ir buvo apsisprendęs, kad tokiomis aplinkybėmis gyvenimas jam nebeturės jokios vertės ir prasmės. Kadangi jo laikais nebuvo tokių modernių netiesioginės mirties pagalbos formų, o gydymo nutraukimas, kai žmogus serga Alzheimerio liga ar silpnaprotyste, tiesiogiai nesukelia mirties, nesunku daryti prielaidą, kad aktyviosios mirties pagalbos, bent jau sau pačiam, Kantas nebūtų atmetęs.

Labai abejotinas argumentas už aktyviąją mirties pagalbą yra ir statistika. Vokietijos humaniškos mirties draugija, reikalaujanti įteisinti aktyviąją mirties pagalbą, jau daugelį metų užsakinėja apklausas nuomonių tyrimo institutams. Jų duomenimis, šiuo metu daugiau kaip 80% vokiečių pasisako už aktyviąją mirties pagalbą. Humaniškos mirties draugijai tai yra aiškus signalas: politiškai pagaliau privalo įgyvendinti tai, ko nori žmonės. Tačiau statistiką laikyti moraliniu imperatyvu būtų keblu. Antai prieš keletą metų Vokietijoje didžioji dauguma apklaustųjų buvo nusistačiusi prieš homoseksualizmą. Ar dėl tos priežasties būtų buvę teisėta homoseksualus sodinti į kalėjimą? Iki 7-ojo dešimtmečio iš tikrųjų buvo galima tai daryti. Jei po 2001 m. rugsėjo 11 d. būtų atlikta apklausa, ar reikėtų ištremti iš Vokietijos visus musulmonus, gyvenančius pagal savo religijos reikalavimus, ko gero, dauguma apklaustųjų būtų tam pritarusi, bet dabar tokios daugumos tikriausiai jau nebeliko. Statistika atspindi ir afektus, bet dar labiau ji priklauso nuo to, kaip formuluojamas klausimas. Prieš ketverius metus Vokietijos Slaugos fondas, atmetantis aktyviąją mirties pagalbą, irgi inicijavo visuomenės apklausą. Fondui buvo labai svarbu apklausiamiesiems išaiškinti, kas yra

aktyvioji mirties pagalba, kokiais būdais ir priemonėmis naudojasi *paliatyvinė medicina* (iš lot. *pallium* – apsiaustas). Paliatyvinė medicina – tai speciali nepagydomomis ligomis sergančių ligonių priežiūra, kai ligos simptomai tiek nuslopunami, kad žmogus galėtų gyventi be didesnių nusiskundimų. Įdomu, kad šios apklausos duomenys pataikė visai kitokį vaizdą nei Humaniškos mirties draugijos apklausos. Iš tų asmenų, kuriems buvo išaiškinta, kas yra aktyvioji mirties pagalba, o kas paliatyvinė medicina, jau tik 35% pasisakė už aktyviąją mirties pagalbą, 56% pageidavo, kad ligoninėse būtų plačiau taikomi paliatyvinės medicinos metodai. Todėl utilitarizmas, visuomenės laimę ir kančias mėginantis pasverti statistiškai, yra gana abejotinas dalykas.

Trečias (netiesioginis) argumentas už aktyviosios mirties pagalbos įteisinimą Vokietijoje yra tas, kad teisės praktikoje esama ryškių prieštaravimų. Kasmet Vokietijoje miršta apie 800–900 tūkstančių žmonių, iš jų bent du trečdaliai ligoninėse, senelių ir invalidų namuose, bet tik nedaugelis – namuose tarp artimųjų. Nė vienas iš tų žmonių, kaip atrodo, nemiršta aktyviai padedant gydytojui ar marintojui. Bent jau susidaro toks įspūdis. Tačiau iš tikrųjų per pastaruosius dešimt metų daugiau nei trys šimtai žmonių iš Vokietijos išskrido į Šveicariją, įsigiję bilietą tik į vieną pusę, norėdami iš tokių mirties pagalbos organizacijų kaip *Dignitas* ar *EXIT* gauti mirtinų medikamentų. „Pagalba nusižudyti“ (*Beihilfe zur Selbsttötung*) – tokia yra atitinkama teisės sąvoka. Vokietijoje pagalba nusižudyti nėra aiškiai leidžiama, Šveicarijoje sutvarkyta kitaip – ji nėra nei leidžiama, nei draudžiama. O parduoti mirtinus medikamentus dar nereikia suteikti aktyviąją mirties pagalbą. Vienintelis dalykas, dėl ko gali būti nubaustas kalio cianido parduovėjas, yra įstatymo dėl narkotinių medžiagų pažeidimas. Vadinas, Vokietijos teisėtvara yra atsidūrusi prieš dilemą: jai pernelyg įtartinos atrodo komercinės organizacijos, padedančios numirti, tačiau daryti verslą iš savižudybių nėra aiškiai uždrausta. Mainco universiteto teisės filosofas Norbertas Hoersteris šioje įstatymų spragoje įžvelgia didžiulę problemą, ir tai visiška priešingybė aktyviajai mirties pagalbai, kurią jis norėtų leisti tuo atveju, jei tikrai bus garantuojama laisva ligonio valia. Pritarda-

mas minčiai įteisinti aktyviąją mirties pagalbą laikantis minėtos sąlygos, Hoersteris siūlo asmenį, kuris kursto įvykdyti savižudybę arba ją skatina, bausti laisvės atėmimu iki penkerių metų. Hoersteris, kurio argumentacija iš esmės remiasi preferencinio utilitarizmo principais, pro užpakalines duris įleidžia dar vieną kriterijų: pasirodo, ne tik norinčiojo numirti valia turi reikšmę, bet ir jo padėjėjų *motyvacija*. Juk norėdamas ką nors sukurstyti atlikti kokį nors veiksma, turiu turėti motyvą, o jis gali būti vertinamas ir vienaip, ir kitaip. Beje, tai, kad utilitarizmas paprastai atsižvelgia tik į poelgio padarinius, o ne į jo motyvus, yra seniai žinomas trūkumas. Ar kareivis, viršininko įsakymu kare priverstas nužudyti šimtus žmonių, yra baisesnis žudikas už smurtininką, kuris iš godumo negyvai užtalžo basliu seną moterį? Moralė, paisanti tik padarinių asmeniui ar visuomenei, yra aki-vaizdžiai ribota.

Bemaž visi preferenciniai utilitaristai pritaria teisei į aktyviąją mirties pagalbą, nes ši galimybė, jų manymu, atitinka *asmens interesą*, o juk dažniausiai tai yra nepagydomi ligoniai. Į akis krinta faktas, kad ir aktyviosios mirties pagalbos priešininkai argumentuoja asmens interesus. Norint suprasti, kodėl taip yra, vertėtų pasigilinti į pasyviąją ir netiesioginę mirties pagalbą. *Pasyvioji mirties pagalba* Vokietijoje leidžiama, jeigu ji atitinka ligonio (tariamą) valią. Nė vienas gydytojas neturi teisės dirbtinai pratęsti gyvybės prieš ligonio valią. Koks sudėtingas yra valios klausimas, jau aptarėme nagrinėdami komos ištikto Aleksandro Nichto atvejį. Vokietijoje leidžiama ir *netiesioginė mirties pagalba*. Dažniausias netiesioginės mirties pagalbos atvejis yra *terminalinė sedacija*. Tai reiškia „į pabaigą vedantis raminimas“. Kaip numato paliatyvinė medicina, mirtinai sergančiam ligoniui skiriama labai didelė dozė vaistų skausmui malšinti, pridedama dar tokių medikamentų kaip morfinas ir nepakeliamus skausmus kenčiantį ligonį ištinka koma. Gydytojai daro, ką gali, kad ligonio paskutiniosios dienos būtų maksimaliai patenkiamos. Vienintelis dalykas, ko jie nedaro, – neaprupina mirti pasmerktojo reikiamu skysčių kiekiu. Ligonis miršta per dvi tris dienas dėl vandens stokos. Paliatyvinės medicinos nuomone, terminalinė sedacija nelaikytina aktyviąja mirties pagalba.

Terminalinė sedacija praktikuojama ligoninėse, kurios ją suvokia kaip humanišką mirties pagalbos alternatyvą. Vokietijoje tai irgi ganėtinai paplitęs netiesioginės mirties pagalbos metodas, tiesa, jis taikomas pilkojoje teisės zonoje. Tikslių skaičių nėra, nes Vokietijoje nenumatyta, kad tokius atvejus reikėtų registruoti. Nesvarbu, kur suteikiama netiesioginė mirties pagalba, vis tiek pasitaiko neaiškumų, nes kai kada sunku netiesioginę mirties pagalbą tiksliai atskirti nuo aktyviosios. Todėl pastaraisiais metais į dienos šviesą iškilę kai kurie aki-vaizdaus piktnaudžiavimo atvejai sukėlė kritikos bangą. Kaip patikrinti, ar ligoniai žinojo apie kur kas didesnę nuskausminamųjų vaistų keliamą riziką, ar tik susitakė su švelnesne mirtimi, o gal jos net ir norėjo? Dėl šios priežasties kritikai mano, kad netiesioginė mirties pagalba, kuri Vokietijoje praktikuojama tūkstančius kartų, iš esmės yra pavojingesnė už gerai kontroliuojamą aktyviosios mirties pagalbos praktiką.

Taigi suminėjome svarbiausius aktyviąją mirties pagalbą teisinėje valstybėje remiančius argumentus. Dar kartą išdėstysiu juos trumpai: 1) reikalauti aktyviosios mirties pagalbos yra pagrindinė laisvo žmogaus teisė, jo apsisprendimo teisės dalis; 2) aktyviajai mirties pagalbai kaip teisėtai priemonei pritaria dauguma Vokietijos gyventojų; 3) aktyvioji mirties pagalba yra skaidresnė ir ją lengviau kontroliuoti negu pagalbą nusižudyti ir netiesioginę mirties pagalbą, todėl ji turėtų būti įteisinta kaip vienas iš būdų baigti gyvenimo dienas.

Šie trys argumentai, skatinantys įteisinti aktyviąją mirties pagalbą, kelia nemažai klausimų: 1) ar faktas, kad aktyvioji mirties pagalba yra leidžiama, nepakenks ligonio pasitikėjimui gydytoju? 2) ar aktyvioji mirties pagalba nepažeidžia gydytojų garbės kodekso „padėti ir gydyti“? 3) ar iš tikrųjų visada galima neabejotamai nustatyti, kad ligonis tikrai norėjo aktyviosios mirties pagalbos? 4) kas apsaugos silpnąprotį ar komos ištiktą asmenį tuo atveju, kai jo artimieji nori jo mirties savanaudiškais tikslais? 5) ar aktyviosios mirties pagalbos legalizavimas nepaakins visuomenės persvarstyti, kaip apskritai elgtis su nepagydomais ligoniais, ar dėl to nekils pavojus socialiniam gyvenimui? 6) ar tai „nepralauš pylimo“, t.y. ar aktyviosios mirties pagalbos galimybė netaps netiesiogine prievarta

šia priemone naudotis, tarkim, tenkinant artimųjų pageidavimus arba siekiant sumažinti finansinę naštą ligonių kasoms? 7) ar „laisvė mirti“ ilgainiui nevirs „nelaisve gyventi“? 8) ar aktyviosios mirties pagalbos įteisinimas neatleis sveikatos saugos politikų nuo pareigos rūpintis brangiomis, bet žmoniškesnėmis alternatyvomis, pavyzdžiui, daugiau investuoti į paliatyvinę mediciną?

Į du pirmuosius klausimus apie gydytojo ir ligonio santykius atsakyti lengva. Jie nėra filosofijos problema, jie kyla iš asmeninės psichologinės situacijos. O ši kiekvienu atveju yra skirtinga. Gali būti, kad aktyviosios mirties pagalbos įteisinimas apsunkins ligonio santykius su gydytoju, bet nebūtinai taip atsitiks. Beje, ir nedraudžiant aktyviosios mirties pagalbos nė vienas gydytojas nėra įpareigotas ar verčiamas siųsti ligonio į aną pasaulį. Kiti du klausimai, trečias ir ketvirtas, apie galimą artimųjų piktnaudžiavimą adresuotini teisėtvarakai: ar ji įstengs parengti patikimus, maksimalų skaidrumą garantuojančius įstatymus. Nepalyginamai filosofiškesni yra penktas ir šeštas klausimai, susiję su socialiniais padariniais ir galimu spaudimu mirtiniams ligoniams. Čia visa apimtimi iškyla be galo svarbus socialinis ir etinis matmuo. O kaip nustatyti, kaip įvertinti socialinius padarinius? Apie aktyviosios mirties pagalbos praktiką Nyderlanduose nuo 2001 m. parašytos trys stambios monografijos. Iš 140 tūkstančių šios šalies gyventojų, kurie nuo tada kasmet baigė savo dienas ligoninėse, puspenkto tūkstančio mirė po gydytojo skirtos mirtinos injekcijos. Keturis kartus daugiau žmonių mirė pritaikius terminalinę sedaciją. Abu šie skaičiai per visus tuos metus iš esmės nesikeitė. Teisės į aktyviąją mirties pagalbą gynėjai jaučiasi įrodę savo tiesą. Apie jokią „pylimo pralaužimą“ neverta ir kalbėti, nes pageidaujamų mirčių, padedant gydytojui, skaičius nepadidėjo. Tačiau tose studijose randa argumentų ir aktyviosios mirties pagalbos įteisinimo priešininkai. Mat kiekvienais metais pasitaikydavo bent vienas kitas neaiškus atvejis, kuris sukeldavo teisminius ginčus tarp mirusiojo artimųjų ir ligoninių. Be to, kai kurie kritikai įtaria, kad tam tikras kiekis tokio pobūdžio mirčių nėra užregistruojamas ir į statistiką nepatenka. Tad iš klinikių duomenų, kurie sukaupiti iki šiol, negalima daryti vienareikšmių išvadų apie mirties pagalbos etiškumą.

Lieka septintas ir aštuntas klausimai: ar aktyviosios mirties pagalbos legalizavimas neskatins atsisakyti brangesnių alternatyvų. Daugelis žmonių, matyt, intuityviai įsitikinę, kad nuskausminamoji slauga yra geresnis būdas atsisveikinti su pasauliu negu nuodų injekcija. Šis intuityvus jausmas, kaip atskleidė Marco Hauserio testai (žr. ištrauką iš šios knygos skyriaus „Žmogus ant tilto“, KB nr. 9), yra giliai įsišaknijęs žmonių prigimtyje: aktyvus žudymas gerokai skiriasi nuo ko nors nedarymo net ir tada, kai rezultatas abiem atvejais vienodas. Vadinasi, principinis draudimas aktyviai žudyti yra ne religinės dogmos apie žmogaus gyvybės „šventumą“ padarinys, o veikiau priešingai: šią dogmą įtvirtino giliai sąmonėje glūdinti genties intuicija. Todėl silpnas yra argumentas gyvybės „šventumą“ pagrįsti paprasčiausia nuoroda į religiją. Natūralus draudimas žudyti yra senesnis už krikščionybę, nors įvairios epochos ir kultūros šiuo atžvilgiu yra dariusios nemažai išimčių. Įdomu, kad ir daugelis teisės į aktyviąją mirties pagalbą gynėjų pripažįsta skirtumą tarp aktyvaus poelgio ir ko nors nedarymo. Kad ir kaip būtų kritikuojama netiesioginės mirties pagalbos pilkoji zona, kažin ar atsiras bent vienas aktyviosios mirties pagalbos šalininkas, kuris rimtai manytų, jog nuodų injekcija yra iš esmės geresnis būdas numirti. Vadinasi, aktyvioji mirties pagalba gali būti tik paskutinioji priemonė, kai kitos išeities nebėra.

Iš to, kas pasakyta, darytinos dvi išvados.

Pirma, valstybė privalo stengtis maksimaliai plėtoti paliatyvinę mediciną, o netiesioginę mirties pagalbą daryti kiek įmanoma humaniškesnę ir skaidresnę. Pagaliau ir dėl tos priežasties, kad prašyti aktyviosios mirties pagalbos net nekiltų noras. Juk sprendžiant nepagydomų ir nepakeliamus skausmus kenčiančių ligonių paskutiniųjų gyvenimo dienų klausimą didžiausia problema yra ne medicininė, o psichologinė. Teisingas požiūris būtų ne tik užtikrinti žmogaus teisę pačiam apsispręsti dėl savo mirties, bet ir kuo tiksliau nustatyti aplinkybes, kurioms susiklosčius toks noras kyla. Aktyviosios mirties pagalbos problema yra ne ligonio nekvestionuotina teisė apsispręsti, o gyvenimo aplinkybės, kurios verčia pasirinkti tokį mirties būdą. Todėl paliatyvinė medicina yra humaniškesnė ir gydytojui, ir ligoniui.

Antra, aktyviosios mirties pagalbos įteisinimas reikštų, kad paskutinioji priemonė beviltiškais atvejais padaroma tokiu pat „normaliu“ būdu numirti kaip ir visi kiti. Kai kurie artimieji, žinoma, pasistengs, kad jiems tektų kuo trumpiau rūpintis mirštančiuoju. O ligoninėms tikrai nebūtų sunku paskutiniąsias tokių ligonių dienas ar savaites padaryti maksimaliai neskausmingas. Nors Nyderlandų statistika iki šiol tokių nuogastavimų ir nepatvirtino, bet, turint galvoje menkus beveik visų Europos šalių sveikatos saugos biudžetus, teisę apsispręsti dėl savo mirties būtų lengva paversti jos priešingybe – bendru socialiniu spaudimu ar bent požiūriu, kad neverta tuščiai eikvoti ligonių kasų iždo.

Taigi svarbiausias klausimas, kuris kyla nuolatinio etatų mažinimo sveikatos saugos srityje laikais, yra toks: kaip valstybė ir visuomenė vertina orią mirtį? Stiprus argumentas už žmogaus teisę apsispręsti dėl savo mirties šiuo atžvilgiu darosi abejotinas. Tai, kas dabar Vokietijos ligoninėse retkarčiais pasitaiko pilkojoje pasyviosios, netiesioginės ir aktyviosios mirties pagalbos zonoje, vis dėlto laikytina nepalyginamai geresne padėtimi negu teisiškai ir filosofškai aiški ir vienareikšmė pozicija dėl aktyviosios mirties pagalbos. Filosofui svarbiausias dalykas yra racionali, neprieštaringa ir pagrįsta pozicija, o politikui – socialine etika grindžiama atsakomybė. Pilkosios zonos, kurios yra nepakenčiamos teorijoje, jam turėtų būti mažiau svarbios už pilkąsias zonas, pakenčiamas tikrovėje.

Vadinasi, žmogaus apsisprendimo teisė yra ribota visais tais atvejais, kai iškyla (galimų) nepakenčiamų ir nehumaniskų padarinių grėsmė visuomenei. ■

Iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas TEKORIUS

Versta iš: Richard David Precht *Wer bin ich – und wenn ja, wie viele. Eine philosophische Reise*. Wilhelm Goldmann Verlag, München, 2007, p.197–208.

Šios knygos vertimą numato išleisti leidykla *Alma littera*

Algirdas GRIGARAVIČIUS

NESANTAİKOS LAIKAI: VILTIES REDAKTORIAUS ANTANO SMETONOS PASITRAUKIMAS

Antano Smetonos priverstinis ar principinis, kaip rašo tautinės linkmės šalininkai, pasitraukimas iš *Vilties* redaktorių 1913 m. tiek istorinėje literatūroje, tiek ir atsiminimuose vertinamas nevienareikšmiškai. Mykolas Romeris 1915 m. rugpjūtį Lenkų Vyriausiajam tautiniam komitetui Galicijoje apie šį įvykį rašė, kad tautininkai pagaliau atsiskyrė nuo klerikalų.¹ Juozas Girnius tai vadina galutiniu dviejų mūsų visuomenės srovių – katalikų (lietuviška prasme) ir viltininkų, vėliau gavusių aiškesnį tautininkų vardą – išsiskyrimu.² Romeris aiškino, kad po 1905 m. lietuvių nacionalistai (tautininkai) stojo klerikalų (krikščionių demokratų) pusėn. Pasak jo, *Viltyje* susiklostęs bendradarbiavimas kartais įgyja tapatumo bruožų, tačiau klerikalai pirmiausia siekė vadovauti tautiniam sąjūdžiui, tautininkus jie pakentė tik kaip sąjungininkus kovai su demokratais, o prireikus be ceremonijų nustumdavo į šalį. Pavyzdžiui, pasinaudoję Jono Basanavičiaus autoritetu, per rinkimus į IV Dūmą Suvalkų gubernijoje eliminavo Andrių Bulotą – didelių ambicijų senuką pakeitė saviškiu kunigu Juozu Laukaičiu. Aleksandras Merkelis rašė, kad Smetona, žinomas ir autoritetingas žmogus, *Viltyje* laikytas tol, kol atsirado tinkamas pakaitalas.³ Susibūrus ateitininkams, visuomenėje pakilo katalikų autoritetas. Telšių vyskupas Justinas Staugaitis *Ateities* žurnalo 25-mečio proga pabrėžė, kad tautai vienos liaudies su dvasininkija neužtenka, būtinai reikia inteligentų pasauliečių, gebančių dirbti visose kultūros srityse.⁴ Stasys Šalkauskis 1913 m.

spalio 4 d. laiške, tiesa, savo vertinimo nesiedamas su asmenybėmis, išsitarė, esą ankstesnioji *Viltis* jam labai nepatikusi, nes joje jausdavo „stabmeldišką tautystės primatą“, bet sakė tikįs, kad Pranas Dovydaitis pajėgs stabą apversti ir atgaivinti laikraštį daugiau krikščioniška dvasia.⁵

1936 m., švenčiant *Ateities* žurnalo 25-metį, Juozas Girnius rašė, kad išryškėjusi tautinė sąmonė buvo grindžiama ateistiniu materializmu, o toks patriotizmas netenka moralinio matmens.⁶ Tik nušviestas skaidria religine šviesa patriotizmas yra patikimai kūrybingas. Tautinė kultūra be ją įprasminančio religinio prado neįmanoma. *Ateitis* ir įsteigta tam, kad atliktų šią misiją. Pasak jo, tautinio atgimimo metais visus siejo bendra tautinė idėja – tautinės sąmonės žadinimas, tačiau ji negalėjo tapti idėjinio bendrumo pagrindu. Juozui Tumui būdingą tautinės vienybės ilgesį Girnius laiko romantizmu. Ir pažymi, kad tie viltininkai, kurie visuomeniniame gyvenime akcentavo tautinius uždavinius, o katalikybę praktikavo tik privačiame, virto tautininkais.⁷

Priekaištų ir kritikos iš krikščionių demokratų spaudos *Vilties* redaktoriai ir bendradarbiai sulaukė jau 1910 m. – tiek dėl Tautos namų, tiek dėl Sofijos Čiurlionienės eseistinės apybraižos „Lietuvoje“. Adomo Dambrausko-Jakšto inicijuotame satyros žurnale *Garnys* rašyta: pagal poniją Čiurlionienę ir *Viltį* lietuvių visuomenė – tai „vaikų krūva“, draugijos – tai „smulkių intrigų šiupinys“, o inteligentija – „tamsuo-

lių gauja, neskaičiusi nei Nietzsche's, nei Baudelaire'o".⁸ Petras Kraujalis 1912 m. birželio 27 d. laiške Juozui Tumui piktinosi, kad per Lietuvių mokslo draugijos visuotinį susirinkimą Vydūno sleistas panteizmas ir teosofija *Viltyje* randa gynėjų.⁹ O jo redaguotoje *Aušroje* vienas buvęs Lietuvių mokslo draugijos narys baisėjosi, kad Vydūno kalbose apie evoliuciją, tikybą, auklėjimą pilna nekrikščioniškų minčių, bet vis tiek jis sulaukia plojimų.

Kazys Grinius rašė, kad *Viltis*, turėdama 800 rėmėjų kunigų, materialiai apsirūpinusių ir laisvų nuo kitų darbų, šį tą nuveikė lietuvių kultūrai, brėždama realios tautinės politikos liniją, bet perspėjo, kad nesitikėtų visos tautos dvasios pajungti kunigų valiai. Jo teigimu, inteligentai pasauliečiai, ypač demokratijos idėjų šalininkai, visada buvo tautinės sąmonės ir kultūros pionieriai, o dvasininkai rungėsi su jais, gindami savo privilegijuotą visuomeninę padėtį. Pasak jo, varpininkai šalia tautiškumo pabrėžė demokratizmą, o krikščionių demokratų spauda ir *Viltis* pagrindiniu tikslu laiko klerikalizmą – kunigų luomo viešpatavimą, tautiškumas jiems yra tik priemonė. *Viltis* tokį tvirtinimą atmeta, tačiau tai – „apsimetimas“¹⁰.

1910 m. *Viltis* (nr. 93) išspausdino Juozo Gabrio apžvalgą „Prancūzų laikraščiai apie Lietuvą“, joje referuotas Prancūzijos katalikų laikraštyje *La Croix* rugpjūtį Rankaus slapyvardžiu išspausdintas kunigo Antano Viskanto straipsnis „Lenkai ir lietuviai“¹¹. Tai, matyt, viena pirmųjų akcijų, inspiruotų pirmojo lietuvių diplomato ir intrigų meistro. 1912 m. Paryžiuje kurdamas Lietuvių informacijos biurą, Gabrys iš esmės pradėjo Lietuvos klausimo internacionalizavimą, siekdamas formuoti Vakarų Europoje lietuviams palankią visuomenės nuomonę.¹² Jo deklaraciją Londono Tautų kongrese 1913 m., prieš pat Laikinajai lenkų komisijai pareiškiant apie Lenkijos atkūrimą, rusų spauda komentavo taip: „Lietuviai prieš maištą, jiems reikia autonomijos“, o *Vilenskij vestnik* padėkojo *Vilčiai* už panašią poziciją. Tokius deklaracijos atgarsius išskyrė Vilniaus kraštiečių leidinys.¹³

Pagrindinis Viskanto straipsnio „Lenkai ir lietuviai“ teiginys, kad savo žemėse rusų ir vokiečių skriaudžia-

mi lenkai patys skriaudžia lietuvius ir rusėnus Galicijoje, sukėlė kone visuotinį lenkų spaudos pasipiktinimą. Kitų metų vasarą *La Croix* paskelbė straipsnį „Klaidinančios žinios apie lietuvius“, kuriame vėl buvo teigiama: nors Lenkiją išsidalijo kaimyninės valstybės, lenkai, net spaudžiami vokiečių, patys skriaudžia Galicijos rusėnus ir lietuvius, įrodinėja tamsuoliams, kad lietuvių kalba pagoniška, esą jeigu ji bus įvesta bažnyčiose, jos pavirs cerkvėmis, o lietuviai – stačiatikiais. Žmonės šito bijo ir polonizuoja. ¹⁴ Gabrio apžvalgą lydėjo redakcijos priedas: „Iš parapijų varoma kalba, kur būtų sugrąžinta, nežinome.“ Spalio 23 d. kurijos raštinės sekretorius *Vilties* redaktoriui atsiuntė paklausimą, ar yra faktų apie lietuvių kalbos pašalinimą iš bažnyčių. Juozas Tumas lapkričio 24 d., po mėnesio, atsakė į jį publikacija „Kame bažnyčiose lietuvių kalba panaikinta“ (nr. 135) ir suminėjo jam žinomus atvejus, kai tai padaryta vyskupijos valdytojo Kazimiero Michalkevičiaus tiesioginiu ar neviešu nurodymu.¹⁵ Viešą atsaką valdytojas suprato kaip nepagarbą vyskupijos dignitoriaus autoritetui, net jo griovimą, todėl kreipėsi į Žemaičių vyskupą Gasparą Cirtautą, kurio pirmtako Juozas Tumas buvo siųstas bendradarbiauti *Viltyje*.

Beje, Cirtautas buvo vienas pirmųjų *Vilties* dalininkų – kai Juozas Kairiūkštis iškėlė idėją sumesti tautos švietimui 100 000 rublių fondą, vyskupas nedelsdamas atsiuntė redakcijai šimtinę. Nors lenkai paskelbė jį ne savo žmogumi, vis tiek mėgo šnekėti lenkiškai, linko į ramų sugyvenimą su jais, bet atjautė lietuvių skriaudas, pripažino jų teisę gintis civilizuotais būdais.¹⁶ 1910 m. lapkričio 9 d. vyskupas laišku pakvietė Tumą į Kauną asmeniškai pasikalbėti, nes buvo susirūpinęs, kad jo veikla laikraštyje kelia nepasitenkinimą, o gruodžio 9 d. pranešė apie vizitą dviejų Michalkevičiaus atstovų, kurie ultimatyviai pareikalavo sutramdyti Tumą. Gruodžio 1 d. kunigas J. iš Jonavos pranešė, kad vilniškiai vėl buvo atvykę skusti Tumo. Vyskupas dar prašė jį susilaikyti nuo aštrių straipsnių, tačiau po trijų dienų griežtai pasiūlė pasitraukti iš redakcijos, nes jo bendradarbiavimas *Viltyje* įgijo nepageidaujamą kryptį, galinčią sukiršinti Vilniaus,

Žemaičių ir dalies Seinų vyskupijų tikinčiuosius, sprendžiant klausimą, kokia kalba skelbti pamokslus ir laikyti pamaldas. Ypač užkliuvo Michalkevičiaus nurodymų kritika.¹⁷ Planuota į Tumo vietą kviesti kunigą Juozą Vailokaitį, tačiau Vilniaus viltininkai pasirinko Fabijoną Kemėšį, mokantį organizuoti, bažnyčios reikalus derinti su visuomeniniais, gerą publicistą ir karštą kooperatininką, o kooperacija buvo laikoma svarbiu tautos stiprinimo įrankiu.¹⁸ Vilniaus vyskupijos administratoriui Michalkevičiui drastišku būdu išvairius Juozą Tumą iš „Lietuvos širdies“, pasipylė smerkiantys ir užjaučiantys tautiečių laišakai iš įvairių Lietuvos ir Rusijos kampų. Grupė lietuvių studentų iš Peterburgo 1911 m. sausio 4 d. protestavo: „Siunčiame užuojautą gerb. Kun. J. Tumui, drąsiai ir sąžiningai ginančiam tautos šventus reikalus, pritariame jo darbui, kurio neskaitom „putros virimu“, o administratoriui Michalkevičiui išreiškiame pasibjaurėjimą dėl jo biurokратиško pasielgimo su žmogum, išdrįsusiu pakelti teisybės balsą prieš tamsybės darbus.“¹⁹ Pasirašė Kazimieras Būga, Juozas Balčikonis, Juozas Zikaras, Pranas Dailidė, Jonas Gričius, Stasys Totorius, Augustinas Voldemaras ir kiti. Užuojautą „atgaivintojui per amžius niekinamos mūsų tautos“ pareiškė ir 32 Vilniaus „švedai“ lietuviai,²⁰ o Matas Grigonis sausio 1 d. laiškelyje pažymėjo: *Goniec codzienny* ir *Kurjer Litewski* kartu su *Lietuvos ūkininku* ir *Lietuvos žiniomis* džiaugiasi, kad pasisėkė išgraužti Juozą Tumą iš Vilniaus.²¹ Protesto ir užuojautos laišakai plaukė beveik tris mėnesius (1910 m. gruodžio 1 d. – 1911 m. vasario 22 d.), atspindėdami labai karštą ir piktą lietuvių reakciją. Beje, žvelgiant atgal, reikėtų paminėti: 1908 m. rugpjūčio 17 d. *Vilties* vedamajame Tumas viltingai sutiko žinią apie Michalkevičiaus paskyrimą Vilniaus vyskupijos valdytoju ir tikėjosi, kad lietuvių ir lenkų santykiuose nugalės sveikas protas ir gera valdytojo širdis.

Vilties užimama pozicija nepatiko ir daliai jos rėmėjų Vilnijos lietuvių kunigų. Petras Kraujalis 1913 m. lapkričio 10 d. laiško Tumui juodraštyje abejones dėl ateitininkų ir dvasinės vyresybės kritiką laikė išsišokimais, kuriuos vertino neigiamai, bet niekam savo

nuomonės neišsakė.²² 1911 m. birželio 30 d. Alfonsas Petrulis laišku kreipėsi į Šv. Kazimiero draugijos valdybos pirmininką Adomą Dambrauską-Jakštą prašydamas, kad visuotinis susirinkimas pritartų penkių pajų po 100 rublių įsigijimui nuo spalio 1 d. išeisiančiam *Vilniaus spinduliui* paremti.²³ Leidimą laikraščiui gegužės 31 d. gavo Vladas Mironas. Atsakingu redaktoriumi nurodytas Kraujalis. Šio dvisavaitinio leidinio programa buvo palyginti siaura ir turėjo susidėti iš politinių, ekonominių, dorovinio turinio straipsnių, beletristikos, vidaus ir užsienio žinių bei skelbimų. Rugpjūčio 2 d. leidėjas pranešė, kad laikraštis vadinsis *Aušra*. Nuo 1914 m. pradžios ji tapo savaitine,²⁴ o gruodžio 4 d. atsakingasis redaktorius padavė prašymą Vilniaus gubernatoriui, kad sutinka imtis atsakomybės už Mirono laikraštį.²⁵ Laikraštis išėjo spalio 6 d. *Aušros* pavadinimu.

1911 m. balandžio 28 d. buvo įregistruota Draugija lietuvių kalba laikraščiams ir knygoms leisti. Viltininkai Mironas ir Petrulis įnešė į bendrovės kapitalą po 100 rublių, kunigas Jonas Navickas – 200, vyskupijos valdytojas – 1000, seiniškiai – 1500. *Viltyje* žinia apie tai pateikta palankiausiais žodžiais, linkėta sėkmės.²⁶ Susirinkusieji patvirtino ir pirmąjį redaktorių Kraujalį, Šv. Mikalojaus bažnyčios kleboną ir dvasinės seminarijos lietuvių kalbos dėstytoją. Pirmajame numeryje *Aušra* pristatyta kaip švietėjiškas leidinys Vilniaus ir Gardino gubernijų lietuviams, kurie tebėra tamsūs, nes dirba prastesnę nei kitur žemę ir varganai gyvena. Nusižiūrėję į dvarininkus, negirdėdami lietuviško žodžio bažnyčiose, pamiršo ir niekina protėvių kalbą. Redakcijos kreipimesi į skaitytojus rašyta apie per didelę migraciją, ūkių skaldymą, žadėta teikti patarimus žemės dirbimo klausimais. Kriptonimu „V-is“ pasirašytame straipsnyje „Tėvynė ir kalba“ priminta, kad tėvų kalba – gimtoji, tą pačią kalbą vartojantys kaip ir giminė yra viena tauta, turinti bendrą istoriją, o Lietuvos praeitis didinga su Trakais ir didvyriais.²⁷ Panašiai rašė ir Mironas 1912 m. lapkričio 10 d. laiške redaktoriui – nereikia kvaršinti mažai susipratusių Vilnijos lietuvių.²⁸ Romeris *Aušrą* įvertino kaip klerikalinę, tačiau neplatinančią fanatizmo.²⁹ 1912 m. pabaigoje dėl

to, kad per menkai palaiko lietuvių kalbos bažnyčiose reikalavimą, laikraščiui grėsė Vilnijos kunigų lietuvių boikotas. Laiške Mironui Kraujalis klausė, gal jis netinkamai reprezentuoja tautinę liniją, kad *Viltis* kursto vietinius kunigus prieš *Aušrą*.³⁰

Vladas Pauliukonis 1911 m. vasario 23 d. laiške Jonui Basanavičiui ragino kurti „tikrai tautišką ir tikrai pirmeivišką demokratišką laikraštį“, nukreiptą prieš *Viltį* ir *Lietuvos žinias*, nesidėti su Jonu Kriaučiūnu, Juozapu Ambraziejumi, Stanislovu Stakele, pakenkusiems jo vardui ir autoritetui. Kaltino Antaną Smetoną, kad *Viltį* iš visuomenės balso jis pavertė redaktoriaus minčių ir su jomis sutinkančių ruporu.³¹

Nepatenkintų buvo ir tarp jaunų *Vilties* rėmėjų – kunigų modernistų. 1910 m. vasarą grupelė kunigų ir pasauliečių sumanė leisti *Balsą*. Vilniaus gubernatoriaus leidimą gavo 1910 m. vasario 6 d., o 1912 m. vasario 6 d. jo kanceliarijai pranešė, kad leidinys vadinsis *Naująja srove*³² (po keleto metų pasirodė vienas šio teosofinio leidinio numeris). Jaunieji kunigai, sumetę pinigų leidybai, nebuvo nusiteikę „tik pasirašinėti vekselius“. Baliukas (kunigas Balys Grajauskas?) iš Klovainių 1910 m. spalio 21 ir 22 d. laiškuose Jonui Kubiliui rašė, kad jis neturėtų būti *Vilties* satelitas ar rezervas, nes ši idėjiškai netyra, neretai begėdiškai nutylinti teisybę, pataikaujanti. Smetonos kviešti nereikėtų vien taktiniais sumetimais – jis yra „kurs“ žmogus, idėjinis oportunistas, visuomenės sąmonėje neatsiejamas nuo *Vilties*, o savo straipsniuose nėra lygiai teisingas kairiesiems ir dešiniems. Opozicija *Vilties* linijai tarp ją rėmusių jaunosios kunigų kartos susipynė su lietuvių kultūros modernizacijos siekiu. Ketinta orientuotis į prasilavinčius ūkininkus ir besimokantį jaunimą. Pasak Pranciškaus Būčio, kultūra ir jos raiška gyvenime seka žingsnis po žingsnio ir tai yra teisybės ieškojimas, jeigu žmogui lemta ją pasiekti, vargu ar ji suakmenėtų kokioje nors vertybės formulėje.³³ Kubilius redaguoti *Balsą* atsisakė ir redaktoriumi tapo iš *Rygos garso* pasitraukęs Adolfas Vėgėlė. „Tiesioieškos“ ir „dievioieškos“ leidinio 1911 m. pradžioje išėjo keturi numeriai.

Juozas Tumas gyrė Kubiliaus straipsnius *Viltyje*, esą jie iškart pagaunantys tiesumu, faktais ir garbingumu, siūlė paskelbti juos atskiru rinkiniu, kuris, kaip Sofijos Čiurlionienės „Lietuvoje“, išjudintų inteligentus ir priverstų pažiūrėti į save.³⁴ Kubilius labai krintosi, kad kilo konfliktas su Adomu Dambrausku ir kitais kauniškiais dėl ateitininkų, savo publicistinę veiklą laikė baigta ir norėjo važiuoti pas Tumą į Laižuvą atrinkinėti straipsnių, net ketino stoti į vienuolyną. Jo polemika su Adomu Dambrausku buvo principinė, todėl bekompromisė – principų klausimu negali būti jokių nuolaidų, nes viltininkai kovoja su klerikalais. Viltininkai stengėsi nedaryti nieko priešinga katalikybei, kurią išpažįsta beveik visa Lietuva, bet negalima iš jų reikalauti tikybinio *credo*.

Net gyvendamas Laižuvoje, Tumas 1912 m. birželį ragino kunigus atlikti visuomeninę pareigą ir prisidėti prie *Vilties* išlaikymo bent 25 rubliais, nes laikraščio finansinė padėtis sunki. Šiame laiške fiksuotas svarbus momentas – po ketverių metų sėkmingo darbo susiformavusi viltininkų srovė iš visuomeninės veiklos sferos turi pereiti į politinę.³⁵

Smetona laiške Tumui rašė viltininkų susirinkime ketinęs siūlyti pakeitimus redakcijos veikloje, nes didėja skaitytojų reikalavimai, antraip *Viltis* skurs ir mažės dalininkų. Norėjo pasitraukti iš banko, prašydamas panašaus materialinio aprūpinimo, kokį ten turėjo, ir atsidėti vien redagavimui, jei gautų padėjėjų kunigą Juozapą Dobužinskį. Kitu atveju į redaktorius tiktų Vladas Jurgutis, o Smetona liktų redakcijoje kaip buvęs, tik nepasirašinėtu redaktoriumi, nes „labai atsisibodė“. Kauno autoritetai į jo padėjėjus numatė Justiną Staugaitį, bet jis netinka dėl per didelio paklusnumo dvasinei vyresnybei, be to, nepasižymi taktu, svarstydamas opius lietuvių gyvenimo reikalus. Smetona sutiktų su Dobužinskio kandidatūra arba kunigo tarp bendradarbių visai nereikėtų. *Šaltinio* ir *Vienybės* aplinkoje atsirado tokių, kuriems *Viltis* atrodo nekatalikiška. Jie trokšta, anot Smetonos, laikraštį pakreipti susiaurėjusios katalikybės keliu. Su priskirtuoju redaktoriumi nei Smetona, nei Kubilius negalėtų darbuotis, nes laikraštis atsisakytų „vidurio“ linkmės. Todėl abu

pasitrauktų. Tada atsigautų susilpnėję kairieji, neliktų tilto tarp kunigų ir pasauliečių inteligentų, o lietuvių visuomenė suskiltų į dvi priešingas stovyklas, įsigalėtų klerikalizmas, kurio lig šiol tarp lietuvių nebūta.³⁶

1913 m. kovo 29 d., jau tapęs *Vilties* redaktoriumi, Dobužinskis pasiuntė kunigui Antanui Šmulksčiui anketos su viltininkų susirinkimo Kaune nutarimais ir klausimais dalininkams projektą. Jame keturi punktai: ateityje paversti *Viltį* dienraščiu, panaikinti kunigo redaktoriaus ir lėšų telkėjo pareigas, jam paliekant tik administravimą ir redagavimą, lėšoms rinkti įkurti komitetą iš kunigų; Smetonai paprašius, redaktoriui skirti Kubilių; dalininkai privalėjo atsakyti, ar be prenumeratos dar trejus metus mokės po 10 rublių leidybos deficitui padengti.³⁷ Tų metų pavasarį Kaune pasklido gandas, kad Smetona išeina iš redakcijos. Tai sieta su permainomis, atsiradusiomis po Dobužinskio atvykimo į Vilnių, o jų tikėtasi ir daugiau.³⁸

Priešpriešos ženklų tarp *Vilties* ir katalikiškų leidinių tapo ir Juozo Laukaičio 1913 m. birželio 5 d. kalba Dūmoje, svarstant Švietimo ministerijos sąmatą. Jis pareiškė, kad per 1905 m. revoliuciją lietuvių kunigai padėjo valdžiai malšinti riaušes tarp vietinių gyventojų. *Lietuvos ūkininkas* nepamiršo pažymėti, kad *Viltis* (nr. 37) šiais Laukaičio žodžiais labai pasipiktino.³⁹

Per visuotinį lietuvių mokslo draugijos susirinkimą Vilniuje 1913 m. birželio 11 d. viltininkai tarėsi dėl tolesnės laikraščio pakraipos, siekdami išvengti didelių nesusipratimų, kurie, kalbėtojų nuomone, nėra naudingi Lietuvos visuomenei ir patiems nedaro garbės.⁴⁰ Tą pačią dieną *Lietuvos žinių* redakcija svarstė galimybę paversti šį leidinį dienraščiu (pirmasis numeris išėjo kitų metų sausio 1 d.). Apie tai paskelbta liepos 9 d. Žinia sukėlė nerimą Kauno krikščionims demokratams, susibūrusiems Šv. Kazimiero draugijoje. Liepos 15 d. visuotinis Šv. Kazimiero draugijos susirinkimas pavedė kunigui Antanui Maliauskiui organizuoti krikščioniškos spaudos ir raštų platinimą Lietuvoje. Nutarime dienraščio klausimu valdyba įgaliota tartis su *Viltimi*, o jeigu nepavyktų, skirti lėšų nuosavam draugijos dienraščiui.⁴¹ Tai paskubino Smetonos, Kubiliaus ir Dobužinskio kelionę pas Tumą į

Laižuvą pasitarti, kaip elgtis susidariusioje situacijoje. Ketino atvykti liepos 25 d.⁴² Tumas liepos 22 d. laiške Girai pranešė laukias Laižuvoje svečių, svarstysią *Vilties* pavertimo dienraščiu klausimą.⁴³ Rugpjūčio 8 d. Adomas Dambrauskas, Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas, kreipėsi į *Vilties* redakciją ir pranešė, kad viltininkai kviečiami pasikalbėti į Kauną, geriausia, jei atvyktų iki to mėnesio 20 d. (rugsėjo 3 d.) įvyksiančio „*Vilties*“ bendrovės dalininkų susirinkimo.⁴⁴ Derėtis atvažiavo Smetona, Kubilius ir Noreika, tačiau susitarti nepavyko.⁴⁵

Koks turėtų būti katalikiškas dienraštis, gana plačiai išaiškinta rugpjūtį *Draugijoje*. Tautos, kurios neišgali išlaikyti kelių dienraščių, tenkinasi vienu nepartiniu. Tačiau Lietuvoje, skirtingai nei Ukrainoje, tai neįmanoma. Bus pirmeiviškas antiklerikalinis ir progresyvus katalikiškas. Jis turėtų būti įdomus skaitytojams, vengti viso to, kas lietuvių gyvenimui neturi praktinės reikšmės ir neįneša nieko pozityvaus ar aktualaus, skelbti naujienas, rūpintis ne tik Lietuvos, bet ir lietuvių emigracijos reikalais. Katalikiškas dienraštis privalėtų informuoti ir apie užsienio katalikų gyvenimą, vengti ginčų, kompromituojančių katalikų veiklą, pagarbiai rašyti apie Bažnyčios hierarchus, nekritikuoti vyskupų nurodymų, palaikyti konfesines lietuvių katalikų švietimo ir ūkio draugijas. Bent vienas redakcijos bendradarbis turėtų sergėti, kad į dienraštį nepatektų nieko, kas prieštarauja katalikų tikėjimui ir dorai. Tai darytų geras „Bažnyčios mokslo“ žinovas kunigas, bet galėtų ir pasaulietis.⁴⁶

1913 m. vasarą konfliktas su kauniškiais dėl Kubiliaus straipsnių apie katalikiškąją akciją lietuvių visuomenėje ir jos principus gilėjo. Rugpjūčio 27 d. nepasitenkinimą *Viltimi* išreiškė vyskupas Gasparas Cirtautas. Dambrauskas-Jakštas tais pat metais rugsėjo 2 d. mirusio vyskupo biografijoje pabrėžė, kaip jis sielojosi dėl laikraščio, kuris juodino lietuvių katalikų gyvenimą, pravardžiavo net „katalikybės karikatūra“, nebūtomis nuodėmėmis kaltino ateitininkus, nepaisė visos katalikų spaudos nuomonės. Pataisyti *Viltį*, suteikiant jai tikrą katalikišką kryptį, – toks buvo vienas iš paskutinių vyskupo norų.⁴⁷ Jis pritarė ir Šv. Kazi-

miero draugijos laikraščiui iškeltoms sąlygoms. Dambrasukas-Jakštas, rašydamas apie Juozą Tumą, prikišo jam, kad Vilniuje redaguodamas *Viltį* labiausiai rūpinosi ne lietuvių sąjūdžio kokybe, bet kiekybe, atseit *Viltis* atrodė ganėtina tautiška, bet nepakankamai katalikiška. Tačiau Tumo „ištrėmimą“ iš Vilniaus įvertino kaip nenaudingą žingsnį.⁴⁸

Žemaičių vyskupijos valdytojas Borauskis vasarą atšaukė iš *Vilties* kunigą Dobužinskį. Jį manyta pakeisti kunigu Jurgiu Tilvyčiu, bet šis atsisakė, pažymėdamas antilietuvišką valdytojo nusistatymą ir susidariusią situaciją, esą dabar nė vienas kunigas iš Kauno nedrįs siūlytis į *Viltį*. Patarė kreiptis į Borauskį tiesiogiai, vietoj savęs rekomenduodamas kunigą Jurgį Galdiką.⁴⁹

Rugsėjo 3 d. į *Vilties* dalininkų susirinkimą atvyko tik 45 iš 590 susimokėjusių. Po smarkių ginčų nutarta leisti dienraštį, kurio leidyba metams atsieitų 25 000 rublių. Šv. Kazimiero draugija lėšų duoti nežadėjo, tai turėjo padaryti bendrovė, kurios steigimo sutartį įpareigoti pasirašyti Gira ir Dovydaitis. Taip susirinkimą aprašė Vilniujeėjusi *Aušra*.⁵⁰ Kauniškiai atvyko be savo lyderio Dambrasuko-Jakšto, kuris liko Kaune, kad išlaisvintų nubaustą redakcijos bendradarbę. Tačiau, vedami Antano Maliauskio, jie vis tiek buvo pasirengę nenusileisti ir Smetonos pavaduotoju įpiršti ateitininkų vadą Dovydaitį, kuris šiame susirinkime nedalyvavo. Po ketvirčio amžiaus prisiminimuose „Šiek tiek apie save“ jis rašė, kad *Vilties* redaktoriaus kėdėn buvo įsodintas prieš savo norą.⁵¹ Raginimai siekti vienybės nepaveikė kauniškių, pasiryžusių tvirtai pakreipti *Viltį* grynai katalikiška *Šaltinio* linkme. Susirinkimą protokolavusio kunigo Mykolo Vaitkaus teigimu, tai, kad Smetona pasitraukė iš redakcijos, Dovydaičio piršimą laikydamas jam pareikštu nepasitikėjimu, buvo netikėta Maliauskio šalininkams, – toks jauno ir perspektyvaus veikėjo, nors tada jis dar neturėjo didelio autoriteto tarp visos inteligentijos, protestas vertė nerimauti.⁵² Svarbi aplinkybė buvo ir Smetonos principingumas.

Tuoju po dalininkų susirinkimo *Lietuvos ūkininke* ir *Lietuvos žiniuose* pasirodė straipsnių, kuriuose Smetonos pakeitimo Dovydaičiu priežastimi laikyti *Vil-*

ties puldinėjimai prieš dvasinę vyresnybę, kauniškių ginčas su seiniškiais ir noras, tvirtai suėmus laikraštį į savo rankas, paversti jį grynai katalikišku, negriauančiu bažnyčios ir jos tarnų autoriteto. *Lietuvos ūkininkas* priminė, kad 1912 m. prieš rinkimus į IV Dūmą *Viltis*ėjusi prieš Bulotą, nes tikėjosi, kad išrinks Joną Basanavičių, tačiau buvo kunigų apgauta. Aptarė ir prieš ateitininkus nukreiptus Kubiliaus straipsnius, ir tai, kaip *Viltis* pasmerkė kunigą Laukaitį už gyrimąsi Dūmoje, kad kunigai per 1905 m. revoliuciją padėjo ją slopinti.⁵³ Čikagiškė *Lietuva* Smetonos pasitraukimą iš *Vilties* įvertino kaip visuomeninio laikraščio vartimą partiniu, kai tautinę liberalinę kryptį keičia siaura klerikalinė.⁵⁴ Buvusioji redakcija ypač kaltinta pataikavimu ir nuolaidžiavimu kairiesiems.

Jau 1910 m. socialdemokratai laikraštyje *Visuomenė* viltininkus vertino kaip „pereinamąją srovę“, o inteligentų ir kunigų bendradarbiavimą aiškino tuo, kad silpna tautinė buržuazija nepajėgia savarankiškai kovoti su kairiaisiais. Esą gudriai varydama dviveidę politiką, diplomatiškai teisindama klerikalų darbelius prieš neetiškus pirmievių užsipuolimus, daugelio akys *Viltis* virto pažangia, įgijo šalininkų tarp *Šaltinio*, *Lietuvos žinių* ir *Lietuvos ūkininko* skaitytojų. Nepamiršdama pabrėžti savo veido, ji spiečia aplink save smulkiaburžuazinę inteligentiją, viliodama pavyzdiną lietuvių kalbą, ir ieško tvirtesnės atramos visuomenėje.⁵⁵ „Šešėliu“ pasirašęs autorius sielojosi: stiprūs ūkininkai, varomoji tautinio sąjūdžio jėga, tampa smulkiaja buržuazija, išpažįstančia miesčionišką nacionalizmą.⁵⁶

1932 m., minint *Vilties* pasirodymo 25-ąsias metines, *Ryto* vedamajame Smetonos pasitraukimas iš redaktorių aiškintas jo noru savo požiūrį primesti visai to meto katalikiškai visuomenei. Esą, siekiant santarvės, vengta erzinti kairiuosius, tramdytas katalikų aktyvumas, redakcija subjektyviai ir nekritiškai vertino tariamą tautinę vienybę ir nepaisė daromų priekaištų.⁵⁷ Po savaitės dėl pasitraukimo iš *Vilties* būsimajam prezidentui įgelta konkrečiai: naujasis redaktorius rado kelis šimtus rublių skolų, o Smetona norėjo ir toliau gauti lėšų iš kunigų, bet spausdinti nekatalikiškus tekstus.⁵⁸

1913 m. rugsėjo 17 d. laiške Tumui būsimasis tautininkų lyderis savo pasitraukimo iš redaktorių aplinkybes ir priežastis aiškino taip: „Tai tik menkutis protestas prieš tą nedemokratingą ir man netikėtą Maliausko ir kompanijos pasielgimą, kurs šiaip ar taip palaidojo senąją „Viltį“. „Viltis“ naujoji mūsų nebebus, ji plauks „Vadovo“ bei „Draugijos“ srove, vidurio tako, kurį mudu buvome nustatę „Viltyje“, man regis, nebeliks. *Tai turėjo atsitikti, kaip aš pastebėjau, bet man rodos, kad šiek tiek vėliau. Ir jei aš iš lengvo pasitraukiu, tai darau ne iš „savimeilės“, bet iš principo*“ [kursyvas mano – A.G.]. Smetona teigė, kad būtų pasilikęs su sąlyga, jei bus išlaikyta senoji kryptis, o redakcijoje dirbs vienodų pažiūrų žmonės. To nesant, geriau pasitraukti. Su paskirtuoju Dovydaičiu nesi- pyksta („Jei nesi- pyksta, tai nėra ko ir taikintis.“), neišsėdė ir dėl pavarymo, nes Seinų ir Kauno per- versmininkai negali būti kitokie negu iš tikrųjų yra. Ateityje žadėjo bendradarbiauti naujoje *Viltyje*, kiek reikalaus kultūros ir tautos reikalai ir kiek jo straipsniai tiks naujam redaktoriui. Jei kiltų aršus konflik- tas su endekais, talkintų savo rašiniais. Pasikeitimus *Vilties* redakcijoje vertino tautos gerovės požiūriu: „Tik žemažiūriai iš jų tarpo [seiniškių ir kauniškių aplinkos – A.G.] gali džiaugtis ta „Vilties“ revoliucija. Lietuvių srovių vidurys, kurs buvo lig šiol tarp abiejų kraštų, išdubo, pirmieviams su klerikalais teks sto- ti priešpriešais, reiks padėti Seinam su Kaunu daug energijos kovai su pirmieviais, – energijos, kuri pirma buvo vartojama ramiam ir naudingam kultūros dar- bui. Tačiau jeigu ir grynai klerikalinė virs „Viltis“, vis dėlto jai reikia palikti Vilniuje; nusigabenus ją Kau- nan, Lietuvos rytams būtų blogai.“⁵⁹ Laiške paminėtas ir sumanymas steigti *Vairą*. Spalio 16 d. Tumas išdėstė nuomonę apie naująjį leidinį: turėtų tęsti *Vilties* liniją remdamasis gilesne moksline argumentacija.⁶⁰

Tumas manė, kad katalikybė ir pažanga daugiau lai- mi leisdamsi į kompromisus, o ne į nuožmią kovą, ir tą pabrėžė lapkričio 13 d. laiške Liudui Girai, kvie- tusiam rašyti į Dovydaičio redaguojamą *Viltį*. 28 d. laiške pasikeitimus laikraštyje įvertino pragmatiškai – tūkstantis inteligentų, prijautusių *Vilčiai* ir sulaikytų

nuo bendradarbiavimo *Lietuvos žiniose*, pereis į kai- riųjų stovyklą. Reikalingas kitas „vidurio kelią“ pro- paguojantis leidinys, duosiantis inteligentams atskirą doktriną. Kadangi toks žada būti *Vairas*, tai parems jį, nors ir būdamas nuošalyje, ir atneš naudos kata- likybei.⁶¹ Dalies viltininkų poziciją išreiškė kunigas Eduardas Turauskas, lapkričio 20 d. atvirlaiškyje Girai rašęs, kad senieji viltininkai, jeigu jų paprašys, sutiktų bendradarbiauti naujojoje *Viltyje*.⁶²

Oficiozinė *Bažnytinė apžvalga* vedamajame nuro- dė tokias pasikeitimų *Viltyje* priežastis – paversti ją katalikišku dienraščiu paskatino kairiųjų sumanymas steigti savo dienraštį ir lietuvių pasaulietinės inteli- gentijos pozicija, esą jie arba šaltai reaguoja į kataliky- bės likimą krašte, arba netgi yra jos priešai.⁶³

Baigdamas krikščionių demokratų ir dalies pro- tautininkiškai nusiteikusių viltininkų konflikto 1910– 1913 m. nagrinėjimą, pateiksiu keletą šalutinių, tačiau savaip iškalbingų epizodų iš jų tarpusavio santykių ir aplinkybių, vedusių principinės atomazgos link.

Eliziejus Draugelis 1913 m. lapkričio 14 d. laiške iš Maskvos pranešė Girai, kad jis pats, Pranas Vail[ionis?] ir Zigmas Valickas sudaro grupelę ateitininkų, pasisa- kančių už *Viltį* kaip tautos organą, nereikia atsisakyti liuteronų ir kalvinistų, kurie taip pat krikščionys, ir Mažosios Lietuvos, neniekinti tų pirmievių, kurie, nors nėra praktikuojantys katalikai, bet su kataliky- be nekovoja, laikraštis turi būti tautinės kultūros vei- drodis, nesvarbu, ar tai katalikų, ar pirmievių darbai, reikia vengti fanatizmo ir tuščios neapykantos. Ap- gailestavo, kad Prano Dovydaičio redaguojama *Viltis* sudaro įspūdį, esą „mes geri, tik anie niekam tikę“, be to, kažkodėl nustojo gvildinti lietuvių ir lenkų santykius – gal vėjai iš Kauno slopina? Prierasė pa- žymėta, kad tokio laikraščio kaip *Viltis* redaktoriui nederėtų skelbti kituose, ypač „kraštutiniuose“ leidiniuose, tokiuose kaip *Šaltinis*. Tačiau dauguma ateitininkų, susibūrusių Maskvoje, mūsų stojo už *Vilties* katalikiškumą.⁶⁴ Dalis tų ateitininkų, kurie palaikė „vidurio kelią“, buvo tautininkų rezervas netolimoje ateityje. Matyt, krikščionys demokratai nesitikėjo turėti daug šalininkų tarp Rusijos aukš-

tosiose mokyklose studijuojančių lietuvių, nes laikė juos nusisukusiais nuo tikėjimo. Jaunąją krikščionių demokratų pasauliečių pamaina (derėtų apibrėžti – pasaulietinės inteligentijos grupę, kurios pasaulėžiūra grindžiama katalikiškomis vertybėmis) turėjo tapti katalikiškų draugijų stipendininkai, studijuojantys Vakarų Europoje, ypač Belgijos ir Šveicarijos katalikiškuosiuose universitetuose. Ateitininkų užuomazga atsirado būtent Liuvono universitete, kur atvykėliai susipažino su katalikų gyvenimo atsinaujinimo tendencijomis, kurias skatino masinių religinių sąjūdžių atgimimas.

Juozas Tumas 1919 m. liepos 5 d. Vilniuje ėjusioje *Nepriklausomoje Lietuvoje* atsiliepė į *Laisvės* mestus kaltinimus, kad jis su Smetona prisidėjo prie negarbingos kovos su ateitininkais. Buvusio viltininko nuomone, nauja organizacija buvo sutikta su suprantamu susidomėjimu ir baime, kad radikaliam nenukryptų į priešingą *Aušrinės* šalininkams pusę ir neužkrėstų jaunuomenės negeistinu rusišku nihilizmu, netikėjimu. Bet ateitininkų vadai nuo pat pradžių nekreipė dėmesio į kritiką ir pastabas, todėl *Vilties* redaktoriams praėjo noras gyvai dalyvauti jų augime. Tiesa, Kubilius kurį laiką ragino juos, užuot paviršutiniškai reikšus katalikybę, vėliau siekti vidinio tobulumo, jei nori „viską atnaujinti Kristuje“. O vyresnioji inteligentija apskritai nusprendė tylėti.⁶⁵ Kubiliaus pusę palaikė ir Fribūre studijavęs Juozas Purickis, pasak jo, buvo išrežta teisybė, išjudinusi širšių lizdą.⁶⁶ Net ir po ketvirčio amžiaus Dovydaitis, rašydamas apie *Ateities* pasirodymo poveikį, pabrėžė, kad Smetonos požiūris buvo perdėtai atsargus ir rezervuotas: kas bus iš ateitininkų – pamatysime vėliau.⁶⁷

Simptomiškas tekstas pasirodė 1913 m. pirmame *Garnio* numeryje – šaipytasi iš viltininkų skatinimo dirbti drauge su pirmieiviais, mat dalis inteligentų ir kunigų Kaune atsiskyrė nuo pirmievių vilniškių, todėl šiems būtų užtekę vien *Vilniaus žinių*.⁶⁸ Nors 1912 m. antrame numeryje Jono Basanavičiaus 60-ųjų gimimo metinių proga buvo įdėtas draugiškas šaržas, o jubilaitas pavadintas „Lietuvos Moze“, tačiau po metų įdurta skaudžia – iš pradžių išspausdintas straipsnis „Kaip

aš nepatekau į Dūmą“, o vėliau – „Kaip aš nepastačiau Vilniuje Tautos Namų“.⁶⁹

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė 1912 m., kai Basanavičius tikėjosi vietoj Bulotos patekti į Dūmą nuo Suvalkų gubernijos, pavadino jį praeities simboliu ir nuogąstavo, kad „žiaurūs politikos nagai“ jo nesudraskytų. Aušrininkų ir varpininkų kartą dėsningai pakeitė teisininkai ir keletas agronomų su Martynu Yču priešakyje, nes jie labiau tiko konkrečiai politinei veiklai. Basanavičius pareiškė esąs puolamas iš dviejų pusių: „kuniginių“ už tai, kad nuvažiavęs į sodžių neapsilanko bažnyčioje, o „pirmievių“ už Suvalkijos atskyrimą nuo Lenkijos ir „pardavimą už pinigus rusams“.⁷⁰

Kubilius dėl ateitininkų kritikos buvo ir užjūryje apkaltintas neapykantos katalikybei skleidimu.⁷¹ Bendradarbiauti su pasaulietine inteligentija Amerikos lietuvių katalikai griežtai neatsisakė, bet tautininkų laisvamanybę laikė esant priedu, be kurio viešojoje veikloje galima lengvai apsieiti.⁷² ■

¹ M. Riomeris, Lietuva karo akivaizdoje, *Baltos lankos*, 1993, nr. 3, p. 210.

² J. Girnius, Pranas Dovydaitis, Chicago, 1975, p. 115.

³ A. Merkelis, A. Smetona, New York, 1964, p. 125-126.

⁴ Ekscelencija Telšių vyskupas Justinas Staugaitis „Ateities“ 25-rių metų sukaktuvėms, *Ateitis*, 1936, nr. 1, p. 4.

⁵ S. Šalkauskis, Raštai, III, Religija ir kultūra, Vilnius, 1993, p. 348.

⁶ J. Girnius, „Ateities“ 25-rių metų religinė linkmė, *Ateitis*, 1936, nr. 2, p. 66-69.

⁷ J. Girnius, Pranas Dovydaitis, Chicago, 1975, p. 116, 119.

⁸ Mikas Kralikas, Mūsų kultūros inventorių (Sulig ponių Čiurlionienės, „Vilties“ ir B-vės), *Garnys*, 1910, nr. 9, p. 132.

⁹ MABRS, f. 242, s. v. 92, l. 2 a. p.

¹⁰ G. [K. Grinius], „Vilties“ genezis, *Lietuvos žinios*, 1912-10-04, nr. 117, p. 1; G., „Viltis“ pyksta, *ibid.*, 1912-10-09, nr. 119, p. 1.

¹¹ Kun. A. Vilimavičius, Dėl mūsų užrubežinių reikalų, *Išėivių draugas*, 1917-10-20, nr. 43, p. 3; Kun. A. Vilimavičius, Kun. dr. Viskanto apgynimas, *Žvaigždė*, 1917-11-16, nr. 46, p. 5.

¹² J. Gabrys, Atviras laiškas į LIB šelpėjus, *Draugija*, 1912-01, nr. 61, p. 55.

¹³ Protest Litwinow, *Przegląd Wilenski*, 1913-08-24, nr. 32-34, s. 13-14.

¹⁴ *Wiadomosci, Litwa*, 1911-10-15, nr. 19, s. 283.

¹⁵ Žr.: Vaižgantas, Raštai, t. 7, Publicistika 1906-1912, Vilnius, 1997, p. 388-390.

- ¹⁶ Žemaičių vyskupas Kasparas Cirtautas, *Rygos garsas*, 1913-09-11, nr. 70, p. 1; A. a. vyskupo Cirtauto būdas, *Žvaigždė*, 1913-11-28, nr. 48, p. 4–6.
- ¹⁷ MABRS, f. 255, s. v. 429, l. 1–4.
- ¹⁸ A. Smetonos 1911 m. sausio 10 ir 11 d. laiškai A. Dambraskui-Jakštui, VUBRS, f. 1, s. v. E102, l. 2-3.
- ¹⁹ MABRS, f. 255, s. v. 432, l. 49 (čia sudėta dešimtys protestų dėl J. Tumo pašalinimo iš *Vilties*).
- ²⁰ Ibid., l. 3,
- ²¹ Ibid., s. v. 431, l. 13.
- ²² Ibid., f. 242, s. v. 91, l. 5.
- ²³ LNMBR, f. 106, s. v. 152, l. 1.
- ²⁴ LVIA, f. 601, ap. 1, b. 214, l. 53–54; b. 92, l. 1; f. 378, 1911 m., b. 34, l. 24, 38.
- ²⁵ MABRS, f. 242, s. v. 85, l. 1.
- ²⁶ Vilniuje. Nauja draugija, *Viltis*, 1911-04-29, nr. 48, p. 3.
- ²⁷ Įsitikėjimo draugijos „Mironas, Petrulis, Novickis ir B-vė“ žodelis, *Aušra*, 1910-10-06, nr. 1, p. 2; į skaitytojus, ibid., p. 3; V-is, Tėvynė ir kalba, ibid., p. 5–6.
- ²⁸ MABRS, f. 242, s. v. 247, l. 1 a. p.
- ²⁹ M. Romer, Litewska prasa ludowa, *Przegląd Wilenski*, 1911-11-11, nr. 1, s. 6.
- ³⁰ P. Kraujalio 1912 m. gruodžio 8 d. laiškas V. Mironui, MABRS, f. 242, s. v. 89, l. 1–3; Gruodžio 9 d. laiške jis praneša, kad atsisako redaguoti *Aušrą*, ibid., s. v. 88, l. 1.
- ³¹ Ibid., f. 2, s. v. 1263, lapai nenumeruoti.
- ³² LVIA, f. 601, ap. 1, b. 59, l. 46.
- ³³ Pranciškaus [Būčio] 1910 m. spalio 20 d. laiškas J. Kubiliui, MABRS, f. 255, s. v. 173, l. 1 a. p.
- ³⁴ J. Tumo 1912 m. kovo 29 d. laiškas J. Kubiliui, VUBRS, f. 1, s. v. E96, l. 1 a. p.–2.
- ³⁵ Vaižgantas – lietuviškos spaudos ugdytojas. Iš nespausdinto Vaižganto rankraščio, *Ateitis*, 1943-12-15, nr. 291, p. 3.
- ³⁶ A. Smetonos 1913 m. vasario 3 d. laiškas J. Tumui, ibid., s. v. D692, l. 6–7 a. p.
- ³⁷ MABRS, f. 255, s. v. 692, l. 5 ir a. p.
- ³⁸ J. Kriaučiūno 1913 m. gegužės 2 d. laiškas I. Girai, LLIR, f. 13, s. v. 1630, l. 78.
- ³⁹ Kun. J. Laukaičio kalba, *Lietuvos ūkininkas*, 1913-06-20, nr. 25, p. 264–265.
- ⁴⁰ Lietuvių suvažiavimai Vilniuje, *Aušra*, 1913-06-13, nr. 12, p. 190.
- ⁴¹ Šv. Kazimiero draugijos visuotinas susirinkimas, *Viltis*, 1913-07-19, nr. 83, p. 1–2.
- ⁴² A. Smetonos 1913 m. liepos 20 d. laiškas J. Tumui, VUBRS, f. 1, s. v. D692, l. 8.
- ⁴³ L. Gira, Tumas-Vaižgantas nuošalė, *Vairas*, 1933, nr. 7–8, p. 297–298.
- ⁴⁴ LNMBR, f. 106, s. v. 138, l. 1.
- ⁴⁵ M. Vaitkus, Per Giedrą ir Audrą. 1909–1918. Atsiminimai. I. Vilnius, Londonas, 1965, p. 179.
- ⁴⁶ Informacijų skyrius, *Draugija*, 1913-08, nr. 79–80, p. 261–266.
- ⁴⁷ A. Dambraskas-Jakštas, Užgesę žiburiai. Biografijų ir nekrologų rinkinys, Roma, 1974, p. 231, 240.
- ⁴⁸ Ibid., p. 323.
- ⁴⁹ Kunigo J. Tilvyčio 1913 m. rugsėjo 12 d. laiškas *Vilties* redaktoriui, MABRS, f. 255, s. v. 422, l. 1–2.
- ⁵⁰ Visuotinas viltininkų susirinkimas, *Aušra*, 1913-09-19, nr. 19, p. 299.
- ⁵¹ P. Dovydaitis, Šiek tiek apie save, *Ateitis*, 1936, nr. 12, p. 454.
- ⁵² M. Vaitkus, Per Giedrą ir Audrą. 1909–1918. Atsiminimai. I. Vilnius, Londonas, 1965, p. 185.
- ⁵³ Kas atsitiko su „Viltimi“?, *Lietuvos ūkininkas*, 1913-09-12, nr. 37, p. 386–387; „Viltis“ – dienraštis, *Lietuvos žinios*, 1913-09-07, nr. 106, p. 2.
- ⁵⁴ Illustruotas laikraštis Lietuvoje, *Lietuva*, 1913-12-02, nr. 50, p. 4.
- ⁵⁵ Šilkinis, Lyg ir apžvalga, *Visuomenė*, 1910, nr. 1, p. 30–31.
- ⁵⁶ Šešėlis, Kas gi pas mus įvyko?, ibid., p. 43.
- ⁵⁷ „Vilties“ suaktuvės, *Rytas*, 1932-10-17, nr. 219, p. 1.
- ⁵⁸ Naujasis viltininkas, Dar „Vilties“ suaktuvių proga, *Rytas*, 1932-10 -27, nr. 228, p. 3.
- ⁵⁹ VUBRS, f. 1. s. v. D692, l. 10 a. p.–11 a. p.
- ⁶⁰ J. Tumo 1913 m. spalio 16 d. laiškas A. Smetonai, ibid., s. v. E96, l. 4 a. p.
- ⁶¹ J. Tumo 1913 m. lapkričio 13 ir 28 d. laiškai I. Girai, LLIR, f. 13, s. v. 1630, l. 172–173.
- ⁶² Ibid., l. 174,
- ⁶³ K. V., Lietuva 1913 metais religijos-doros žvilgsniu, *Bažnytinė apžvalga*, 1914-01-11, nr. 1, p. 2.
- ⁶⁴ LLIR, f. 13, s. v. 1630, l. 27–28.
- ⁶⁵ J. Tumas, Netikęs pagalys, Vaižgantas, Raštai, t. 10, Publicistika 1918–1919, Vilnius, 1998, p. 111–113.
- ⁶⁶ L. Gira, Iš mano atsiminimų apie J. Purickį, *Vairas*, 1935, nr. 1, p. 36.
- ⁶⁷ P. Dovydaitis, „Ateities“ pasirodymo poveikis prieš 25-rius metus, *Ateitis*, 1936, nr. 1, p. 31–35.
- ⁶⁸ Iksas Hiksas, Keletas visai nejuokingų pastabų (Iš studento aušrininko gramatos savo draugams), *Garnys*, 1913, nr. 1, p. 3.
- ⁶⁹ Ką veikia D-ras Basanavičius, ibid., nr. 4. p. 55.
- ⁷⁰ LLIR, f. 2, s. v. 1200, l. 1–2.
- ⁷¹ Trupinėliai, *Draugas*, 1913-04-10, nr. 13. p. 4; „Ateitininkų“ katalikybė, ibid., 1913-06-19, nr. 25, p. 4.
- ⁷² Mūsų partijos, ibid., 1913-05-30, nr. 22, p. 4.

KLAUSIANČIOS PARTITŪRŲ AKYS, arba PRIMIRŠTAS KAUNO KOMPOZITORIUS

Pernai, spalio pradžioje, buvo paminėti dviejų kompozitorių – Jono Lechavičiaus ir Jono Švedo šimto metų jubiliejai. Abiejų bendravardžių biografijos prasidėjo tame pačiame mieste – Liepojoje vos ne tą pačią dieną: Lechavičius gimė 1908 m. spalio 8 d., o Švedas – spalio 9 d. Abu kūrė muziką, vadovavo meno kolektyvams, ugdė mokinius, bet sulaukė skirtingo įvertinimo ir pripažinimo. Jonas Švedas susirinko aukščiausius titulus – LTSR nusipelnęs meno veikėjas (1945), TSRS liaudies artistas (1954), TSRS valstybinės premijos laureatas (1950), LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas (1951–1955), konservatorijos profesorius (1966). Jonas Lechavičius tokiais laurais neapsivainikavo – kukliai vadovavo meno saviveiklos kolektyvams ir niekam nesigirdamas rašė muziką. Kito, negu jo bendraamžis ir bendravardis Jonas Švedas, kuris harmonizavo nemažai lietuvių liaudies dainų, šokių, žaidimų, sukūrė sovietinį režimą liaupsinančių opusų – kantatą „Klestėk, Tarybų Lietuva“, oratoriją „Giesmė apie Didįjį Spalį“, LTSR himno muziką¹. Visa tai jam, kaip ir daugumai kitų sovietmečio menininkų, užtikrino karjerą. Jono Lechavičiaus simfonijų partitūros dūlėjo stalčiuose. Tad ir apie jų autorių žinoma kur kas mažiau.

Muzikologas prof. Vytautas Landsbergis, bene daugiausia rašęs apie Lechavičių, pristato jį kaip autorių, sukūrusį reikšmingų instrumentinės ir vokalinės muzikos kūrinių – koncertą trimitui ir pučiamųjų instrumentų orkestrui, 5 simfonijas, simfoninę poemą „Konradas Valerodas“, keturias sonatas fortepijonui ir violončelei, vokalinį ciklą „Didmiesčio poema“². Kadangi kompozitoriaus kūriniai nedažnai skambėdavo koncertų salėse, nedaug esama ir recenzijų, viešų vertinimų, atsiliepimų.

Norėtume bendrais bruožais aptarti kompozitoriaus gyvenimą ir kūrybą.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Jono Lechavičiaus gimtoji Liepoja buvo stambus lietuvių švietimo ir kultūros centras. Gimnazijoje, kur daugumą sudarė mūsų tautiečiai, mokėsi Jonas Biliūnas, Vienuolis, Peliksas Bugailiškis, Pranas Mažylis ir kiti. Čia vargoninkavo ir vadovavo lietuvių jaunimo chorui Balys Dvarionas. Liepojoje veikė mėgėjų teatro būreliai. Lietuviškajam vadovavo Kazys Levandauskas, tarp kitų vaidino abi jo seserys Felicija ir Teklė (būsimojo kompozitoriaus motina). Uostamiestyje veikė ir lenkų artistų trupė, kuriai vadovavo Antanas Soteris Lechavičius (būsimojo kompozitoriaus tėvas). Jis, gimęs Kaune, į Liepoją atvyko su 3 broliais ir įsteigė „Brolių Lechavičių fotostudiją“ – kūrė miestiečių portretus, grupines nuotraukas. Prieš karą dar nebūta didelių konfliktų tarp lietuvių ir lenkų. Bajorų (Lechavičiai buvo senos žemaičių bajorų giminės palikuonys), jau nebeturinčių jokių privilegijų, sąmonėje vis dar ruseno bendros valstybės idėjos, nors ir labai jas išklabino lietuvių tautinis atgimimas. Tad visai nenuostabu, kad kai kurie aktoriai, pavyzdžiui, Jono Lechavičiaus motina, vaidino abiejų tautų būreliuose. Čia ir susipažino du aktyvūs vaidintojai, meniškos prigimties žmonės – būsimojo kompozitoriaus tėvai. Namai, kuriuose Jonas praleido vaikystę, buvo kupini muzikos – tėvas grojo gitara, dainavo, dėdė irgi. Toji aplinka, o ypač tėvo skatinimas, įžiebė svajonę tapti muziku.

Po karo Lechavičių šeima persikėlė į Kauną. 1925 m. Jonas įstojo į Juozo Naujalio vadovaujamą muzikos mokyklą. Pasirinko fleitininko specialybę. Išėjęs beveik visą programą, 1930 m. mokslus nutraukė, nelaikė ir baigia-

mujų egzaminų. Mokytiis trukdė dvi aplinkybės – muzikanto darbas „Lyros“ kino teatre (po tėvo mirties 1926 m. reikėjo padėti motinai ir seseriai) ir dalyvavimas lenkų kultūros draugijoje *Darbo žmonių sąjunga* – dėl veiklos joje kilo konfliktų su mokyklos vadovybe. Su šia draugija Lechavičius nenutraukė ryšių iki pat Antrojo pasaulinio karo. Kaip kompozitorius dalyvavo Palčinskio režisuotuose spektakliuose, organizavo muzikinius renginius, mokė žmones muzikuoti. Tuo metu sukūrė lengvojo žanro kūrinių, skirtų šokiams.

Darbo žmonių sąjunga traukė Lechavičių tikriausiai ne dėl lenkiškumo, o dėl įvairių pramogų ir išpūdingų pažinčių. Jos vakarėliuose lankydavosi ir artimiausias muzikos mokyklos studijų bičiulis obojininkas Romualdas Džiugas. Lechavičius galėjo bendrauti su prieškarinio inteligentijos elitu, buvo kviečiamas į Meno mokyklos renginius, turėjo daug kontaktų su muzikantais ir kitais kūrėjais. Vis dėlto menininkų draugija jo nedominavo, atvirkščiai – ieškojo draugų žemiausiame socialiniame sluoksnyje, tarp proletarų. Ketvirtajame dešimtmetyje geriausi jo bičiuliai buvo kirpėjas, autobuso kontrolierius, kepėjas. Pas kepėją eidavo į naktinę pamainą muzikuoti. Lechavičiaus mėgstamas posakis – „Geriau pirmas kaime, negu paskutinis mieste“. Taip reiškėsi laisvo, etiketu nesuvaržyto menininko gyvenimo būdas. Bendravimas su proletarais suformavo tam tikrus socialistinius „liaudies draugo“ idealus. Jam, matyt, buvo patraukli Sovietų Sąjungos ideologija, nes palankiai sutiko Lietuvos okupaciją 1940-aisiais, pagautas impulso net sukūrė „Raudonąją rapsodiją“ – revoliucinę fantaziją pučiamųjų orkestrui. Ji dažnai skambėdavo per radiją, viešuose renginiuose. Tai buvo pirmas ir bene vienintelis Lechavičiaus kūrinys, vie-

Romualdas Džiugas ir Jonas Lechavičius (dešinėje). 1928 m.

šai atliktas jam gyvam esant. Autoriaus vardas plačiai nuskambėjo okupuotoje Lietuvoje, tačiau šlovės ir pripažinimo rapsodija neatnešė. Nacių okupacijos metais, tikėtina, dėl „Raudonosios rapsodijos“, kompozitorius ir jo motina buvo įkalinti Pravieniškių koncentracijos stovykloje... Pokario metais kompozitorius greitai suvokė socialistinio gyvenimo esmę ir režimą šlovinančių opusų daugiau nekūrė. Lechavičius vengė to, ko reikalavo konjunktūra, darė tai, ką liepė sąžinė. Elgėsi kitaip negu dauguma. Kai kiti sutrikę tylėjo ir laukė, kuo baigsis pirmoji sovietų okupacija, jis impulsyviai kūrė tai, kuo tada tikėjo. Bet pokario metais, kai muzikai ėmė liaupsinti Tarybų Lietuvą, Lechavičius nutilo.

Kaip solistas, jis nepanaudojo įgytos fleitininko specialybės. Pagrindiniu instrumentu jam tapo fortepijonas, kurį gerai įvaldė grodamas kino teatruose, restoranuose, vakarėliuose, repeticijose. Pirmaisiais pokario metais dirbo Kauno muzikinės komedijos teatro koncertmeisteriu. Buvę kolegos – dainininkas Kazys Mikalauskas, Muzikinio teatro direktorius Vladas Varčikas Lechavičių vertino kaip vieną geriausių Lietuvos koncertmeisterių, gebėjusių puikiai akompanuoti teatro solistams, padėdavusių rengti

jiems vaidmenis³. Tačiau, padirbėjęs keletą metų, Lechavičius iš teatro išėjo. Ėmėsi įprastinio meno vadovo darbo ir iki gyvenimo pabaigos vadovavo tiek profesionalų, tiek mėgėjų vokaliniais ir instrumentiniams ansambliams. 1950 m. Lietuvos veterinarijos akademijoje, o vėliau ir Žemės ūkio akademijoje įkūrė vyrų oktetus. Šviesaus atminimo solistas, Muzikinio teatro veteranas Vytautas Račas 1955 m. subūrė vyrų kvartetą, kuriam vadovauti pakvietė Joną Lechavičių. Tai buvo vienas pirmųjų ir pokario metais vienas geriausių ansamblių.

Meno vadovu Lechavičius dirbo daug kur. Vadovavo Profsąjungų kultūros rūmų styginių instrumentų orkestrui. Ypač daug pasiekė su pučiamųjų instrumentų orkestrais (čia jau pravertė fleitininko specialybė). Kauno radijo gamyklos, Vytauto kultūros parko, „Inkaro“ gamyklos orkestrai išaugo į pajėgius kolektyvus, kurie retai grįždavo be prizų iš įvairiausių Lietuvos ir Sovietų Sąjungos dainų švenčių, festivalių, konkursų. Beje, su orkestrais, kuriems vadovavo, Lechavičius yra atlikęs ir kai kuriuos savo kūrinius. Išliko įrašas koncerto trimtui ir pučiamųjų orkestrui, kurį atliko Vytauto kultūros ir poilsio parko orkestras su solistu Sigitu Simniškiu⁴. Vėliau, 1987 m., šį kūrinių viešai grojo J. Gruodžio muzikos mokyklos dėstytojai – trimitininkas Gintaras Baršauskas ir pianistė Elona Šiugždinytė⁵.

Lechavičius, kaip meno kolektyvų vadovas, paliko ženklų pėdsaką Lietuvos, o ypač Kauno, muzikiniame gyvenime. Jo aranžuotės ir dabar praverčia muzikos mokyklų pūtikams. Jam užteko energijos, entuziazmo ir jėgų daug kartų viską pradėti iš pradžių, mokyti vis naujus, vis kitus auklėtinius, dažnai neturinčius jokio muzikinio išsilavinimo. Kodėl jis atsisakė kur kas „šiltesnių“ Muzikinio teatro dirigento, solisto, pedagogo vietų, kurios jam siūlytos? Kodėl taip dažnai keitė kolektyvus, darbo vietas? Matyt, priežasčių būta kelių. Pirmiausia turbūt todėl, kad, būdamas veržlus ir kūrybingas, nepakentė monotonijos, rutinos, tarnautojo darbo dienos ritmo, stengėsi išlikti, kiek įmanoma, laisvas ir savarankiškas. Antra, dirbdamas su mėgėjais, būdamas jiems autoritetas, galėjo patenkinti ambicingąjį savo kredo: „Geriau pirmas kaime, negu paskutinis mieste.“ Trečia, dirbdamas laisvu repeticijų grafiku turėjo palankesnes sąlygas kūrybai.

Jonas Lechavičius gyveno ir kūrė Kaune, Žaliakalnyje, emigravusio rašytojo Liudo Dovydeno namuose, Barausko gatvėje, tame pačiame kambaryje ir už to paties stalo, kaip ir žymusis prozininkas. Dirbo daug, buvo labai reiklus sau. Jo partitūroms nuolatos grėsė pavojus, kad jas sunaikins pats autorius, nepatenkintas rezultatu. Štai kaip apibūdino kompozitorių jo sesuo Halina: „Rašė sau, ir tai buvo visas jo gyvenimas ir laimė. Buvo labai drovus, nedrąsus, bet išdidus... svajotojas – keistuolis... Jo muzika skamba galingai, didingai, vietomis švelniai ir lyriškai. Juk tai visos jo kančios, svajonės, nemiegotos naktys ir darbas... Tai visas jo pasaulis ir jis pats.“⁶

Rašė sudėtingus kūrinius, puikiai išmanė orkestrą, turėjo absoliučią klausą, gerą atmintį, buvo vienas geriausių Lietuvoje instrumentuotės meistrų. Gebėjo iš atminties surašyti partijas orkestro instrumentams nežiūrėdamas į partitūrą. Būdamas kuklus, bet išdidus ir ambicingas, mažai kam rodė savo kūrybą. Bendravo su kompozitoriais Juozu Indra, Viktoru Kuprevičiumi (pusseserės vyru), akordeonininku Povilu Četkausku.

Nemėgo vaikščioti Kompozitorių sąjungos ar Kultūros ministerijos koridoriais, neieškojo kontaktų, kurie padėtų „prastumti“ kūrinius. Rašė „į stalčių“. Viešo atlikimo taip ir nesulaukė. Dar prieš karą žymus Valstybės operos ir baleto teatro dirigentas Mykolas Bukša susidomėjo Lechavičiaus „Konradu Valenrodu“, pradėjo repetuoti, bet sutrukdė viena po kitos sekusios okupacijos, o gal būta ir asmeninių priežasčių. Bičiulių, ypač Juozo Indros, įkalbėtas, autorius apie 1961 m. vis dėlto pateikė Kompozitorių sąjungos perklausai savo Trečiąją simfoniją. Ją atliko Vilniaus filharmonijos orkestras, diriguojamas Abelio Klenickio. Kompozitoriaus našlė prisimena, kad simfonijos klausėsi kompozitoriai Eduardas Balsys, Vytautas Laurušas, Balys Dvarionas, Jonas Švedas ir kiti⁷. Iš esmės įvertino teigiamai, bet pareiškė ir kritikos, ypač dėl neįprastos septynių dalių sudėties. Siūlė kūrinių trumpinti, kvietė autorių po kelių dienų atvykti galutiniam aptarimui. Lechavičius į aptarimą nenuvyko. „Jeigu jie nesupranta, tai ir nereikia...“ – pasakė žmonai.

Kompozitorius mirė 1978 m. rugsėjo 12 d., neišveikęs ligos. Taip niekada ir neišgirdo viešai atliekamų svarbiau-

sių savo kūrinį. Dėl to galima kaltinti aplinką, laikmetį, bet ne mažiau ir patį autorių...

Pirmoji premjera įvyko praėjus 3 metams po jo mirties. 1981 m. spalio 17 d. Valstybinės filharmonijos Kauno salėje nuskambėjo herojinė poema „Konradas Valenrodas“ ir trys dalys iš Trečiosios simfonijos. Kūrinius atliko Kauno valstybinio muzikinio teatro simfoninis orkestras, vadovaujamas Stasio Domarko. Po koncerto pasipylė recenzijos Lietuvoje ir užsienyje. Žinia apie Lechavičiaus simfoninius kūrinius „padarė sprogdusios bombos įspūdį“, – rašė V. Gulmanas⁸. Rimantas Gučas pabrėžė, kad Lechavičius buvo aistringas romantinės muzikos, ypač Wagnerio, gerbėjas, tad savo kūryboje puoselėjo šios muzikos tradicijas: „Herojinė poema „Konradas Valenrodas“ yra gana ryškus romantinio simfonizmo pavyzdys. Tai programinis kūrinys, kuriame sodriom orkestro spalvom, išraiškinga temine medžiaga atskleidžiami stiprūs A. Mickevičiaus kūrinio personažų charakteriai, jų žygdarbiai. Malonu pripažinti, kad J. Lechavičius gerai jautė orkestrą, buvo instrumentuotės meistras (ypač majestotiškai skamba pučiamieji)“⁹. Muzikologas pažymėjo ir kai kuriuos trūkumus – ištęstumą, pernelyg paprastą, mažai kintančią faktūrą. Tačiau, Gučo nuomone, paredagavus „mūsų nacionalinis romantinis repertuaras pasipildytų gana reikšmingais kūriniais“¹⁰. Kompozitorius Giedrius Kuprevičius atkreipė dėmesį, kad „Lechavičiaus muzika [...] užpildo didelę properšą lietuvių muzikoje. Toji properša – ekspresionizmas, kuris tik kai kuriais aspektais atsispindėjo A. Račiūno operoje „Trys talismanai“, J. Nabažo kvartete“¹¹.

1983 m. gruodžio 12 d. Kaune, Menininkų namuose, įvyko vakaras-koncertas, skirtas kompozitoriaus 75-osioms gimimo metinėms. Vakara vedė aktorius Antanas Gabrėnas, prisiminimais dalijosi ilgametis Muzikinio teatro vadovas Vladas Varčikas, vokalistas Kazys Mikalauskas, obojininkas Vytautas Kertenis ir kiti. Koncerto premjera – Sonata fortepijonui nr. 3. Ją atliko jauna pianistė Saulėnė Jokužytė. Atlikėjos nuomone, tai gilus, dramatiškas, daug paslėptų emocijų turintis kūrinys. Skambėjo ir Violetos Romanovaitės atlikta Sonatos fortepijonui nr. 4 trečioji dalis. Teresė Chmieliauskaitė sudainavo dvi dalis iš vokalinio ciklo „Didmiesčio poema“¹². Solistė buvo ir pagrindinė šio renginio organizatorė, paskelbė straipsnį apie kompozitorių¹³.

1985 m. Valstybinės konservatorijos diplomantė Birutė Landsbergytė (dab. Cechanavičienė), vadovaujama docento Adeodato Tauragio, parašė diplominį darbą apie Lechavičiaus gyvenimą ir kūrybą¹⁴. Tai išsami studija, paremta ne tik rašytiniais dokumentais, bet ir unikalia medžiaga, surinkta iš kompozitoriaus artimųjų prisiminimų. Per du prabėgusius dešimtmečius anų laikų gyvoji istorija tapo rašytine – daugumos duomenų pateikėjų jau nebėra. Žymią darbo dalį sudaro kūrybos nagrinėjimas. Autorei teko daugiausia remtis partitūromis – tik keli kūriniai buvo atlikti ir įrašyti į magnetofono juostas. Muzikologė gilinosi į kūrinių sandarą, dramatiškumą, kūrybos kontekstą, atskleidė Lechavičiaus kūrybos būdinguosius bruožus, stiliistiką, ieškojimus – nuo romantiškojo wagnerizmo iki abstraktaus modernizmo. Birutės Landsbergytės studija aktuali ir šiandien, papildžius naujais duomenimis, pakoregavus kontekstą, ją reikėtų išleisti atskira knyga.

Taigi, atrodo, lyg ir aišku, kokią vietą užima Jonas Lechavičius Lietuvos muzikos istorijoje. Tai ekspresionistinės muzikos kūrėjas, kuriam būdingas wagneriškas orkestro skambėjimas, ekspresyvūs kontrastai, abstrakčios muzikos eksperimentai. Jo muzikinis mąstymas pasireiškė europietiškoje romantine tradicija tuo laiku, kai dauguma Lietuvos kompozitorių pagrindo kūrybai ieškojo liaudies melodijose. Lietuviškų dainų motyvų galima aptikti ir kai kuriuose Lechavičiaus kūrinuose (sonatose fortepijonui)¹⁵, tačiau jam tai nėra būdinga. Paradoksas: artimiausiai bendraudamas su žmonėmis iš liaudies – proletarais, saviveiklininkais, vengdamas intelektualų draugijos, jis kūrė elitinę muziką! Kur glūdi tokios kūrybos ištakos? Bajoriškoje kilmėje? XX a. pradžios Liepojos meninėje aplinkoje? Ar Abiejų Tautų Respublikos kultūros atspindžiuose?

Nors apie Lechavičiaus kūrybą paskelbta recenzijų, straipsnių enciklopedijose, parašytas diplominis darbas, o 1985 m. Kultūros ministerija įsigijo „Konradą Valenrodą“, kompozitorius greit ir vėl buvo pamirštas, partitūros toliau dūlėjo stalčiuose. Tik 2003 m., minint Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos 80-metį, Klaipėdos muzikinio teatro simfoninis orkestras, diriguojamas Stasio Domarko, atliko „Konradą Valenrodą“.

Prisiminti kompozitorių paskatino jubiliejus. Jo išvakarėse, 2008 m. spalio 7 d. Vytauto Didžiojo universiteto Didžiojoje auloje įvyko Jonui Lechavičiui skirtas koncertas. Klausytojai išgirdo dvi premjeras. Vokalinį ciklą „Didmiesčio poema“ (žodžiai Leono Skabeikos) atliko Muzikinio teatro solistai – Rita Preikšaitė (mecosopranas) ir Giedrius Prunskus (baritonas), fortepijono partiją – Lina Krėpškaitė. Šis sudėtingas 9 dalių ekspresionistinės muzikos ir teksto kūrinys ištiesai atliktas pirmą kartą.

Kita premjera – Sonata violončelei ir fortepijonui nr. 2. Šis kūrinys, ilgus metus gulėjęs kompozitoriaus stalčiuje, buvo daug kartų jo taisytas, redaguotas. Kompozitorius tituliname lape parašė: „Kartais ji man atrodo labai gera, o kartais – nors į krosnį kišk. Ko jai trūksta? Pats nežinau. Gal dar palaukti? Bet kad laiko jau nebėra...“ Šį ilgai gludintą kūrinį atliko tarptautinio lygio virtuozai – Rimantas Armonas (violončelė) ir Irena Uss (fortepijonas) ir ketina įtraukti sonatą į nuolatinį koncertinį repertuarą. 2009 m. balandžio 8 d. sonata pirmą kartą nuskambėjo ir Vilniuje, Filharmonijos Didžiojoje salėje. Mykolo Drungos žodžiais tariant, jubiliejinis koncertas „atvėrė pasauliui naują, brandų lietuvių kompozitorių ekspresionistą“¹⁶.

Dvi premjeros per vieną vakarą. O kiek Lechavičiaus kūrinių dar laukia savo eilės? Svarbiausioji autoriaus kūrybinio palikimo dalis – simfonijos – dar negirdėtos. Penkios simfonijos, simfoninė poema chorui ir orkestrui *Missa pro defunctis*, Sonata fortepijonui nr. 4... Septynios premjeros. Žinoma, jeigu atsiras kažkur dingusios 5-osios simfonijos ir sonatos natos.

Beveik prieš ketvirtį amžiaus muzikologas Vytautas Landsbergis rašė: „Gal J. Lechavičiaus muzika ne mažiau įdomi, išraiškinga, negu ana, kuri suvaidino istorinį vaidmenį ir todėl bent minima apžvalgose, kūrinių sąrašuose, enciklopedijose? J. Lechavičius – (dar) nesuvaidino, bet štai jau keleri metai žiūri į mus klausiančiomis partitūrų akimis. Nelyginsim kompozitorių, tik situaciją: M. K. Čiurlionio „Jūra“ dvidešimt penkerius metus po autoriaus mirties taip žiūrėjo – nejau, vyrai, jums net neįdomu?“¹⁷

Ko gero, neįdomu.

O gal Jono Lechavičiaus kūriniams dar neatėjo laikas? ■

- ¹ Tarybų Lietuvos enciklopedija, T. 4, Vilnius: *Vyriausioji enciklopedijų redakcija*, 1988, p. 228–229.
- ² Vytautas Landsbergis, Lechavičius Jonas, In: Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 2. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1986, p. 499; Vytautas Landsbergis, Lechavičius Jonas, In: Muzikos enciklopedija, T. 2, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija; *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*, 2003, p. 264.
- ³ Vakaro-koncerto, skirto kompozitoriaus 75-osioms gimimo metinėms, garso įrašas. 1983-12-12. Iš Vytauto Levandausko asmeninio archyvo.
- ⁴ Koncertas trimtui ir pučiamųjų orkestrui. Solistas – Sigitas Simniškis. 1968 m. Garso įrašas iš Vytauto Levandausko asmeninio archyvo.
- ⁵ Gražina Kirvelytė, Skambėjo estų ir lietuvių kūriniai, In: *Kauno tiesa*, 1987 m. vasario 14 d., nr. 38 (12222), p. 5.
- ⁶ Halinos Lechavičiūtės užrašai. Apie 1995 m. Iš Vytauto Levandausko asmeninio archyvo.
- ⁷ Janinos Lechavičienės prisiminimai apie vyrą. 1983 m. Garso įrašas iš Vytauto Levandausko asmeninio archyvo.
- ⁸ V. Gulmanas. Mano jaunystės mieste, In: *Laisvė*, nr. 49, 1981 m. gruodžio 18 d., p. 3.
- ⁹ Rimantas Gučas, Trys aspektai, In: *Kauno tiesa*, 1981 m. spalio 24 d., nr. 244 (10628), p. 5.
- ¹⁰ Rimantas Gučas, Koncerte – premjeros, In: *Literatūra ir menas*, 1981 m. spalio 31 d., p. 14.
- ¹¹ Interviu prieš premjerą, In: *Kauno tiesa*, 1981 m. spalio 10 d., nr. 233 (10617), p. 3.
- ¹² Koncerto įrašas saugomas Lietuvos muzikos ir teatro akademijos fonotekoje. Mgf. 8056.
- ¹³ Teresė Chmieliauskaitė, Ypatingos biografijos žmogus, In: *Kauno tiesa*, 1983 m. gruodžio 10 d., nr. 283 (11267), p. 5.
- ¹⁴ Birutė Landsbergytė, J. Lechavičiaus gyvenimo ir kūrybos bruožai. Diplominis darbas, Vilnius, 1985, p. 113. Rankraštis saugomas Lietuvos muzikos ir teatro akademijos bibliotekoje, asmeniniame Birutės Cechanavičienės archyve, Vytauto Levandausko asmeniniame archyve.
- ¹⁵ Birutė Landsbergytė, op. cit., p. 87–89.
- ¹⁶ Mykolas Drunga, Gera muzika gerame universitete, In: *Universitas Vytauti Magni*, Nr. 6 (122), 2008 m. lapkritis, p. 1, 9.
- ¹⁷ Vytautas Landsbergis, Kažin kada pageltę, In: *Literatūra ir menas*, nr. 49 (1984), 1984 m. gruodžio 8 d., p. 12.

MUZIKOS ENCIKLOPEDIJĄ BAIGUS LEISTI

Muzikos enciklopedija, t. 1 (2000) – t. 3 (2007).

Išleisti Muzikos enciklopediją (ME) sumanyta antrosios Isovietinės okupacijos pabaigoje, 9-ajame dešimtmetyje, raudonosios imperijos griuvimo išvakarėse. Maskvos emisariai tada dar buvo išdidūs, pasipūtę, mums diktavo, įsakinėjo. Propagandos tikslais jie leido lietuviams rengti ME, bet tik rusiškosios enciklopedijos pagrindu, pagal jos vardyną. Lietuviška medžiaga turėjo užimti tik 25% viso teksto. Be to, buvo privaloma laikytis ideologinių reikalavimų tiek sudarant vardyną, tiek rašant tekstus.

Netrukus buvo suformuotas redakcijos kolektyvas ir pradėta rengti ME. Tuo laiku stipriau ėmė pūsti tautos Atgimimo vėjai ir, visuomenei vieningai spaudžiant, okupacinė valdžia buvo nušluota. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo peržiūrėti enciklopedijos rengimo kriterijai, metodika ir pan.

Dabar pasižiūrėkime, ko ME trūksta, kas vardyne nepaįstai praleista, ką užmiršta pristatyti ar paminėti turinyje.

Veltui ieškosime joje Juozo Merkšaičio (1887–1977) biogramos. Šis kultūrininkas, kraštotyrininkas, blaivybės diegėjas, chorų ir instrumentinių ansamblių organizatorius, dainų tekstų autorius gimė Paežerių kaime (Vilkaviškio raj.) bežemių šeimoje, kuri augino 7 vaikus. Tėvai vėliau truputį prisigyveno: išmokėję skolas, įsigijo 7 margus žemės.

Dėl neturto Juozui sunkiai sekėsi siekti mokslo. Sumanęs tapti vargonininku, kreipėsi į Sudargo (Šakių raj.) vargonininką, bet mokytis nebuvo priimtas dėl silpno balso. Griebėsi mokytis amato, tapo aukštos kvalifikacijos keliaujančiu siuvėju.

Juozas buvo veiklus visuomenininkas, gimtajame rajone ypač pasižymėjo kaip muzikinės veiklos organizatorius. 1913 ir 1930 m. jis suorganizavo choras Vilkaviškyje. 1918 m. pabaigoje Obšrutų kaime įsteigė jaunimo draugiją „Spindulys“, o vėliau ir tos draugijos chorą. Suorganizavo du kanklių ansamblius – 1930 m. Vilkaviškyje, o 1948 m. Pilviškių miestelyje.

Nuo 1909 m. bendradarbiavo periodinėje spaudoje: *Šal-tinyje* (Seinai), *Rygos garse*, *Aušroje* (Vilnius), *Iliustruotoje Lietuvoje*, *Lietuvos aide*, *Suvalkietyje* ir kituose leidiniuose.

Sukūrė „Kanklininkų himną“, pagal Merkšaičio žodžius parašyta „Kaimiečių daina“ („Čia Lietuva mūsų brangi...“), jo daina „Kad būčiau paukštelis...“ paplito visoje Lietuvoje ir net tarp JAV lietuvių.

Kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, Merkšaitis, mobilizuotas į Rusijos kariuomenę, parašė atsisveikinimo eilė-raštį „Į kovą“. Pagal jį parašyta daina buvo plačiai dainuo-jama visoje šalyje. Pirmosios Nepriklausomybės metais ją žygiuodami kolonoje dainuodavo Lietuvos kariai.

ME nepateikta ir kunigo Juozo Skinkio (1870–1943) biograma. Jau Seinų kunigų seminarijoje jis garsėjo kaip dainininkas, mokė kolegas klierikus lietuviškų dainų. Ir seminarijoje, ir vėliau kunigaudamas platino lietuvišką draudžiamąją spaudą. Rinko senas knygas, rankraščius, do-kumentus.

Rašė eilėraščius ir skelbė juos religinėje periodikoje, dau-geliui jų pritaikė ir melodiją.

Buvo nepaprastai veiklus, pasižymėjo kaip nenuilstantis kultūrininkas, švietėjas, lietuviybės puoselėtojas. Rinko liau-dies dainas, apie šimtą jų padainavo Stasiui Šimkui, jas įra-šė. Keletą tų dainų 1935 m. Švietimo ministerija išleido kaip atskirus gaidų leidinius. Kodėl į ME nepateko kunigo Jur-gio Tilvyčio (1880–1931) biograma: ar dėl neinformuo-tumo, neapdairumo, o gal dėl ateistinio tendencingumo? Jis labai rūpinosi religinių giesmių tobulinimu, kalbos gerinimu, kad jose liktų kuo mažiau barbarizmų. Sudarė tris giesmynus. Svarbiausias ir didžiausias (496 puslapių) „Giesmynas“ išėjo 1930 m. Marijampolėje. Jame pateikta 321 giesmė: 160 jų Jurgis Tilvytis perdirbo iš senųjų kan-tičkų, 94 giesmes parašė pats, 67 parinko iš kitų leidinių. To leidinio kalbą prižiūrėjo kalbininkas Petras Būtėnas, beje, „Giesmyną“ vadinęs epochiniu veikalu, lygintinu su kitais

tuolaik pradėtais leisti fundamentaliais veikalais – Kazimiero Būgos „Lietuvių kalbos žodynu“, „Lietuviškąja enciklopedija“, Juozapo Skvirecko „Šventuoju Raštu“. Giesmių reikalais Tilvytis paskelbė straipsnių periodinėje spaudoje. Parašė ateitininkų, blaivininkų, pavasarininkų ir kitų draugijų himnų tekstus.

Kunigas Benediktas Andruška (1884–1951) pristatytas „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, bet jo nepagristai nėra ME. Kauno kunigų seminarijoje jis dėstė giedojimo kursą, rašė muziką religinėms giesmėms, jos įtrauktos į giesmių rinkinius, giesmių antologijas.

Užmirštas ir garsus kanklių meistras anykštėnas Juozas Lašas (g. 1913 m.). Kumečių šeimoje augo devyni vaikai, apie mokslus Juozas galėjo tik svajoti. Kai 1930 m. pirmą kartą pamatė kankles, to instrumento grožis ir skambesys jį tiesiog užkerėjo ir Juozas užsimojo pats pasidaryti kankles, kad galėtų jomis skambinti. Pasisekė – jo kanklės buvo net gražesnės negu buvo matęs. Per savo gyvenimą esą padaręs pasklido 800 kanklių, daugiausia jų Lietuvoje, Aukštaitijoje, bet yra net Amerikoje ir Australijoje.

Atsiradus kanklių meistriui, jos tame Aukštaitijos kampe vis labiau populiarėjo, pradėjo kurtis ansambliai. Pirmąjį jų 1937 m. įkūrė Svedasų (Anykščių raj.) vargonininkas Petras Vinkšnelis. Didžiausias, sutelkęs net 32 kankliuotojus, ansamblis „Pasagėlė“ įsikūrė antruoju sovietmečiu Užpalių vidurinėje mokykloje (vadovė Asta Motuzienė).

Juozas Kartenis (1909–1989) ME pristatytas remiantis Rimos Virackienės straipsniu „Juozas Kartenis ir jo surinktos dainos“ (*Liaudies kūryba*, 1996, t. 4), kuriame pateikta ir faktų, kad jis buvo saugumo suimtas, tardomas, bet enciklopedijoje apie persekiojimus nėra nė žodžio. Nutylėti okupacinės valdžios parankinių siautėjimą prilygsta požiūriui, neva ir bolševikmečiu kūrėjai buvo laisvi.

Nepriimtina, kad ME nėra Kauno miesto tremtinių choro „Girių aidas“ vadovo Antano Paulavičiaus (g. 1924 m. Anykščiuose) biogramos. Šis puikus choras yra koncertavęs ne tik Kaune, Lietuvos rajonuose, bet ir užsienyje – Šiaurės Amerikoje, Australijoje. Paulavičius yra produktyvus kompozitorius ir rašytojas, jis sukūrė muziką daugeliui dainų pagal savo ir kitų poetų žodžius – Bernardo Brazdžionio, Kazio Bradūno, Aldonos Puišytės, Roberto Keturakio ir kitų. Parašė knygų. Paskelbė dokumentinių apysakų ir

pasakojimų, eilėraščių rinkinių, giesmių, romaną „Dievas vaikšto“ (1996). 1948 m. Antanas Paulavičius buvo ištremtas į Krasnojarsko kraštą. Grįžo į Lietuvą 1956 m., baigė universitetą, mokytojavo.

ME redkolegijos nariai ir redaktoriai negalėjo nežinoti apie „Girių aidą“ choro veiklą. Tad kodėl ME Paulavičių ignoruoja? Beje, neminimi ir Sibire veikę kalinių ir tremtinių chorai – Abezio, Maklakovo, net didelis, garsus Irkutsko tremtinių choras, yra nutylėta nemažai kunigų ir katalikų veikėjų.

Gera, kai ME pateikė informacijos apie sovietmečiu ignoruotus muzikus. Aure vargonininkas ir chorvedys Vincas Mamaitis (g. 1907 m.) 1944 m. vasarą pasitraukęs į Vakarų, apsigyvenęs JAV. Biogramoje rašoma, kad jis sukūrė giesmių, bet nepaminėta, kad parašė ir dainų, pavyzdžiui, „Ramunėlė“, kuri chruščiovinio „atšilimo“ laikais pasiekė Lietuvą ir tapo labai populiari, nuolat skambėjo per Vilniaus radiją. Patriotiškus dainos žodžius ir gražią laidišką melodiją mokėjo kiekvienas dainingas jaunuolis. Tačiau po kurio laiko pernelyg dideliu šios dainos populiarumu susidomėjo komunistiniai ideologai. Jie tai traktavo kaip nacionalizmo pasireiškimą, kaip ideologinę diversiją. Todėl ši daina ūmai buvo nutildyta radijuje, faktiškai uždrausta.

ME pasigedau ir graikų kompozitoriaus Mikio Teodorakio biogramos. Brežnevo laikais per Vilniaus radiją ir televiziją dažnokai skambėdavo jo harmoningos dainos, mat Teodorakis buvo pažėręs komplimentų Sovietų Sąjungai. Bet po kurio laiko jo dainos staiga nutilo – paaiškėjo, kad Teodorakis jau gana kritiškai pasisakė apie Sovietiją. Mums, žinoma, derėtų dairytis iš savo varpinės: buvęs kompozitoriaus dainų populiarumas Lietuvoje neleistų ME jo ignoruoti.

ME aprašytas šokis „Gyvataras“, bet nutylėtas Hamiltono (Kanada) lietuvių tautinių šokių ansamblis „Gyvataras“ (įsisteigė 1950 m.). Jis gastroliavo daugelyje Kanados miestų ir kitose šalyse – JAV, Kolumbijoje, Vokietijoje, Austrijoje. Dalyvavo Pasaulio lietuvių IV tautinių šokių šventėje Čikagoje. 1972 m. atstovavo Kanadai, kartu ir Lietuvai, tarptautiniame festivalyje Prancūzijoje ir t.t.

Išleidus ME, baigėsi šakinių enciklopedijų leidimo planas, bet būtinai reikia parengti ir išleisti dailės ir teatro enciklopedijas. ■

PLATI DIZAINO RAIDOS PANORAMA

Nors Laimutės Cieškaitės-Brėdikienės vadovėlis „Dizaino raida. Nuo Morriso iki Morrisono“ buvo išleistas prieš gerus metus, jis priklauso kategorijai leidinių, apie kuriuos kalbėti niekada nevėlu. Vadovėliai išleidžiami ne kasdien, ir net ne kasmet, o juose pateikiamos žinios daro įtaką studentams ypač ilgai.

„Dizaino raida“ apžvelgia dizaino istoriją nuo XIX amžiaus vidurio iki šių dienų. Knyga pradedama XVIII a. prasidėjusios pramoninės revoliucijos įvykiais, lėmusiais dizaino pradžia. Aptariamas daugieliui meno sričių svarbus *menų ir amatų* sąjūdis, *art nouveau* laikotarpis. Ištirtinėtos XX a. dizaino tendencijos, išskiriant didžiausią įtaką jo raidai padariusias šalis – Italiją, Japoniją ir Skandinavijos kraštus. Knyga baigiama XXI amžiaus dizainerių mintimis apie dizaino vaidmenį šių dienų visuomenėje.

Ši knyga puikiai įsikomponuoja į Vilniaus dailės akademijos leidyklos spaudinių seriją. Mat visi šie leidiniai, ar tai būtų vadovėlis, ar parodos katalogas, ar monografija, pasižymi išskirtiniu vizualumu. Iliustracijos ir tekstas traktuojami kaip lygiateisiai komponentai.

Vizualumas būdingas ir „Dizaino raidai“. Skirtinųjų epochų ir žanrų meno kūriniai, pradedant stambiais architektūros objektais ir baigiant smulkiaisiais juvelyrikos pavyzdžiais yra rikiuojami į stilistiškai vieningas virtines. Iliustracijų gausa ir platus teminis autorės užmojis leidžia pajusti, koks buvo vienos ar kitos epochos stilius, kokia konkretaus laikotarpio meninė paradigma.

Dar viena tikrai išskirtinė savybė ta, kad skaitytojai gauna ir kompaktinę plokštelę su iliustracijomis, jos sugrupuotos tokia pačia seka kaip ir knygos skyriai. Tai tarsi sutrumpinta vadovėlio versija, konspektas, atliepiantis mūsų laikais klestinčią glaustumo, greičio ir paviršutiniškumo madą. Toks konspektiškas atrodys kiek paviršutiniškas išprususiems skaitytojams, tačiau jis turėtų sudominti jaunas žmones ir paskatinti juos gilesnėms studijoms.

Techninių naujovių entuziastai susižavėję kalba apie elektronines knygas ir laikraščius. Rinkoje jau pasirodė pirmieji tokių knygų skaitymui pritaikyti įrenginiai. Mūsų aptariamas vadovėlis tokiu dar netapo, tačiau apgailestauti dėl to neverta. Labiau gaila, kad nebuvo įgyvendinta kita autorės idėja – naudojantis šiuolaikinių asmeninių kompiuterių techninėmis galimybėmis įgarsinti CD pateikiamas iliustracijas. Pagal sumanymą, peržiūrint kiekvieną dizaino raidos skyrį, turėjo skambėti tai epochai, apie kurią kalbama, būdinga muzika. Deja, dėl finansinių kliūčių, jau tampančių banaliomis, šis sumanymas nebuvo įgyvendintas.

Aptardamas šiam vadovėliui būdingus bruožus, norėčiau išskirti itin platų knygos autorės akiratį. Į Brėdikienės regos lauką patenka daugybė meno objektų. Nors pagrindinė nagrinėjama tema yra dizainas, istorinė jo raida, pateikiama pavyzdžių ir iš architektūros, keramikos, tapybos, kostiumo istorijos. Autorė, pradedama dizaino apžvalgą nuo *Menų ir amatų* sąjūdžio, tarsi perima jo tradicijas ir pati žvelgia į dizainą kaip į labai plačią panoramą, ku-

rioje susipina daugelis meninės veiklos sričių. Esu tikras, kad toks požiūris darys didelį įspūdį tiems, kurie gilinasi į dizaino studijas, bet šiek tiek trikdyt sšiauresnės srities žinovus ar itin metodiškus tyrinėtojus.

Reikia pripažinti, kad panoraminis pasirinkto dalyko nagrinėjimas turi savo silpnąją pusę. Vadovėlio tekstai referatyvūs, empiriškai, enciklopediški. Tai vienoje, tai kitoje teksto vietoje minimos meno istorijai svarbios sąvokos, kategorijos ir idėjos lieka neišplėtos, nepaaiškintos. Todėl vadovėlyje yra daug faktų, bet mažai analizės. Pritrūksta ir kitokio, tarkim, tipologinio nuoseklumo, pateikiant pasirinktus pavyzdžius. Daugeliu atveju pavyzdžiai yra puikiai žinomi, chrestomatiniai, neabejotinai verti, kad būtų paminėti, tačiau pasigendame argumentų, kodėl rodomi būtent jie. Susidaro įspūdis, kad pateikiamos iliustracijos pasirinktos atsitiktinai.

Kokią vietą „Dizaino raida“ užima tarp kitų pastaraisiais metais išleistų kostiumo, architektūros ir dizaino vadovėlių? Manysčiau, jis priklauso tai knygų rūšiai, kuriose bandoma susieti atskiras sritis, tarsi bandant įveikti jų ribotumą. Knygos autorė tęsia charizmatinę tradiciją, būdingą Dailės akademijos vyresniosios kartos dėstytojams. Tai plejada žmonių, kurie yra ir puikūs menininkai, ir įtaigūs pedagogai. Daugelis iš jų inteligencija, asmeniniu žavesiu su kaupu kompensuoja bet kokius galimus priekaištus.

Vadovėlis „Dizaino raida“ neatsakė ir nesiekė atsakyti į visus dizaino istorija ir nūdiene besidominčių skaitytojų klausimus. Kažin ar tai iš viso įmanoma. Tikėkimės, bent dalį spragų, žiojėjančių dizainui skirtoje literatūroje lietuvių kalba, užpildys nauji leidiniai. ■

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

www.eurozine.com

eurozine

PANTALONĖS SUPERTURTAS

Šis mano paskvilis, lietuviškai tariant, nedidelis šplūstamasis rašinys, kuriame ir vėl piktai išjuoksiu, niekinsiu ir šmeišiu (žanras reikalauja!) saldžią visuomenės grietinėlę, bus paremtas nepatikrintais niūrios kasdienybės faktais, žlugusiais verslo ryklių kont(r)aktais, nepatikimais geltonosios spaudos tektais ir valdžios – per klaidą ar kvailumą – kuriamais pretekstais. „Čia eina atlyginimai. O pašalpos eina per kitą sistemą“, – VŽ pareiškė Seimo Socialinių reikalų komiteto pirmininkas Rimantas Dagys ir sukūrė *pretekstą* traktoriais, šluotražiais ir plunksnakočiais blokuoti visus atlyginimų kelius, bandant atverti visas einamąsias pašalpų sistemas, nes atlyginimai tautos išrinktiesiems kažkodėl „eina“, o pašalpos tautos pašaliniais (t.y. autsaideriams, madingai kalbant) kažkodėl „užsiklynijo“ – nuskriaustieji sako, kad vidurių, *pardon*, vidaus reikalų, užkietėjimo nepramuša net išreklamuotasis „Espumisanas“.

Nors gavo „einamuosius“ atlyginimus, ketvirtadalis Seimo narių vis tiek žada „laikiniai emigruoti“ į įvairias pasaulio valstybes, nes, pasak Jurgio Razmos, būna (o taip ir atsitiko!), kad „į vieną laikotarpį [suprask, paskutinį metų ketvirtį! – K.Š.] sugula visi įvykiai“. Kas su kuo ir kur sugulė, sužinosime, matyt, tik kitais metais, kai komandiruotėms skirtos šių krizinių metų lėšos jau bus garbingai išsekvotos, tačiau vis tiek rūpi išsiaiškinti, kodėl vieniems ir sunkmetis nėra sunkus, o kitų ir pašalpomis niekas nesusėpia...

„Opulencija!“ – mįslingai tarė Hekatė, nakties vizių (šmėklų, vaiduoklių, košmarų), politinių kryžkelių,

burtų ir kerų globėja, apsilankiusi mano vis labiau populiarėjančiame būrimo salone *Dura necessitas*. Ir dingo, paskleidusi sunkiai pakenčiamą Svajonių sukirpėjo sukurtų, demonės kirpėjos Dalios (Ibelhauptaitės) su orangutanais išbandytų elito kvepalų kvapą. Nutvėrusi *Tarptautinių žodžių žodyną*, išsiaiškinau, kad toji mistinė *opulencija* – tai viso labo lobiai (legalūs ir nelabai), turtai (svetimi tapę savais), gerovė (pagal kiekvieno supratimą) ir prabanga (pagal kiekvieno kišenę)... Kitaip tariant, jeigu jums diagnozavo *lordozę*, anaipol nereikia, kad esate iš *lordų* giminės... Bet ir užmojai ne visų vienodi – antai Petrarco mūza buvo paprasčiausia Laura, o Donato Katkaus – nacionalinė vertybė Dalia (neslėpkime – pati Teišerskytė!), ir dar sakoma, neva menui nerūpi progresas! Rūpi, dar ir kaip! Tiesiog tas progresas, nors rodomas per TV, yra gudriai paslėptas nuo prastuomenės akių. Nes prastuomenė nenuspėja ma. Pavyzdžiui, italo Pantalonės (nepainioti su Berlusconi), kuris (žinoma, ne Italijos premjeras!) buvo senas, ligotas (tai minusas), bet turtingas (tai plusas) Venecijos pirklys mergišius, ji (toji prastuomenė) neskliria nuo pantalonų ir ši prancūzų kalbos žodį vartoja kaip rusų kalbos žodžio *trusiki* (liet. bailutės) pakaitalą (prusiška Sarkozy politika čia niekuo dėta). Šiuos apatinio trikotažo pavyzdžius ypač mėgsta (ai)stringai aptarinėti gausios TV humoro laidos, nes aukščiau bambos (tai tokia kūno dalis) dar nė viena iš jų neiššoko.

Bjauri kalbų maišatis (kas prancūzams ilgos kelnės, mums, pasirodo, trumpos, maža to, apatinės), tikras

Babelio bokštas lemia nesusikalbėjimą ne tik užsienio, bet ir vidaus politikoje.

„Gandai griaudėja“ (bulvarinės žiniasklaidos mėgstamas gąsdinimas), neva Lietuvoje siautėja naujieji *kompračikosai* – tai tokie asmenys, kurie XIII–XVII amžiais grobdavo ar pirkdavo vaikus, juos luošindavo ir parduodavo kaip juokdarius turtuoliams arba į balaganus. Žinoma, mainos rūbai margo svieto! Nusi-kalstama veikla irgi mutuoja tarsi kiaulių gripo virusas, kurį, kaip spėjama, paskleidė vakcinų gamintojai pasipelnijimo tikslais. Pasirodo, dabar Lietuvoje jau ne *kompračikosai*, o kai kurios motinos pačios, turėdamos pačių geriausių (pinigine išraiška) ketinimų, atiduoda savo vaikus „patiems nekalčiausiems žmonėms“ – taip įvardijo pedofilus vienas psichoterapeutas (vardas ir pavardė įvairioms redakcijoms žinomi – tai toks Vitalius Žukas). Matyt, perdėm palankų jo požiūrį lėmė (ir vėl!) kalbos spąstai, mat, ...*filija* – tai meilė, draugiškumas, o kas galėtų už šiuos tyrus jausmus pasmerkti? Iššoko kaip Pilypas iš eurokanapių (gal jomis svaiginosi?) tik europarlamentaras Viktoras U., pareiškęs, kad įtariamasis Ūsas jam jau seniai atrodė įtartinas – pagal kalbėseną, laikyseną, stovėseną, gulėseną ir t.t. šis asmuo esąs tikrų tikriausias vaikų mylėtojas...

Nereikėtų smerkti ne tik pedofilų *kompračikosišių* aistrų, bet ir Seimo priimamų drakoniškų įstatymų (čia kalbame ne apie tą prasčioką, t.y. vulgarų, drakoną, kuris per Saulės užtemimą praryja Mėnulį, o apie kilmingą senovės Atėnų įstatymų leidėją Drakoną, kuris su savo valdomais atėniečiais elgėsi labai žiauriai, negailestingai jų pačių labui – kitaip elgtis su jais tiesiog nebuvo galima dėl trumpam užėjusios permanentinės, t.y. nuolatinės, krizės!

Tačiau kodėl drakoniškiems įstatymams pritaria Lietuvos Dalia, per 100 prezidentavimo dienų iš esmės niekam nepritarusi? Juk per rinkimus ji užsiminė, kad šviesus rytojus gangreit išauš, iškart po jų patvirtino: „Atsigavo rinkos, kai mane išrinko“, be to, draugiškai priėmė patį Lukašenką, esą vien ekonominių šalies interesų labui... Pasitelkę iškreiptas sovietinių rašytojų poetines fantazijas, galėtume spėlioti: „Gal Kubilius danguje (suprask, valdžios skliaute) ėmė ir prarijo ją?“

Vis dėlto šviesa bent jau Seimo tunelio gale yra – turiu omenyje ryškiai apšviestą Noragiškių gatvę, kurioje gyvena Seimo pirmininkė, sako, ten persikels ir visa aptemusi VEKS komanda – bandys gelbėti Europos kultūros sostinės įvaizdį (kur dingio visos Lietuvos įvaizdžiui tobulinti skirtieji 63 milijonai litų, sako, niekas net nebandys aiškintis, kad nesužinotų ko nors, su kuo nesusidoros nei STT, nei VSD, nei FNT, nei pati Mokesčių inspekcija...).

Užtat džiugi žinia atėjo iš Vilniaus savivaldybės – nuo šiol sostinės parkuose ir prie jos prigludusiuose miškuose nebus kertami avarinės būklės medžiai ir (svarbiausia!) nebus renkamos šiukšlės. Štai kaip vaisingai perimama vertinga kaimynų patirtis! Sužinojusi, kad Rusijoje vienas 63 metų benamis tapo sėkmingu biržos makleriu, nes sukaupė nemenką turtą, surinkęs ir pardavęs tūkstančius tuščių butelių, sostinės valdžia nusprendė irgi atverti laisvus plotus „stiklinių kailiukų“ surinkėjams. Žiū, kiek atsiras turtingų maklerių, ypač kad kai kurie buvusieji turtingieji *-evičiai* (Pink, Klimk ir kiti) susidūrė su karčia tiesa – sunkmečiu jau niekas nenori su jais *Be2gether*, net ankstesnės jaunos sugulovės ar senos bendrininkės, pvz., Vilniaus savivaldybė.

Vis dėlto nemokame mes, lietuviai, mąstyti globaliai, o veikti lokaliai – valdininkai mano, neva pakankamai pralobs leidę kur pakliūva rinkti butelius arba tuoktis ne tik Santuokų rūmuose, bet visur, kur tik jaunavedžiai užsimanys. O štai sunkmečio iššūkius ir taupymo būtinybę globaliau suprantantis Sun Myung Moonas vienu ypu sutuokė 10 000 vyrų ir moterų iš 100 pasaulio šalių, ir jiems net nereikėjo skraidyti po visą pasaulį (kaip šį ketvirtį skraidys mūsų Seimo nariai), kad susipažintų su savo partneriais – visi buvo supažindinti *čia ir dabar*, t.y. Seulo stadione per tuoktuvių ceremoniją. Štai sunkmečio taupymo programa, štai ekonomija, štai sektinas pavyzdys, štai vestuvių supertortas, virstantis superturtu... Algis GREITAI su savo įvairaus plauko blondinėmis tą supras, deja, dar negreitai... ■

Tiesiai iš masinių tuoktuvių
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2009. 10 (538)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Rūta BAGDANAVIČIŪTĖ. *Walking Around Without Understanding That We Lost Our Way?* Polemical notes. Lithuania enters the second millennium with a burden of problems that were not solved and if those problems are not solved, it will be mentioned among the outsiders who have vain ambitions because they are bigger than possibilities. Do we have courage to new resurgence? Maybe such a cultural upheaval can start in Vilnius that soon will become a former European cultural capital? Maybe it can become such capital once again? But not for one year, but for ten years period at least? This is not just another rhetorical question, claims the author (page 2).

Claus LEGGEWIE. *Battlefield Europe*. Transnational commemoration and European identity. A pan-European memory cannot be reduced to the Holocaust and the Gulag alone, no matter how central these are, and must be able to compare memories without offsetting each against the other. On the "concentric circles" of European memory. To be continued. (page 8).

Arthur HERMANN. *Colonization: The Withdrawal of Lithuanian Germans in 1942-1944*. Each nation and state has spots about which no one likes to speak. One of such examples is colonization implemented by German occupational power in 1942-1944, that was supported by Lithuanian self-government in order to let Poles and Russians leave. German colonists stayed in Lithuania for two years period and were evacuated in 1944. The colonists weren't punished after the war by the allies, including Russians. However, the generation has died and their descendents know very little about what happened when their parents and grandparents Lithuanian Germans returned to their homeland for a short period (page 13).

Zinovy ZINIK. *History thieves*. Thirty years after leaving Russia for Israel, an unheimliche experience in Berlin led Zinovy Zinik to investigate the chequered past of his Russian-born grandfather. An autobiographical exploration of "assumed identity" in twentieth-century Jewish experience (page 20).

Tomas VENCLOVA. *A Letter to the editor-in-chief of Kultūros barai*. The member of editorial board of the journal presents his opinion on several publications and suggests to the editor to find ways together so that pluralism should not mean a co-existence of normal and insulting texts in the pages of the same publication (page 26).

Raminta JURĖNAITĖ. *A Word to the Ardent Critics*. The curator of the cycle of exhibitions Abstraction and Expressionism: Two Traditions of Vilnius' Painting in 1960-2009 urges critics to present those authors that are claimed as unrepresented instead of visiting galleries and counting out who is included and who is not (page 27).

Vita GRUODYTĖ. *About Paralel Worlds of Musicology and Other Illusions*. It is wonderful when someone sometimes meditates on what is musicology

in general and what is Lithuanian musicology in particular and what we, musicologists do. The article of Asta Pakarklytė (Kultūros barai, issue no 9) is one of such attempts to diagnose problems of Lithuanian musicology and a plea to raise consciousness of musicology. To shake it is a desirable thing, besides the article contains a lot of truth, however, what is nice in theory is sometimes too difficult in practice (page 29).

Stasys GOŠTAUTAS. *National Art Gallery – is a Joy for Ever*. The opening of National Art Gallery is an exceptional event in Lithuania and it will not be repeated soon. We can boast proudly that art life in Vilnius is becoming as intense as in Madrid, Paris or Rome (page 32).

Romualdas Budrys: *"Whatever We Do Not Everyone is pleased"*. Interview with Romualdas Budrys. He notes that the exposition of National Gallery was an attempt to reflect on national visual art, starting with the first exhibitions of the XXth century. It will grow and become more perfect. There is much space in the premises of the gallery. It will be "furnished" with classics and sculptures. Some plastic elements can fit into surrounding of the buildings that house the gallery. All museums in the world try to show the best things they possess (page 35).

Edgaras KLIVIS. *Plays and Censorship*. The conference "Mute Voices, Forbidden Lives: Censorship and Play" was held in Lisboa, Portugal this July. The author presents an overview of this important event (page 40).

Ramūnas ČIČELIS. *The Life of "Unimportant Genius" and Jonas Mekas film "Zefiro Torna"*. The is no unified history of FLUXUS, there are many versions of it and one of these is presented by Jonas Mekas in his film Zefiro Torna or Images from the Life of Jurgis Mačiūnas (1992) (page 46).

Stasys EIDRIGEVIIČIUS. *From Luxor to Lion*. From the diary of art wanderer. The artist describes his visit to Egypt and a trip to Lion where he was invited by the theater Célestins to come to the opening of his art exhibition on the occasion that he created posters for the whole season of this French theater (page 51).

Grigorijus KANOVIČIUS: *It Will be Better but it Won't be Good*. The writer Kanovičius who recently had his 80th anniversary has "moved" to the internet, into the world that contains a cloud called Lithuania and a wound, called Israel. He was interviewed by Mindaugas Peleckis (page 54).

Kim CASCONI. *Laptop Music – Counterfeiting Aura in the Age of Infinite Reproduction*. What is the "live" performance in the era of digital culture? Is it tied to "spectacle" and "aura"? What does this mean for an audience that feels "cheated" at the laptop performance; and since when did DJs sound do "authentic" in comparison? Falling into neither the spectacularized presentation of popmusic nor the academic world of acousmatic music,

laptop musicians inhabit a netherworld constructed from performance codes borrowed from both. Laptop performances being considered counterfeit: the antagonism arises when a performer generates music by a process unknown to the audience as well as gesture and spectacle disappear into the micro-movements of the laptop performer's wrists and fingers. The laptop's signifier as a business tool is so ingrained in the public consciousness that its use as a musical instrument is considered a violation of the codes of musical performance. In order for the signifier of laptop to stabilize there needs to be a recuperation of codes that move away from the use of pop music's spectacle, that establish aura, and show the audience how to differentiate "representation by the machine" from "repetition of the machine" (page 57).

Kristina STANČIENĖ. **An Overview Exhibition: Pro and Con.** The second quadriennial of Lithuanian contemporary art held in Litexpo and opened in September 18 had to perform an important and complicated mission – to present the "concentrated" image of Lithuanian art development during the latest four years. The organizers – Lithuanian association of artists had a goal "to present professional art works, to show the common tendencies in art..." (page 61).

Kęstutis ŠAPOKA. **The Intrigue That Ended in Failure.** The exposition of second quadriennial of Lithuanian art indicates that an attempt to find a way among several versions was not extremely successful (page 63).

Donald BARTHELME. **Sentence.** Short story (page 66).

Richard David PRECHT. **The Last Days in Life.** Should we Legitimize Euthanasia? Rational and Grounded position is important for a philosopher, while politician – responsibility rooted in ethics. The grey zones that are despised in theory should be less important for him than those that endure in reality (page 70).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. **The Times of Quarrel: The Leave of Viltis Editor Antanas Smetona.** About the resignation from editor's post of Antanas Smetona in 1913 that remains a controversy among historians (page 75).

Vytautas LEVANDUSKAS, Nijolė TALUNTYTĖ. **Forgotten Kaunas' Composer.** Last October centenaries of two Lithuanian composers – Jonas Lechavičius and Jonas Švedas were celebrated. Biographies of both are associated with Kaunas city – they were born here, one on December 8, another on December 9. Both persons contributed to the development of culture: created music, headed musical ensembles, educated pupils, but were acknowledged in different ways: Švedas was adorned as distinguished Soviet artist, professor, Soviet State prize-winner, while Jonas Lechavičius worked in obscurity – headed amateur musical groups and wrote music in silence (page 84).

Albertas RUZGAS. **After Musical Encyclopedia is Finally Published.** About the three volumes of Encyclopedia of Music (page 89).

Romualdas KUČINSKAS. **A broad panorama of the evolution of design.** About the book of Laimutė Cieškaitė-Brėdikienė "Dizaino raida. Nuo Morriso iki Morrisono". (page 91).

Krescencija ŠURKUTĖ. **Pantalone's Property.** Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2100 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova (in Polish and Lithuanian). Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Tomas KAVALIAUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Rasa BALOČKAITĖ

"Go West..." (En) (Lt)

Myths of femininity and feminist utopias in East and West

Working illegally in the West, eastern European women take care of "the logistics of bodily experience", freeing western women to participate alongside men in business, science and politics.

Martin M. SIMECKA

Still not free (En) (Lt)

Why post-'89 history must go beyond self-diagnosis
The dissident generation of the 1970s and 1980s produced a body of work unprecedented in Czech history. Yet its monumentality stands in the way of an uncompromised interpretation of the communist past, argues Martin Simecka.

Tatiana ZHURZHENKO

The geopolitics of memory (En) (Et) (Lt)

The controversy around the statue of the Soviet soldier in Tallinn in April 2007 provided a striking demonstration that memory politics is less about the communist past than about future political and economic hegemony on the European continent.

Timothy SNYDER

Balancing the books (En) (De) (Lt)

Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics.

Isolde CHARIM

Historical myths new and old (De) (En) (Fr) (Lt)

Surrounding the sixtieth anniversary of WWII were arguments that the suffering of eastern Europe goes unacknowledged. By implication, the memory of the Holocaust is a hegemonic discourse within the EU, rather than its binding principle. Here, a new myth is in the making: victimhood divorced from political context.

Vaidas JAUNIŠKIS

The flood of festivals (En) (Lt)

Illness, cure, everyday life

For those who existed behind the Iron Curtain, it was hard even to imagine arts festivals, writes Vaidas Jauniškis. But over the past two decades, festivals have flooded eastern Europe as if they were the new religion.

Linas LIANDZBERGIS. Sugebėję prisitaikyti. 2008. Drobė, akrilas; 100x150

Eglė GINEITYTĖ. Svajonė apie šiaurę. 2006. Drobė, aliejus; 150x130

Eglė VERTELKAITĖ
Besisukančios
2008. Ofortas
mišri technika
20x147

Iš Šiuolaikinės dailės antrosios kvadrienalės. Apie ją skaitykite p. 61

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 10 (1–96)
Indeksas 5031

